

M
205.749
SZK

XLVII. 10
0094

A KOLOZSVÁRI
BÁTHORY-EGYETEM
TÖRTÉNETE
LEROMBOLÁSAIG, 1603-IG

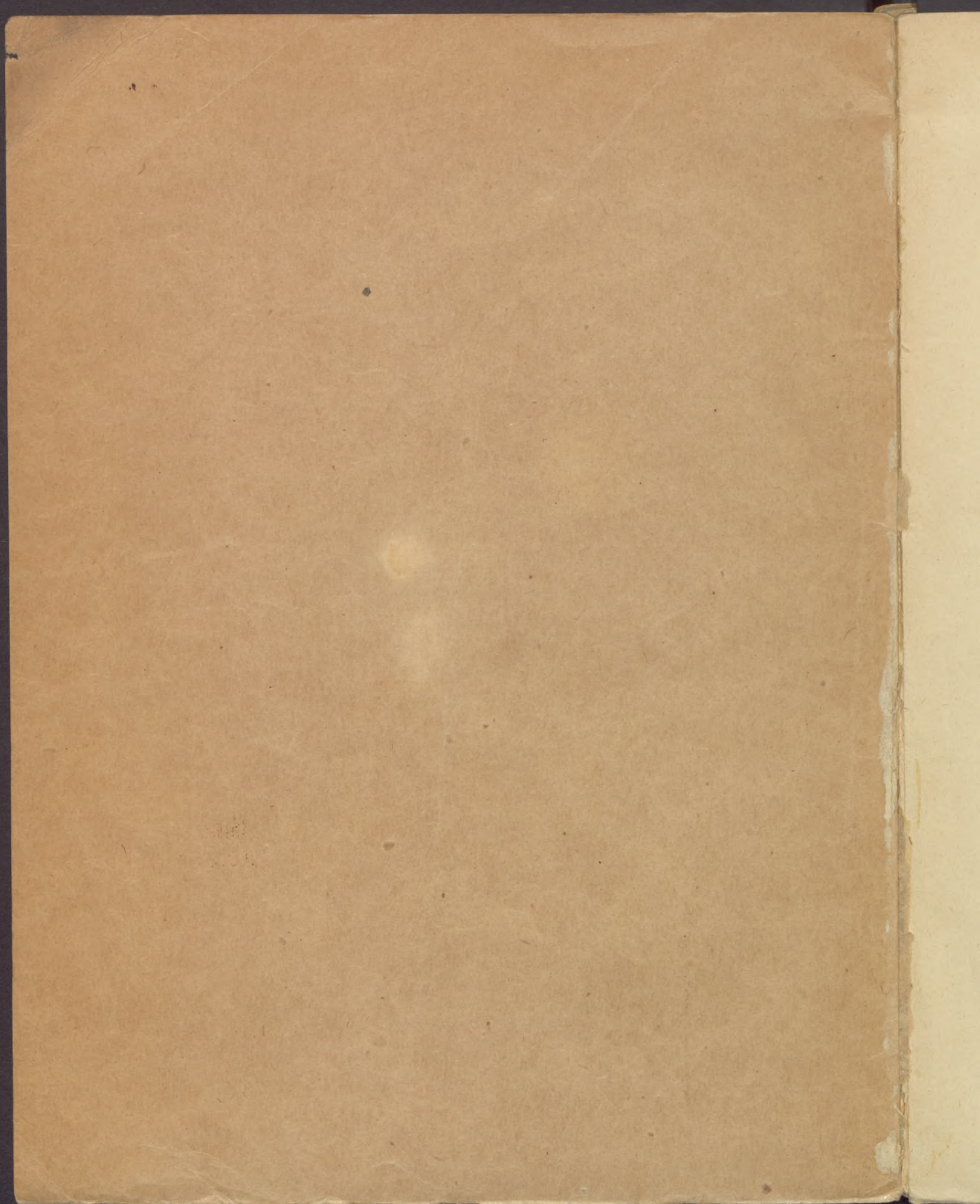
OKLEVÉLTÁRRAL

IRTA

DR. VERESS ENDRE

KOLOZSVÁR
STIEF JENŐ ÉS TÁRSA KÖNYVSZÁRMAZTÓJA
1906

XLVII 10
0094

A KOLOZSVÁRI
BÁTHORY-EGYETEM
TÖRTÉNETE
LEROMBOLÁSÁIG, 1603-IG

MŰVELŐDÉSTÖRTÉNELMI TANULMÁNY

RÓMAI, BÉCSI ÉS HAZAI LEVÉLTÁRI KUTATÁSAI ALAPJÁN

IRTA

DR VERESS ENDRE

A KOLOZSVÁRI JEZSUITÁK LEVELEZÉSÉVEL S A FŐISKOLA IRATAIVAL

KOLOZSVÁR
STIEF JENŐ ÉS TÁRSA KÖNYVSZÁRMAZTÓJA
1906

KÖLÖNLÉNYOMAT AZ ERDÉLYI MÚZEUM 1906 ÉVI FOLYAMÁBÓL

M 205.749

(R
2)

ORSZÁGOS SZÉCHENYI KÖNYVTÁR

1908/R leltár

BEVEZETÉS.

Egyetemünk Almanachjának első félévi füzete elejét állandóan egy kis *történelmi visszatekintés* foglalja el, mely változatlan szövegével minden ősszel megjelenik s elmondja röviden az alapítás előzményeit, úgy tudom néhai Szabó Károly fogalmazásában. E *visszatekintés* nyilvánvaló célja, hogy a beiratkozó hallgatót a mai egyetemet megelőzőtt *kolozsvári főiskola* történetéről tájékoztassa. De mi jót tanulhat belőle, midőn az u. n. Báthory-egyetemre vonatkozó 17 sorából azt olvassa, hogy „Báthorynál az akadémia megalkotása inkább csak eszköz volt arra a politikai célra, hogy általa a pápa kegyébe s ezáltal Magyarország koronájához jusson“, holott a fenkölt szellemű király őszintén bevallja célját alapító-levelében, mikor már rég kegyében állott a pápának, a ki őt érdemeiért rendkívül becsülte, de bizony soha sem támogatta volna abban, hogy Báthory általa „Magyarország koronájához jusson“; odább meg, hogy a király „Possevin Antal híres jezsuita ösztönzésére“ alapítá 1581 május 12-ikén kelt levelével „a kolozsvári gazdagon dotált akadémiát, melyet a jezsuiták kezére bízott s mely a hittudományi, bölcsészeti és jogi karokból állott“, habár ez tisztára a király eszméje volt, sőt Possevino *akkor még közelében sem járt a királynak*, az alapító-level pedig csak előírja a fenti tudományoknak fakultásokban való tanítását, anélkül, hogy a kollégiumnak tényleg külön *karai* lettek volna; s végül, hogy „ez akadémia már alkotása által magában hordá a feloszlás elemeit s a jezsuiták — mint mindenütt — itt is a politikába bocsátkozván“ idézték elő az őket kitiltó 1588-iki országgyűlési törvényt.¹

Hogy ezt egyetemünk még mindig így közli, az annál csodálatosabb, mert Márki Sándor az ezredéves országos kiállítás alkalmából tárgyilagosan és elfogultság nélkül megírta az egyetem történetét, felhasználva minden kiadott és kiadatlan adatot, a mi hazai könyvtárainkban rendelkezésére állott.² Maga is érezte azonban, mint előtte Vass

¹ A kolozsvári m. kir. Ferencz József Tudomány-Egyetem Almanachja és tanrendje 4. lapján, 1872 óta változatlanul minden tanév elején.

² A kolozsvári magyar királyi Ferencz József tudomány-egyetem története és statisztikája cz. munka (Kolozsvár, 1896.) 4—7. lapján.

József¹ és Jakab Elek,² utána meg Erdélyi Károly,³ hogy tárgyük történetének világosságot terjesztő egykorú forrása: a vatikáni levéltár, melynek kincseit az a három kolozsvári jezsuita is nélkülözte, kik a XVIII-ik század elején kollégiumuk alapításáról írtak.⁴ E kincsek csak napjainkban váltak hozzáférhetőkké s minthogy a M. Tud. Akadémia megbízásából végzett római tanulmányaim közben figyelmemet a Báthory-egyetem történetére is kiterjesztém, kutatásaim eredményét — kiegészítve a bécsi udvari- és államlevéltárban, a budapesti Országos levéltárban, a M. Nemzeti Múzeum kéziratárában, Kolozsvár városi ó-levéltárában⁵ s az Erdélyi Nemzeti Múzeum levéltárában gyűjtött anyagommal — az alábbiakban mutatom be,⁶ úgy érzem teljes elfogultatlansággal, a mire kétszeresen kell törekednie annak, a ki nem katolikus vallású és jezsuitákról ír.

Oklevél-mellékletünkben meg a kolozsmonostori és kolozsvári jezsuiták leveleit s a Báthory-egyetem története okiratait közöljük,⁷ már csak azért is, mert sok apró részletüket nem dolgozhattuk fel tanulmányunkban, holott kor- és művelődéstörténeti szempontból kiválóan nevezetesekek s Kolozsvár és a Báthoryak történetének számos oly érdekes vonását világítják meg, melyekre értekezésünkben nem terjeszkedhattunk ki.

¹ Munkája *Az erdélyi rom. katolikusok fő-tanintézete Kolozsvárratt* czímen, főleg Hodor Károly *Az erdélyi Báthori-egyetem története* cz. harmincz 4-r. ívre terjedő kézírata alapján írva, a Kolozsvári rom. kath. nyilvános teljes gimnázium Évkönyvei 1856—57-iki VI. füzetében jelent meg.

² Kolozsvár története cz. m. II. kötetében, 1888-ban.

³ A kegyestanítórendiek vezetése alatt álló kolozsvári rom. kath. főgimnázium 1897—98-iki Értesítője 5—22. l. Eddigél ez a legteljesebb feldolgozás, főleg Bzenski és Daróczi munkái nyomán.

⁴ Legfontosabb az 1715-ben elhalt szakolczai születésű Bzenski Rudolf munkája, mely azonban kiadatlan. Ld. dr. Erdélyi Károly róla írt csonka tanulmányát az *Erdélyi Múzeum* 1902. évf. 183—190. l. Bzenski művének sok adata ma is használható s mi azt a *Syllogimaea Transylvaniae ecclesiae per historiophilum anagnosten* cz. példányát forgattuk, melyet az Erdélyi Nemzeti Múzeumi levéltár őriz, gróf Kemény József *Collectio major manuseriptorum historicorum* cz. gyűjteménye 15. kötetében. — Bzenskit követi Daróczi György jezsuita tanár *Ortus et progressus collegii academici Societatis Jesu Claudiopolitani* cz. 1736-iki munkájában, mit bizonyára azért írt, hogy ellensúlyozza vele Illia Andrásnak hat évvel azelőtt megjelent *Ortus et progressus variarum in Dacia gentium, ac religionum* cz. tudori értekezését, mely értéktelen kompiláció.

⁵ Ez nem sok, mert Jakab Elek javát már közölte nagy munkájában, de érdekes és olyan, a mit Jakab nem vett észre.

⁶ Felolvasta szerző a szakosztály 1906 márcz. 28-iki és szept. 26-iki ülésén.

⁷ Itt-ott előforduló sajtóhibáit mentse az a körülmény, hogy oly nyomdában készült, melynek ez első ilyenmű terméke!

I.

Somlyai Báthory István még fejedelem se volt, mikor arról gondolkozott: miként állíthatna fel Erdélyben egy jezsuita kollégiumot? Ez eszméje 1567 nyarán támadt, midőn János Zsigmond nagybetegen feküdt s a katolikus Báthorynak kilátása nyílt a fejedelmi székre, a nagyszombati egyetem leégésével pedig az Oláh Miklós érsek által behívott jezsuita-atyák földönfutókká váltak. E két esemény közt legalább nagyon szembeötlő az összefüggés. Szándékát azonban nem valósíthatá meg, mert — Caligari lengyelországi pápai nunczius szerint — mindig közbelépett s megakadályozta benne az ördög.¹ Ám valójában az volt oka, hogy mint egyszerű tanácsúrnak a folyógyúlt János Zsigmond unitárius udvarában hallgatnia kellett s mikor aztán halálával trónra jutott, a politikai zavarok és hadi események árja úgy elragadta, hogy iskola-alapításra gondolnia sem lehetett, a jezsuiták behívásával pedig maga ellen zúdította volna azoknak a protestáns főuraknak és rendeknek a haragját, kiknek megválasztatását köszönhetette. Terve megvalósítását jobb időkre kelle hát halasztania s e jobb idő és alkalom abban az arányban közelgett, a mint Erdélyországban az újhítűek egymással vitakoztak s marakodtak, elhanyagolván a hitélet ápolását és az iskolák és tanítás fejlesztését.

Minderről Báthory István azután is állandó értesítést szerzett, hogy 1576 elején Lengyelországba költözködött s elfoglala a Jagiellók királyi székét. De gondoskodtak az eszme ébrentartásán a mindenkori lengyelországi nuncziusok is, kiknek már útasításuk alapján foglalkozniok kellett a Lengyelországgal szomszédos Erdély vallási ügyeivel és közállapotaival. Ezért nekik tudható be érdemül, hogy midőn Báthory István országos ügyekben Uchanski Pál belzi várnagyot Rómába indítá, meghagyta neki, hogy eszközölje ki XIII. Gergely pápa hozzájárulását ahhoz, hogy

¹ Giovan Andrea Caligari bertinoroi püspök, nunczius írja a Szentszékek Vilnából, 1579 június 14-ikén: Sono dodici anni che Sua Maestà desidera, et procura havere un collegio di Gesuiti in Transilvania, dove ha un monastero bellissimo deserto da' frati, et preparato per questo effetto, ma sempre il demonio s'è contraposto perchè non l'habbia. (Eredetiye a római vatikáni levéltár *Nunziatura di Polonia* 16. kötete 150. lapján.) Idézi magyarul Fraknói Vilmos *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szentszékekkel* I. k. (Budapest, 1903.) 164. l.

Erdélyben kollégiumot alapítson, mivel ennek a király már templomról és jövedelemről is gondoskodott. Ez 1578 tavaszán történt¹ s mialatt a Szentszék a király e kegyes szándékát örömmel jegyezte föl és támogatta, azalatt Erdélyben úgy kiélesedtek a vallási viszonyok, hogy a fejedelem, Báthory Kristóf, egyenesen felhívta királyi öcscsét a cselekvésre, midőn (1579 tavaszán) azt jelenté neki, hogy elérkezett az alkalmas idő a jezsuiták beküldésére,² mert „a mindenkitől gyűlölt” Dávid Ferenczet kénytelen vala elfogadni, hogy számot adjon tanairól s aligha kerül el a halált. Hogy pedig útjokat előkészítse s addig is, míg az atyák bejönnek, legyen a ki róluk beszéljen, május közepén Kolozsvárra küldte udvarának egyik katolikus prédikátorát, a városi tanácshoz intézett szigorú parancscsal, hogy bántani ne merjék. A város kelletlenül teljesíté a fejedelem rendeletét, mert a mióta 1577 őszén sikerült a klastromban elfojtaniok a *bálványozást*, miként a katolikus isteni tiszteletet nevezték,³ pápista pap nyilvánosan nem prédikálhatott a városban. S hogy a reverendás papot bántódás ne érje a lakosság, de kivált a tanulók részéről és „semmi gyalázatos szó rajta ne essék”, a városi közgyűlés elrendelte a bírónak: „hivassa be az mestert és hagyja meg neki, hogy megfenyítse az gyermekeket, hogy semmi kiáltással vagy gyalázatos szóval ne illessék az megmondott papot” bejövetelekor.⁴

István királyt — tapasztalván, mily üdvös eredménye volt Lengyelországban a jezsuita-tanítóknak és iskoláiknak — mélyen meghatotta bátyjának üzenete s rögtön intézkedett, hogy Szántó (Arator) István néhány tanúlt társával útnak induljon Erdély felé az Örökvárosból, hol évek óta működött.⁵ Indulását tulajdonképpen csak megsürgeté, mivel már két esztendő óta folyton csalogatta haza, habár útrakelése nem is törtenhetett oly gyorsan, mint a buzgó király óhajtotta volna. Pedig jöve-

¹ Laureo Vincze mondovi püspök, lengyelországi nunczius jelentése Varsóból, 1578 április 5-ikéről, az id. vatikáni *Nunziatura di Polonia* 14. k. 135. l. Vonatkozó sorait itt helykímélésből elhagyom, mivel mindazt, a mit itt csupán idézek, római gyűjtésem sajtó alá kerülő köteteiben fogom közölni, kiadványom felölelve minden politikai, művelődési és vallástörténeti eseményt a Báthoryak korából, tehát az 1571—1613 évekre vonatkozólag.

² Nem állhat meg tehát továbbra is Pokoly József kijelentése *Az erdélyi református egyház története* I. k. 269. lapján, hogy: Sehol semmi nyoma sincs annak, hogy Báthory Kristóf lelkesedett volna az atyákért... s ő minden személyes vonzalom nélkül segítette elő az atyák bejövetelét.

³ Az 1577 szeptember elsején tartott közgyűlés tiltakozik az ellen, hogy a klastromban ismét elkezdődött a bálványozás, de Jakab Elek téved, mikor azt (*Kolozsvár története* II. k. 260. l.) jezsuitákkal végezteti, holott ekkor még egy sem volt a városban, sőt még Erdélyben sem.

⁴ Az 1579 május 7-iki közgyűlés vonatkozó rendeletét dr. Nagy János közlé a *Keresztény Magvető* 1879. évf. 107. l.

⁵ Caligari nunczius 1579 június 14-iki id. jelentése szerint.

telére igazán nagy szükség volt, hogy támogassa Leleszi János jezsuitát, a ki Egerből Erdélybe jőve, szentbeszédeivel annyira megkedvelteté magát, hogy a fejedelem jelenlétében egyetlen nap negyven Zwingliánust térített át s keresztelt meg. Az erdélyi újhítűek ez erkölcsé ellen, hogy „az gyermekeket keresztség nélkül is üdvözítik és az embert minden bűntől megszabadítják, úgy, hogy Isten az kit praedestinált: üdvözül, az kit nem: kárhozik“, István király még Erdélyben létében is sokat küzdött,¹ most azonban, hogy távol élt hazájától, erélyesebben léphetett föl ellene. Magához hívatta tehát a nuncziust s „hogy e jó alkalmat megragadva, ne csak Erdélyt, de egész Magyarországot megnyerjék“, abban egyeztek meg, hogy azonnal induljon útnak Vlnából Sunieri Ferencz, a lengyelországi tartományfőnök, a kollégium rektorával együtt, Krakóból pedig a másik két olasz jezsuita: Odescalchi és Cervino, Rómából meg Szántó István másodmagával, de egy olyannal, a ki németül is tudjon prédikálni.²

Ezentúl nem volt semmi, a miről a király szivesebben beszélt volna, mint a kolozsvári jezsuita-kollégiumról, írja a nunczius, melynek ügyét legapróbb részletéig megbeszélte vele. Csakhogy bármint siettek is, hat hét telt bele, míg Sunieri felkészült és elbúcsúzván a harczba induló királytól, július utolsó napján elindulhatott Vlnából. Tizenketten voltak, mint az apostolok, kik rászánták magukat e szép, de nehéz feladatra: idegen országba menni és tanítani, téríteni olyanok közt, kik a jezsuitáknak még nevétől is borzadtak!

Az atyák részint a vilnai kollégiumból valók voltak, részint a Varsó melletti pultuski jezsuita-kollégiumból, melyben egy év óta a király unokaöccse, az ifjú Báthory András is tanult, a ki most maga is támogatni akarván a jezsuitákat, összes felesleges imakönyveit, szentképeit s templomi szereit a pátereknek adá, hogy osztogassák ki őket működésük új helyén, habár egy részüket csak nemrég hozta is számára az új lengyelországi nunczius Rómából.

A király rendeletéből a jezsuiták egész Lengyelország területén ingyen fuvarot kaptak, azonkívül útiköltségül 300 forintot, ötvenet pedig azzal a meghagyással, hogy rajta Krakóban controversiás-könyveket vegyenek, vagyis olyanokat, melyekből kellő érveket szerezhetnek az újhítűek tantételei czáfolatára s a velük való vitatkozás sikerének biztosítására. Királya parancsát a tartományfőnök híven teljesítvén, egyúttal magához vette a krakói jezsuita-misszió főnökét, a Comoból való tudós Odescalchi Alajost, a ki Rómában retorikát, bölcsészetet és mennyiség-tant tanított, s vele szaporodva, szeptember 14-ikén folytaták útjukat Kolozsvár felé, a hová október elsejére érkeztek meg.

¹ Fejérvárról írt 1572 febr. 18-iki levelében, az *Erd. Országgy. Emlekek* II. k. 526. l.

² Caligarinak Vlnából 1579 június 14-ikén írt második jelentése szerint.

Jó hatást tett a jezsuitákra, hogy míg a királpárti Magyarországon mindenütt elhagyatva s török-tatár hadaktól feldúlva találták a templomokat, addig az Erdélyhez tartozó Részekben s a Báthoryak családi birtokain teljes épségben állottak, a katolikus isteni tisztelet szerint vezetve és ellátva. Különösen szépnek mondják a somlyói templomot, melyben István király szülei és atyafiságának tagjai nyugosznak. Itt a Báthoryak ősi kastélyában két napi pihenőt tartva, mentek tovább s jutottak Kolozsvárra, hol azonban az a csalódás érte őket, hogy sem Szántó Istvánt nem találták ott, mivel még nem érkezett meg Rómából, sem pedig Leleszt,¹ kit a fejevári udvar tartott vissza. Gondoskodott azonban arról, hogy (az általa felszentelt) három magyar pap várja őket s legyen segítségükre, kikkel aztán minden ünnepnapon három prédikációt mondtak, még pedig egyet a városban, kettőt meg kolozsmonostori templomukban,² melyet elhagyatott kolostorával együtt lakásul kaptak a fejedelemtől.

István király a Rendekhez intézett levele szerint „az ifjuságnak tanítása és instituálására“ küldé be az országba³ „a tudós, jámbor s 'ajánlatos étellel ékeskedő“ atyákat, „hogy — alapító-levele értelmében — tanításuk és jámbor intézményeik által a valódi jámborságot régi jogaiba visszahelyezzék és az emberi tudományokban kiképezett ifjak, némelyek az egyházi, mások a világi ügyek elintézésére alkalmasabbakká legyenek“. Kollégiumot alapítván pedig, azt azért bízta a Jézus-társaságra, „mert már majdnem minden keresztyén nemzetnél ismeretes annak kitűnő és mind az egyháznak, mind az államnak hasznos intézménye és működése, mely szerint a szerzet szabályai folytán az ifjúságot a tudományban s minden jóban kiképezni és oktatni, és azon jámbor gyakorlatok és szolgáltatások által, melyekkel e társaság állandóan foglalkozni köteles, az elmék művelésére és a lelkek üdvére mind templomban, mind iskolában törekedni tartozik“. ⁴ Törekedett is minden egyes tagja fáradhatatlanul s annyi tudással és buzgósággal,⁵ hogy az Kolozsvár unitáriusait

¹ Hibás tehát Vass állítása, hogy éppen Leleszi hozta be Lengyelországból az első tíz jezsuitát (id. h. 10. l.), a mit utána sokan elmondanak.

² Sunieri Ferencz Kolozsvárról 1579 október 5-én írt első jelentését ld. munkánk II. részében, az *Oklevél-melléklet*ben

³ Említve az 1579 október 21-ikén megnyílt országgyűlés végzése 5. pontjában; az *Erdélyi Országgyűlési Emlékek* III. k. 143. l.

⁴ Dr. Vározy Gyula fordítása, *A katolikus iskolaügy Magyarországon cz. m.* II. füzet (Kálcsa, 1882.) bevezetésének 12—13. l.

⁵ Báthory Kristóf is ekként ír a jezsuiták behozataláról, 1580 október 3-iki oklevelében: *Memoriae commendamus... quod nos cum ex certa nostra voluntate, et consensu cum Serenissimo principe domino Stephano, Dei gratia rege Poloniae... et fratre nostro observando superinde habito, tum vero studio benigno de iuventute huius regni bonis artibus et liberalibus disciplinis instituenda bene merendi, patres Jesuitas, viros cum vitae innocentia et sanctimonia, tum multiplici eruditione apprime insignes, in hoc ipsum regnum nostrum vocavimus, ac eorundum collegio sedem in civitate nostra Coloswar constituimus.* (Jakab Elek: *Oklevéltár Kolozsvár történetéhez* II k 126. l.)

és egyéb újhítú lakóit bámulatba ejtő, kevés katolikus lakosságát pedig biztató reménységgel tölté el. S midőn a jezsuiták magyar kísérője november közepén visszaérkezett Varsóba a királyhoz és nuncziushoz, nem győzte dicsérni azt a szíves fogadtatást, melyben az atyákat részesíté a nép, mely őket Isten küldöttjeinek nézte s azokat a kedvező körülményeket, melyek közt működésüket megkezdhették. Fellépésük oly biztos és megnyerő volt, hogy maga is áttért a katolikus hitre¹ s ez a térítő munkájuk állandó és fokozódó maradt. Hisz támogatta őket benne Báthory Kristóf, a fejedelem és katolikus atyafisága, István király gondoskodó szelleme s azoknak az új társaknak a munkaereje, kik körük csoportosultak. Különösen sokat reméltek azonban iskolájuktól, melyet csakhamar meg is nyitottak, úgy hogy midőn az alapítás nagy munkáját befejezve, 1580 januárius végén Sunieri tartományfőnök vissza-indult Lengyelországba, a királynak erről is kielégítő jelentést tehetett.²

Ez az iskola természetesen Kolozsmonostoron volt, apátsági épületeik egyikében elhelyezve s ámbár jó messze feküdt a várostól, illetve a monostori kaputól, kivált azoknak, kik ide a városból gyalog jártak ki, mégis rövid időn harminczra emelkedett a tanulók száma, 12 nemes ifjú lévén köztük, kik előbb protestáns iskolába jártak és „eretnek” elvek szerint nevelkedtek. Ennek daczára annyi áhitattal hallgatták naponta a misét, hogy Odescalchi atya hasonlót még Rómában sem látott, a rend ottani iskoláiban. A katolikus tanokat és szokásokat nagy készséggel fogadják, követik — úgymond — s a közeledő húsvéti ünnepekre valamennyi jelentkezett gyónásra, ámbár a városi újhítűek mindent elkövettek, hogy a tanulókat eltérítsék s visszatartsák az új iskolától. Nem is járt ki a városból a jezsuitákhoz csak néhány katolikus szüle gyermeke s így a két osztályú intézet felsőbb osztályában egyelőre nem is mutathattak fel az atyák olyan eredményt, a milyet maguk óhajtottak.³ Hosszas várakozás után segítségükre jött azonban Szántó István is hatodmagával, tíz heti nehéz utazással februárius 20-ikára érvén be Kolozsvárra. Egyikük, Schreck Farkas német származású lévén, most már ünnepeken a városban is prédikálhattak, még pedig reggel Szántó atya magyarul, társa meg németül, a minek hamarosan az lett a hatása, hogy a nép tömegesen tódult gyónni, még az újhítűek közül is, kivált a nők, úgy, hogy sokszor napestig folyt a gyóntatás, sőt keresztelezés, mivel igen gyakran még 20—30 éves kereszteleetlen embereket is leheté látni.⁴

¹ Caligari 1579 november 17-iki varsói jelentése, a római vatikáni levéltárban.

² Varsóba érkezéséről Caligari 1580 februárius 18-iki jelentésében ír.

³ Odescalchi Kolozsmonostorról, 1580 márczius 27-ikén írt jelentését ld. munkánk oklevéltárában.

⁴ Szántó István levelét Kolozsvárról, 1580 februárius 25-ikéről szintén teljes szövegében közöljük. Ezt, meg Szántó alább idézendő másik két levelét Fraknoi Vilmos nem ismerte, midőn 1887-ben Szántó István életrajzát megírta.

Odescalchi atya lelkes segítő társa és az iskola rektora, a lengyel *Wujek* (latinosa néven: Vangrovitius) Jakab volt, aki kényelmesebb vilnai rektori állását István király óhajtására a kolozsvárral cserélte fel. A gnézeni tartományból való tanult, ájtatos, kormányzásra termett férfi, tanulmányait szintén Rómában végezte s hazatérve hittant tanított, egyházi műveit pedig tömérdek kiadásban olvasták. Ezért szemelte ki a király is fontos feladatára, melyhez az is tartozott, hogy gyakran átránduljon a fejérvári udvarba, a kis fejedelem tanítására.¹

Hanem az udvart kerülte, nehogy Leleszi atya féltékenységét felköltse s igazában az iskolában érezte magát otthonosan, mely keze alatt oly szépen fejlődött, hogy husvét után 12 tanulót léptetett elő a felsőbb osztályba s minthogy az egri káptalantól ajánlva is érkezett egy új tanuló néhány nemes ifjú kíséretében, elhatározták egy harmadik osztály felállítását a *humaniorák* számára. Pedig itt csak ideiglenesen működött az iskola s a páterek alig várták, hogy beköltözködhessenek a városba, hol a fejedelem épületet ígért nekik. Az építkezés tervének pusztá hírére mindjárt az év elején szóba hozta a dolgot néhány aggódó városatya a közgyűlésen, de az még időelőtti-nek tartá tiltakozni ellene a fejedelemnél.² Hanem a mint nyílt az idő, valóra vált az aggodalmat keltett híresztelés, mert februárius közepén már rendeletet kapott a fejedelem építész a tervek készítésére³ s a jezsuiták örömeire virágvasárnapja utáni hétfőn érkezett hozzájuk Kovacsóczy Farkas kancellár a fejérvári udvar olasz építészével, hogy a városban kimérje az újonnan építendő kollégium helyét s megkezdjék az építkezést, hogy már őszire beköltözködhessenek. Iskolaépítésre legalkalmasabbnak a farkas-útczai egykori apácza-kolostort s a mellette lévő telket szemelték ki,⁴ míg a Ferencz-rendi barátok elhagyott monostorát az atyák lakásául szánták,⁵ kijavítani rendelvén benne szép régi

¹ Erdemeit a XVII. századi Rostowski Szaniszló jezsuita méltatja „Lituanicarum Societatis Jesu historiarum libri decem“ cz. műve (brüsszeli 1877-iki II. kiadása) 66. és 186. lapjain, megemlítvén róla, hogy: Definde in Transylvania Sigismundum Bathorium, postulatū Stephani Poloniae regis, ad litteras et pietatem instituit.

² A kolozsvári tanács 1580 januárius 20-iki ülése jegyzőkönyvének 208. lapján olvassuk: Az jezsuiták épületi felől mérthogy nincs még semmi bizonyos kezdeti, ítélék intempestivusnak lenni az fejedelmet megtalálni felőle.

³ Tenchetta Ferencz 1580 februárius 20-iki levele szerint, melyet „A gyula-fejérvári jezsuita-missio és iskola“ cz. tanulmányunk függelékében fogunk közölni.

⁴ Dr. Török István is ezt tartja (Jakab Elek nyomán) a jezsuita-kollégium helyéül, *A kolozsvári ev. ref. collegium története* cz. imént megjelent műve I. k. 12. lapján így írván: Az a terület, melyen collegiumunk épülete és udvara van, a reformációt megelőző időben, a Ferencz-rendiek birtokában volt; Báthory István lengyel király és erdélyi fejedelem 1581 május 12-én kelt alapító-levelével a jezsuita-rendnek adományozta.

⁵ István király alapító-levelé is így határozza meg a két épület fekvését és rendeltetését.

refektóriumát s négy szobáját, hogy legalább húsz páternek kényelmes lakást nyújtson, mely munkálatok elvégzésére s a kolostor új fedésére a fejedelem embereket is küldött.¹ Gazdaságuk vezetőjének meg a fejedelem ama másik figyelme okozott nagy örömet, hogy egyszerre tíz szép ígás ökröt s egy új szekeret, majd pedig teheneket és 200 juhot küldött.²

Az építész méregetését azonban már a város sem nézhette tétlenül s a húsvétszombatján tartott közgyűlésből küldötteket menesztett a fejedelemhez, hogy „ne szállítaná közéjük“ a pátereket, „mert nagy egyenletlenségtől félő a dolog, sőt a városnak szabadsága is“ veszedelembbe jut.³ De Báthory Kristóf megnyugtatta a városbíró e tekintetben, kijelentvén, hogy ő Kolozsvár városában csupán azért határozta el magát jezsuita-kollégium alapítására és építésére, hogy országában a tanítást fejlessze s az ifjúságnak a szabad tudományokban való kiképzését előmozdítsa, a mivel nemcsak a város kiváltságait nem bántja, hanem ellenkezőleg ez a tanintézet a városnak csak diszére és hasznára fog válni.⁴

A megkezdett építkezést egy szeminárium fejezte volna be, minek alapítását István király elhatározta, megnyervén hozzá a pápa erkölcsi és anyagi támogatását is, minthogy ekkor a katolikus papság országszerte igen megfogyatkozott s az új intézet valóban nemes célú szolgált. Mindazonáltal az építés lassan haladt, mert a miben csak lehetett a város és tanácsa gátat vetett neki, miután egyenes tiltakozása nem használt, úgy hogy ősszel a fejedelem újabb építési anyagot küldetvén Fejérvárról, az egész ügyet a jezsuita-rektorra bízta, évi ezer tallért ígervén neki mindaddig, míg az épület teljesen elkészül s az atyák bele nem költöznek.⁵ Így a munka rendszeresebben haladt s ámbár a bekövetkezett télen szünetelt, a *kolozsvári gimnázium* ügyét Caligari állandóan felszínen tartá a királynál.⁶ Az idő enyhültével, februárius végén, Mátyás-napján az építés újra megkezdődött, úgy hogy az atyák Szent György-napjára remélték az iskolát elfoglalni⁷ s új tanrendjüket arra az időre ki is nyomatták.⁸

¹ Wujek Kolozsmonostorról írt, 1580 április 11-iki jelentését ld. oklevéltárunkban.

² Ld. Odescalchi atya 1580 április 23-iki kolozsvári jelentését; oklevéltárunkban.

³ Az 1580 április 2-iki közgyűlési végzésből, Jakab Elek: id. m. II. k. 268. l.

⁴ A fejedelem 1580 május 5-ikén Gyulafejérvárrt kelt oklevelét ld. ugyanott, az *Oklevéltár* II. k. 126. l.

⁵ Odescalchi 1580 szept. 30-iki Monostorról írt levelét mellékletünkben közöljük.

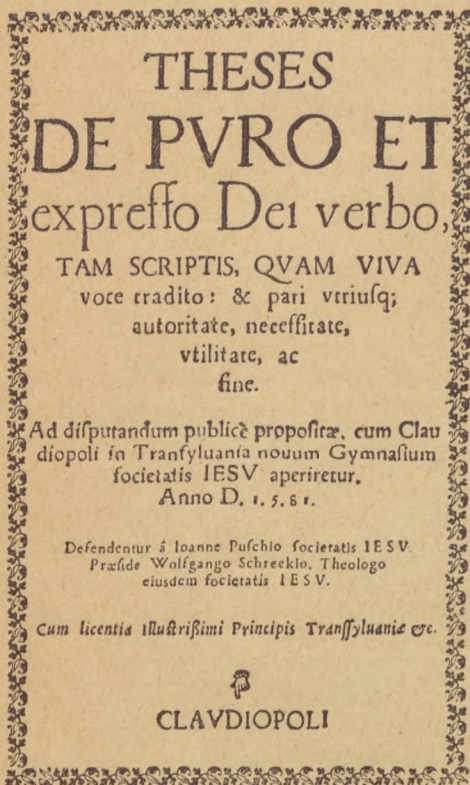
⁶ Caligari 1580 végén is újra sürgeté az ügyet, mire Báthory István király Grodnóból, 1580 december 22-ikén ekként inté türelemre a nunciust: Verum quod ad eiusmodi gymnasii instituendam rationem Claudiopoli in Transylvania attinet, de eo ac aliis, quando quidem propediem ipsi Varsoviae sumus adfuturi, coram conferemus; *Theiner* Ágoston: *Annales ecclesiastici* III. k. (Róma, 1856.) 184. l.

⁷ Ld. Odescalchi 1581 februárius 26-iki monostori jelentését, oklevéltárunkban.

⁸ Ez a kolozsvári nyomtatvány ismeretlen, de Caligari nuncius ír róla Varsóból 1581 márczius 13-iki jelentésében.

Wujek rektor az építést most már oly erélyesen vezette, hogy a páterek a remélt időnél hamarabb is áthurczolkodhattak bele s az iskola megnyitása is előbb megtörténhetett, mindjárt húsvét után, 1581 márczius végén, a mikor az ifjúság valósággal tódult falai közé, úgy hogy létszáma hamar meghaladta a százat. Az ünnepélyes megnyitást a rektor azonban május elejére tűzte ki, mikor a fejedelem Kolozsvárra jön az elsejére hirdetett országgyűlésre s tudta, hogy a dolog nagyobb érdek-

lődést és hatást fog kelteni. Ugy is történt. Tizedikén ért véget a Rendek gyűlése, mely a kálvinista és unitárius szuperintendensek nyomása alatt rábirta a fejedelmet arra, hogy jezsuitákat Monostoron, Kolozsváron és Fejérváron kívül „ujabb helyekre, városra a vagy falukra ne plántáljon“,¹ de nem korlátozta abban, hogy már meglévő helyeiken támogassa őket. Most is a gyűlés oszlása-kor egész kíséretével és utódjává választott kis fiával, Zsigmond-dal, átment a jezsuiták ünnepélyére s előttük folyt le a tanulók által bemutatott *disputatio* és *dialogus*, meg az iskolai dráma² s végül a díjak kiosztása, a mi annyira tetszett a hallgatóságnak, hogy az újhítek közül sokan beadták fiaikat az iskolába, a mi ellen a prédikátorok tiltakoztak ugyan, de tiltakozásukat ellensúlyozta a fejedelem pártfogása.³

A kolozsvári jezsuiták *krakói* nyomtatványa.

Az emlékezetes és lélekemelő ünnepségnek csupán egy pontja nem folyt le programmszerűleg: a hitvita, melyre a tanárok jó előre készültek. A vitatkozás tárgyát a tudós Schreck Farkas ki is nyomatta *Krakó-*

¹ Ld. az *Erdélyi országgyűlési emlékek* III. k. 157. l.

² Jól sejtette tehát Ferenczi Zoltán, midőn *A kolozsvári színészet és a színház története* cz. m. (Kolozsvár, 1897.) 46. l. így ír: Nem kétséges egyszersmind az sem, hogy Kolozsvár már akkor tanúja lehetett az első iskolai drámai előadásnak, noha biztos tudomásunk róla még nincsen.

³ Wujek rektor István királyhoz, Kolozsvárról, 1581 május 11-én írt jelentése id. oklevéltárunkban és Socher jezsuita műve nyomán Pokoly id. m. I. k. 273. l.

ban, címlapján a nyomtatás helyéül Kolozsvárt jelölve meg, a miért ez egyetlen példányban ránk maradt kis művet Szabó Károlytól elkezdve mindenki kolozsvári nyomtatványnak mondja,¹ bár egy kis gondosabb összevetés Heltai Gáspárné nyomdájának azévi termékeivel² első pillanatra meggyőző arról, hogy az nem készülhetett nálunk,³ Bzenski Rudolf kolozsvári jezsuita-író pedig egykorú följegyzés alapján nevezi krakói nyomtatványnak.⁴ A város protestáns vallású papjai közül azonban a hitvitára senki sem jelentkezett, habár a kis könyvet mindnyájan rég megkapták s így a jezsuiták csupán maguk közt vitatkozva adták elő, az ifjúság és hallgatóság épülésére; P. Pusch vezetvén a disputációt.

Munkájában Schreck atya 31 tételben elmélkedik Isten igéje szükségéről, mivoltáról, részeiről, kiválóbb terjesztőiről, hasznáról és céljáról, meg arról, miként lehet az igaz hagyományokat a hamisaktól

¹ Ebben az állításukban íróinkat tulajdonképpen gróf Kemény József vezette félre, a ki Schreck műve s egy 1581-iki naptári bejegyzés alapján, mely pedig csak azt mondja, hogy a jezsuiták „libris aptos adtulerant secum Claudiopolim“ azt bizonyítja (az *Új Magyar Múzeum* 1855-iki I. k. 392–394. lapján), hogy az a könyv „a jezsuiták akkori kolozsvári nyomdájának szüleménye“. Vass József (id. h. 14–15. l.) és Ferenczi Zoltán is önálló fejezetet szentelnek (*A kolozsvári nyomdászat története* cz. m. 21–22. l.) e nem létezett nyomdának. Ők Kemény cikke nyomán és Szabó Károly könyvészeti adataiból következtetnek, hogy „a nyomda körülbelül tíz éven át működött, talán egész 1588-ig, a jezsuiták kiűzetéséig s több, mint valószínű, hogy nemcsak e két mű jelent meg benne“. Célloznak itt Schreck 1585-iki *Adversus authores Juliani ut vocant Pseudo-Calendarii* cz. vitairatára, melynek azonban egyetlen példánya sincsen s hogy Kolozsvártt nyomtatták volna, azt Szabó Károly semmivel sem bizonyítja, sőt megjelenésekor Schreck már nem is élt! A kolozsvári nyomda létezését Jakab Elek is elfogadja (*Kolozsvár története* II. k. 342. l.) de odább helyesen fejezi ki felőle kételyét, midőn azt írja, hogy: az *impressum* a szokott és kötelezett alakban nem lévén rajta e könyven, a bővebb igazolást több kiadvánnyal vagy más adatokkal még szükségesnek véli.

² Ez összehasonlítás végett közöljük 95 mm. széles és 156 mm. magas tükrű címlapját is kicsinyítve, a székelykereszturi unitárius gimnázium példányáról, megjegyezvén, hogy az A—Ca ívjelzésű 4-rétű nyomtatvány 14 sztl. levélnyi terjedelmű.

³ Ez összevetéskor két döntő érv bizonyítja, hogy nem kolozsvári nyomtatvány. Először *keretes címlapja*, a mi nálunk még sokáig nem fordul elő, a másik pedig a Báthory Kristófhöz intézett ajánlás *cursiv szedése*, mivel ily *dült* alakú betűje Heltaiéknak ezidőben nem volt. Vízjegye is más, mint a Heltai könyveié, nem is beszélve a kiállítás csínjáról, mely a kolozsvárinál sokkal fejlettebb nyomdai ügyességről tanúskodik. Igen érdekes azonban, hogy a keretül használt virágmotívumot Heltainé nyomdája úgy megszerette, hogy rögtön utánozta valamivel nagyobb metszésben s már az ugyanazévben kiadott *Az Viz ezönnec Históriájáról való szép éneke* második lapja fejlécét abból rakták össze.

⁴ Bzenski följegyzése (id. m. 265. l.) így szól: Quia vero haeretici ministri sparserant, patres S. J. formidare disputandi certamen *Theses de verbo Dei* Cracoviae typis excussas publice disputandas proponunt patres, et plerisque ministrorum, qui amplius quinquaginta convenerant, extradunt.

megkülönböztetni.¹ Tárgyát nagy teológiai tudásra valló készültséggel magyarázza és színezi: a bibliából, a próféták és apostolok mondásai-
ból, a szentatyák, kivált Szent Jeromos és Szent Ágoston, vagy későbbi
írók műveiből, meg a niceai és trentói zsinat végzéseiből vett példák-
kal, de mindig nyugodt, tárgyilagos hangon, sehol sem sértve, sőt
nem is említve más vallásúakat.²

Támogatását a gyöngélkedő fejedelem azzal is kimutatta, hogy
István királylyal egyetértőleg a jezsuiták eddigi vagyonát: a kolozsmo-
nostori, bácsi és jegenyei jószágot még az országgyűlés előtt a Blandra-
tától elcserélt Kajántó, Tiborcz és Bogártelke birtokával bővíté, a
mivel földesúri joguk immár ötszáznál több jobbágyra terjedt ki.³
A kollégium berendezéséhez még hiányzó felszereléseket is megren-
delé, mert a termek egy részének padozata, a kályhák, itt-ott egy-egy
ablak s a mennyezetek meszelése bizony még sok helyütt hiányzottak,
templomuk pedig teljesen elhanyagoltan állott, úgy hogy ablakrámai
se voltak, padozatára meg tízezer téglát adott a fejedelem, de már oltárt
hirtelenében csak fából tudtak készíttetni bele.⁴

A templom átalakítását és az iskola teljes elkészültét Báthory
Kristóf azonban nem érthette meg, mert hazatérve az országgyűlésről,
pár hét múlva, május 27-ikén, meghalt. De művét legalább megterem-
tette s fenmaradását biztosítá: István király kegyessége, a jezsuiták
kezei közt nevelkedő Báthory Zsigmond rokonszenve s a páterek buz-
galma, mely alig két esztendő alatt négyszáznál több lelket térített
vissza a régi hit kebelébe!

Ily körülmények közt érkezett a rektor kezéhez István király nagy
alapító-levele, melyet 1581 május 12-ikén írt alá Vilnán.⁵ Felfogása

¹ Az író felfogása tisztaságát és előadása nyugodtságát műve utolsó, 31-ik té-
teléből is megítélhetjük, a mit azért szószerint ide igtatunk: Et ne quis a veritate
aberret, duae nobis a D. Augustino assignantur regulae, iuxta quas omnes traditiones
examinari possunt. Prima est: Quod universa tenet ecclesia, nec conciliis institutum,
sed semper retentum est non nisi auctoritate apostolica traditum rectissime creditur.
Altera est, quae etiam conciliorum ac patrum decreta complectitur: illa quae non
scripta, sed tradita custodimus, quae quidem in toto terrarum orbe observantur:
datur intelligi, vel ab ipsis apostolis, vel plenariis conciliis (quorum est in ecclesia
saluberrima auctoritas) commendata atque statuta retineri.

² Munkájára azonban mégis felelt később a kálvinista Laskai Csókás Péter
1584-ben Genfben megjelent nagy könyvében; ld. címét a *Régi Magyar Könyvtár*
III. k. 729. sz. a.

³ Monostornak 207, Bácsnak 103, Kajántónak 97, Jegenyének 93 és Bogártel-
kének 43 jobbágya volt, 1588-iki urbariuma szerint; Szegedi János *Decreta et vitae
regum Hungariae, qui Transylvaniam possiderunt* cz. m. második kiadása 384. l.

⁴ Leleszi János István királyhoz Gyulafejevárról, 1581 május 28-án és Wujek
rektor Kolozsvárról május 29-ikén; ez utóbbit oklevéltárunkban közöljük.

⁵ Sokszor ki van adva, de legrégibb kiadását ld. Kaprinai István *Hungaria
diplomatica* cz. m. I. k. (Bécs, 1767.) 41—45. l. Magyarra fordítva kiadta Jakab Elek:
Kolozsvár története II. k. 269—272. l.

szellemében és útmutatása szerint a luteránus Berzeviczy Márton, lengyelországi erdélyi kancellára írta, szerkesztette, fényes tanúságot tevén vele úgy műveltségéről és vallási türelmességéről, mint ura, királya nemeslelkűségéről, tudományosságáról és széleskörű, emelkedett látásáról.¹

II.

Az így véglegesen megalapított iskolának a király *akadémiai* jelleget biztosított azzal, hogy feljogosítja a *babéros* (baccalaureatus), *mester* (magister) és *doctor* címek adására, jól tudván, hogy kevés ifjúnak adatott meg külföldi egyetemekre járni, melyek közül maga ismerte: a paduait, a melyen egykor tanult, a bécsit, követségei idejéből és a krakóit, melynek fejlesztése királyi gondjai közé tartozott.

Egyetlen példánya se maradt reánk az új gimnázium tanrendjének, melylyel megnyílt, illetve melyet ezentúl követtek,² de az alapítólevél maga rendeli, hogy tanítsák benne: a széptudományokat, a zsidó, görög, latin nyelvet, hittudományt és bölcsészetet s különösen gyakoroltassák a retorikát és grammatikát, iskolai feladatok és disputációk tartásával, a mint azt a király már első útasításában meghagyta két évvel előbb, mikor az atyákat beküldte az országba³ s miként azt nálunk is követték a megszűnt nagyszombati iskolában⁴ és meglehetősen egyformán valamennyi jezsuita-kollégiumban.⁵ Egyforma s egyöntetű volt az iskola szervezete is. Élén állott a rektor, kinek jogait és kötelességeit a Rend 1577-iki útasítása írta elő,⁶ mellette működtek a tanárok és preczeptorok, kiknek tanítási módját, a vitatkozásokban követendő eljárását, a vizsgálatok és ismétlések vezetése rendjét, az 1561 és 1566-iki útasítások szabályozták, a miket a jezsuiták szigorúan követtek, bárhol nyitottak vagy vezettek is kollégiumot.⁷

¹ Ujabban méltatták: gr. Kemény József, az *Új Magyar Múzeum* 1855-iki I. k. 386–389. l. Jakab Elek: *Kolozsvár története* II. k. 269–272. l. Márki Sándor id. m. 4–6. l. és dr. Erdélyi Károly id. m. 11–14. l.

² Pedig Szántó István 1581 szeptember 21-én írt levelére, melylyel Rómába küldte, rá akadunk s mellékelve közöljük.

³ Caligari nunczius által Vilnáról, 1579 július 17-én Rómába küldött 12 pontból álló útasítását ld. oklevéltárunkban.

⁴ Oláh Miklós esztergomi érsek által Nagyszombatban, 1558 februárius 20-án írt *Modus et ordo regendae scholae Tyrnaviensis* cz. szabályzatát ld. a *Magyar Sion* 1867-iki közlése alapján a Nagyszombati katolikus érseki főgimnázium 1894–95-iki Értesítője 162–173. l.

⁵ Összehasonlításra alkalmasnak kínálkozhatik a grazi kollégium 1579-iki tanrendje, Pachtler G. M. jezsuita-író *Ratio studiorum et institutiones scholasticae Societatis Jesu per Germaniam olim vigentes* cz. m. I. k. (Berlin, 1887.) 247–249. l.

⁶ Ld. Pachtler id. m. I. k. 130–132. l.

⁷ Kiadva Pachtler id. m. I. k. 155–172 és 200–205. l.

Azt is tudjuk, hogy új épületekben a jezsuitáknak öt osztálya volt s ezekben tanítottak s működtek kitartóan, állandó hadilábon állva a város négyféle felekezetével: a trinitáriusok, anabaptisták, kálvinisták és luteránusok gyűlöletével, melyet csak fokozott annak látása, hogy híveik köréből úgyszólván naponként szaporodott a jezsuiták tábora, kivált mikor ők is kezdték az újhitűeket követni abban a tekintetben, hogy az egyházatyák, hitvitázók, zsinati végzések vagy más kiváló írók nehéz tételei mellőzésével tisztán csak bibliai magyarázatra szorítkoztak és prédikációikban csupán a Szentírást követték.¹

Sokat kellett a pátereknek a várossal anyagi dolgok miatt is vesződniök. Megesett pl. hogy kolozsmonostori bor-dézsujukat szüret után nem tudván kellően értékesíteni, behozták a városba, a miért a közgyűlés végzéséből a bíró megintette őket, „mert általán fogva el nem tűrik nekik“ úgymond,² mivel adománylevelük értelmében csak annyi bort és élelmet hozhatnak be a városba, a mennyi saját konyhájukra és asztalukra kell.³ Máskor meg azt kívánták a jezsuiták, hogy engedjenek nekik ajtót vágatni a város falának telkükre eső részében, hogy a falon kívüli szomszédos kertjükbe kényelmesebben járhasanak s ne kelljen egész a közép-útczai kapuig kerülniök. A városatyák azonban ragaszkodtak a francziskánusok idejébeli szokáshoz s kérésüket csak úgy teljesíték, hogy a falat azon a területen, melyet klastromuk elfoglal, rekeszszék el deszkával s azon a kerítésen ajtót vágva, kulcsa legyen a bírónál, a kertre néző feljáró grádicsot pedig felül bepadolják, hogy rajtuk kívül senki a falra ne hághasson a bíró híre nélkül.⁴

¹ Szántó István 1581 szeptember 21-ikén írt második levele szerint, ld. munkánk függelékében.

² A város 1581 szeptember 30-án tartott közgyűlésének jegyzőkönyve ezt ekként adja elő: Értik ő Kegyelme ez is, hogy az jesuiták hordóstul adtak bort, élelmet Kolozsváratt, ki nyilván vagyon ő Kglmek előtt. Azért végezték ő Kglmek, hogy az jesuitákat bíró uram megintse rólla, hogy ez ne legyen többé, mert általán fogva el nem tűrik nekik. Bíró uram pedig ő Kglme mikor az pénzt alá viszik, találják meg urunkat rólla, és az donationak continentíája szerint könyörögjenek, hogy efféle szín alatt való compolárságot újonnan megtiltsan töllek, hogy többé ez ne essék a' mi esett, hogy hordóval adták el itt benn az várasban, és szín alatt kivítették.

³ Báthory Kristóf 1580 október 3-iki biztosító levelét ld. Jakab Elek: *Oklevéltár Kolozsvár története* II. k. 269. l.

⁴ Ld. az 1581 november 4-iki közgyűlési jegyzőkönyv 247. lapján következőleg: Megértették ő Kglmek várasul az jesuiták kívánságát. Mért pedig, hogy az statutiókor is semmi dominiumot az falakon nem adtak nekik, most sem engednek ő Kglmek egyebet annál, a mi az barátok idejébe volt, tudniillik, hogy két fél olasz spaciumot, azt, ki az ő colostromok környül vagyan az falon azt rekeszszék be deszkával, legyen ajtó rajta és annak az kulcsa álljon bíró uramnál. Az mely garádicson pedig arra járhatnak az ő kertikbe, azt feljül erősen bepadolják, hogy senki az falra meg alól ne járhasson bíró uram hire nélkül fel.

A lengyel Wujek rektor alatt működő iskola kitűnő tanárai voltak: a magyar Szántó István, Thomány Mátyás és Ladó Bálint, a hitvitázásban erős két német páter: Schreck Farkas és Pusch János, a térítésre kiválóan alkalmas Sfondrato,¹ s a fáradhatatlan Odescalchi atya. Csak-hogy őt kevéssel a megnyitás után, április 10-ikén baloldali szélhűdés érte s az élesebb erdélyi levegőt sem tűrvén, gyógyulást keresve ősszel hazament Olaszországba,² hol még néhány évig Paduában tanított, betegen is felvitetvén magát a katedrába.³ Helyébe azonban a rektor Krakóból a kiváló Justus Rabbust hívatta be, a ki párisi tanulmányai közben tért át katolikus hitre s lépett a rendbe s a latin mellett jártas volt a héber, görög, német, francia és olasz nyelvekben, teológiai tudásáért pedig mindenütt nagyrabecsülték.⁴

Ilyen tanerők biztosíták a kolozsvári akadémia fejlődését, miközben István király azt egy szeminárium alapításával akarta még bővíteni. Ez a nemes szándéka jóformán egykorú volt az iskola-alapítás gondolatával s csatazajban, az oroszok ellen folytatott hadjáratában támadt. A pskowi táborban (1581 október végén) említé ugyanis legelőször Possevino Antal jezsuita-atyának, oly formán, hogy ha a pápa a szemináriumot felállítja, ő, a király, hajlandó minden tanulója ellátására évente 20 forintot adni, a mi az erdélyi olcsó életviszonyok közt elegendő, ha ruházatáról a nemes-ifjú maga gondoskodik; a szegény tanulókat meg az ingyenes eltartás tudata hajtáná az iskolába.⁵ Possevinonak tetszett a gondolat s állandóan felszinen is tartá, kivált 1582 tavaszától kezdve, midőn politikai küldetése befejeztével Varsóba vonult s a királylyal naponta érintkezhetett. Különben is bőven értesült a jezsuiták kívánságairól Berzeviczy Márton szóbeli előadásából, miután őt a nyár elején Erdélybe küldvén, azzal is megbizta, hogy a pátereket birtokaikba igtassa⁶ s mindent elkövessén érdekükben a városnál és a fejevári kormánytanácsnál, hogy őket működésükben ne háborgassák.

Báthory István eleinte tulajdonképpen két szemináriumot óhajtott felállíttatani; egyet nemes-ifjak s egy másikat nem-nemesek részére, kifejezván hajlandóságát az egyiknek fentartására, illetve arra, hogy

¹ Ezt később a hódoltság vidékére küldvén, 1583 nov. 10-én Temesvárt halt meg.

² Wielewicki: *Historici diarii domus professae Societatis Jesu Cracoviensis* I. k. (Krakó, 1881.) 8. l.

³ Sommervogel: *Bibliographie de la Compagnie de Jésus* V. k. 1871. l.

⁴ Wielewicki id. házi krónikája 14. l.

⁵ Possevino Galli b. államtitkárnak, a pskowi táborból, 1581 október 29-ikéről.

⁶ A királyi alapító-levélben említett birtokokba való törvényes beigtatás a helyszínen 1581 október 17-én ment végbe, Berzeviczy Márton jelenlétében; ld. a beiktatási iratot Szegedi János id. m. 383. l. A beiktatást elrendelő (Gyulafejevárt, 1581 augusztus 24-ikén kelt) parancs kivonatát ld. a római *Vittorio Emanuele könyvtár* kéziratára *Mss. Gesuiti* 3281. k. 391. l.

annyit adna reájuk évente, a mennyit a pápa.¹ De újévre a király Krakóba jöven, szerencsére elállt attól az első szándékától, belátván Possevino érvelésének helyességét, hogy két szemináriumnak nemcsak két igazgatóság és tanári kar kellene, de a *pápai* és *királyi* tanintézet közt okvetlenül versengés, irigykedés támadna, a nem-katolikus szülők gyermekei pedig a pápai kormányzás alatt álló iskolába nem járnának.² Így tehát ezentúl most már csak *egy* szemináriumról tervezgettek, beszélgettek, melytől a király sokat remélt; a katolikus hitélet föllendülését, sőt az ország rekatoizálását azoktól az ifjaktól várta, kik belőle kikerülnek, hisz a jezsuitákon s a Székelyföldön működő, konkubinátusban élő papokon kívül egész Erdélyországban mindössze két katolikus pap szolgált s azok közül is az egyik megbénult.³ Hanem a dolognak sok nehézsége volt s különben is az erdélyi kancellárral való előzetes megbeszélés nélkül sikeresen nyélbe ütni nem lehetett. Kovacsóczy Farkas azonban a tanácsurakkal csak februárius elejére jöhetett át a király hívására s a terv iránt oly érdeklődést tanusított, a pápáról meg annyi tisztelettel beszélt, hogy Possevino már áttéréséről is reménykedett. Két heti tárgyalással a Krakó melletti niepolomicei várban jött létre 1583 februárius 13-ikán a király újabb alapító-levele, melylyel létesíti a szándékolt szemináriumot s annak évente ezer magyar aranyforintot rendel a szász papok dézsmájából fizetni,⁴ minek láttára a pápa is évi 1200 tallérnyi összeget ígért tizenöt évre a szeminárium fentartására,⁵ úgy hogy ez összegből Possevino közel 150 tanuló fölvételét, illetve ellátását remélte.

Az ifjúság jobb ellátását s az iskola javát szolgálta a király amaz egyidejű adománylevele is, melylyel a szemináriumnak adja az egykori francziskánusok Alsó- és Felső-Zsuk határán lévő *Barátoktavát* s az a másik kívánsága, hogy a páterek maguk szükségére továbbra is négy hordó (magyar vagy idegen) bort vihessenek be szabadon s végül az a rendelete Kolozsvár tanácsához, hogy a Barátoktavát az atyáknak átadják, nekik rá alkalmas malmot építsenek, katolikus temetőnek való helyet adjanak a városon, azt körülkeríttessék s kereszttel, harangokkal és kápolnával szereljék fel, a régi iratokból pedig állapítsák meg pontosan a jezsuiták birtoka határait; megnyugtattván azonban a várost affelől, hogy a Báthory Kristóf által építtetni kezdett kollé-

¹ Possevino jelentése Varsóból, 1582 május 27-én, a római vatikáni levéltárban.

² Possevino Krakóból írt 1583 januárius 13-iki jelentése szerint; ugyanott.

³ Possevino 1583 januárius 26-iki jelentése Niepolomicéről.

⁴ Az alapító-levél legrégibb kiadását ld. Kaprínai *Hungaria diplomatica* cz. m. I. k. 48—49. I. Magyarul Jakab Elek id. m. II. k. 324—5. l.

⁵ Galli b. államtitkár 1583 április 9-ikén írt tudósítását és a pápa bulláját ld. oklevél-mellékletünkben.

gium teljes befejezésére szükséges pénzt a magáéból fogja adni, s a város minden kiváltságát továbbra is tiszteletben tartatja.¹

Terve megvalósításával István király Possevinot bízta meg, a ki Bártfa, Szatmár, Somlyó érintésével márczius első napján érkezett Kolozsvárra az alapító-levéllel, mely nagy örömet okozott a jezsuitáknak. Maga is meglepődéssel hallá tőlük, hogy tanulók száma immár 160-ra emelkedett s azalatt a három nap alatt, mit a városban töltött, azt a benyomást szerezte, hogy a jezsuitáknak itt ez országban akkora s oly szép a működési terük, mint akár Indiában.² Ugyanezt tapasztalta az az újhítektől hemzseggő fejevári udvarban s a szászok földjén, Erdély déli részében, melyet a kancellár s a jezsuita-rektor kíséretében bejárt.

Kolozsvárra visszatérve, Possevino hozzálátott a szeminárium felállításának nehéz kérdéséhez. Barátságosan, szinte alázatosan tárgyalt a városi tanács tagjaival a király által reábízott e fontos ügyben. Am föllépését gyöngeségnek magyarázván, a város a szeminárium részére egy olyan rozoga épületet ajánlott fel, mely istállónak sem lett volna jó, úgy, hogy ez eljárás ellen a király követe mellé rendelt luteránus fejedelmi tanácsúr is kikelt. Ekkor Possevino kijelenté, hogy ha a király akaratát egy nap alatt illő alakban nem teljesítik, közjegyzői íratot vétet fel a tanács eljárásáról, mely sem a városhoz, sem a királyhoz nem illő, s minden felelősséget a városra hárítva, elútazik. Erre a szenátus másnap késő estig tárgyalta az ügyet s nehogy valóra váljék Possevino fenyegetése, hogy a fejedelemmel az óvári Domonkosok zárdáját véteti el az unitáriusoktól, végre abban állapodtak meg, hogy a város saját költségén házat vesz a pátereknek, hogy abban helyezték el szemináriumukat. Possevino atya meglepődött a város ígéretével, mely az ő küldetését sikeresen befejezte s azzal visszaindult Várad felé, hogy az ottani jezsuita-missziót is meglátogassa. Indulása³ előtt, márczius 18-ára elkészült azonban a szeminárium szabályzatával is, melyet István király felszólítására írt s adott át az atyáknak, a pápai segély első részletével együtt.

A szeretetről és jó magaviseletről szóló bevezető rész után útasításait Possevino a felvétellel kezdi, kiemelvén főelvként, hogy a tanulók kiválasztásakor nagy körültekintéssel kell eljárni, mert itt is igaz, hogy: jó alapozástól függ az épület jósága. Az ellátás legyen tisztes, de úgyszólván

¹ Báthory István király 1583 januárius 28-iki és 29-iki keltű e három oklevele sajnos már nincs meg, csak rövid kivonatukat őrzi az egykorú római jezsuita-collegium id. 3281. sz. kis kötete 392—393. lapján, hivatkozván az eredetiekre, melyek idők folyamán elkallódtak. Ugyanott van bejegyezve XIII. Gergely pápa 1583 augusztus elsején keltezett bullája is, melylyel a Barátoktáva birtokcseréjéhez hozzájárul.

² Possevino két jelentését Báthory István királyhoz és Galli b. államtitkárhoz Gyulafejevről 1583 márczius 6-ikáról, gyulafejevári tanulmányunk végén adjuk ki.

³ Possevino névtelen útítársa jelentése nyomán Fraknói Vilmos *Egy jezsuita-diplomata hazánkban* cz. értekezése (Budapest, 1902.) 21—22. l.

szegényesen egyszerű, a miért a jómódúak csekély díjat fizessenek, míg a szegények ingyenesek. Ruhát, könyvet, ágyat ki-ki maga vesz és hoz magával, míg a nagyon szegény vagy árva tanuló ruhájáról a prefektus gondoskodik a rektorral egyetemben, épp úgy, mint azokéről, kik egyházi pályára lépnek. Hogy azonban egyesek merő számításból ne válasszák az egyházi pályára készülést, közjegyzőileg kiállított nyilatkozatot kell a tanulóktól venni, hogy abban az esetben, ha kilépnek, a költségeket visszatérítik az intézetnek. Idős, rendzavaró vagy beteg tanulók föl nem veendők, a felvétel legkisebb kora pedig 15 esztendő. Ettől azonban két év múlva eltértek, illetve alkalomadtával ifjabb tanulót is felvettek István király amaz intelmének hatása alatt, hogy tizenöt éven túl a legtöbb ifjú csupán katonáskodásra, hadi pályára gondol, ha csak fiatalabb kora óta szigorú fegyelem alatt nem nevelik.¹

Maga a fölvétel úgy történt, hogy a tanuló előbb néhány napig az iskolába járt, míg hajlamait kiismerték, magaviseletét megfigyelték s ha aztán a prefektus és rektor alkalmasnak találta, egy hétre elküldönítve élt, hogy a szeminárium törvényeit megismerje s csak úgy maradjon benn, ha azokkal megbarátkozott. Tanulók elsősorban Erdélyország és a Részek területéről veendők fel, csak azután Magyarországból.

Elbocsátandó a szemináriumból: a ki tanulmányait befejezte; a ki nehezen gyógyítható betegségbe esik; a ki megbotránkoztatóan beszél vagy viselkedik, megintés után is; a ki lop vagy az intézet rendjét megbontja s a ki veszedelmes tanokat és könyveket terjeszt. Az elbocsátás azonban kellő vizsgálat után és szeretettel történjék s ha a belépéskor beadott pénzéből még valami megmaradt, visszaadandó a tanulónak.

A nevelés folyamán különös figyelem fordítandó a jó egyetértés és tisztelet fejlesztésére, a lélek és test ápolására, hogy az ország különböző részeiről összegyűlt tanulók közt a kölcsönös szeretet megmaradjon s a faji önérték meg ne bántassék.

A szeminárium vezetésére szükséges: a *prefektus* és az alatta álló *vásárló, kapus, szakács* és *prefektus-helyettes*, de valamennyien a kollé-

¹ Ezt Possevino Rómába küldött 1585 februárius 19-iki varsói jelentéséből tudjuk, melyben előadván István királylyal folytatott tárgyalását, az erdélyi ügyekről ekként ír: Mi valsi della buona disposizione della volontà del rè a proporgli diverse cose buone, et accettò, anzi haveva per opra del Dottore Simonis, accettato un medico catolicissimo pel principe di Transilvania, scacciatone uno heretico. Promise di porre in effetto nel termine di un' anno, o circa, l' assignatione de i beni ecclesiastici per un buono separato di Transilvania, mi stimolò a ricevere nel seminario di Transilvania giovinetti di minore età di quel che si era prescritto, perchè (come disse) si vede che quegli animi, quando sono usciti di quella tenera età, non vogliono, se da piccioli non sono contenuti in disciplina, attendere ad altro che all' armi. (Mindvégig sajátkezűleg irt eredetije a római vatikáni levéltár „Nunziatura di Germania“ 95. k. 327—8. lapján.)

gium rektorától függhenek, kinek hozzájárulása nélkül senki föl ne vétes-sék és semmi se történjék; a mi természetes, mert hisz a szemináristák a kollégiumban folytatták tanulmányaikat. Ezért is a prefektus valósággal mintaképe legyen a jeles erkölcsökben bővelkedő embernek, odaadással fejlesztvén az intézet anyagi és lelki szükségeit, de egyetértve a rektorral, mindegyikük külön kulcsot tartván a szeminárium pénzesládájához. A kiadásokról rendes könyvet vezessenek s azt félévenként felülvizsgálják az előljárók; aztán a befolyó pénzek vagy adományok csakis az intézet javára fordíthatók, úgy hogy azokat még a tartományfőnök sem rendelheti más célra.

A szeminárium nevezetesebb eseményeiről s az Isten dicsőségét hirdető tényekről külön házi krónikát vezessenek, az intézet gondviselő-jének pedig havonként egyszer jelentést tegyenek, hogy idejében intéz-kedjék a szeminárium bajaiban.¹

Ime ezek nagy vonásokban a kolozsvári szeminárium szabályai, melyeket Possevino, távozása előtt, a prefektus kezére bízott. Nincs szó bennük arról, hogy a tanulótól fölvételekor a katolikus hitvallás letételét kívánták, a mit azért hagyott ki, nehogy — mint maga írja kisérőlevelében — elriassza vele a szülőket, vagy alkalmat adjon az ország rendének a beavatkozásra. De benne vannak mindazok a vezérelvek, melyeket a jezsuita-rend ezidőbeli intézeteiben követtek, anélkül, hogy szövegében bármelyikkel is egyeznék, a mi arra mutat, hogy Possevino minta nélkül írta, hosszas tanügyi tapasztalataira támaszkodva.² Munkáját egyébiránt ideiglenesnek tekintette s egy terjedelmes szabályzattal ígérte felcserélni, melyet azonban soha meg nem írhatott; de azért így is értékes, sőt egyetlen a maga nemében, mert koráig más jezsuita-szemináriumnak nem volt önálló, a helyi viszonyokhoz alkalmazkodó szabályzata s valamennyi a jezsuita-generális általános útasi-tásait követte.³

III.

Hanem a mint Possevino eltávozott Kolozsvárról, az a kevés en-gedmény is feledésbe ment, a mit a városi tanácstól nagy nehezen kicsikart. S a szeminárium építésének nehéz ügye azoknak a nyakába szakadt, a kik utána a kérdést felszínen tartották és dülőre vitték. Ezek

¹ Ld. eredeti szövegét oklevél-mellékletünkben. Röviden ismertette Fraknói Vilmos *Egy jezsuita-diplomata hazánkban* cz. id. m. 22. l.

² Tapasztalatai és tudása kincsesházát 1593-ban Rómában kiadott *Bibliotheca selecta, qua agitur de ratione studiorum in historia, in disciplinis, in salute omnia procuranda* cz. ívrétű két kötetes művében bocsátotta világgá, sokáig legkitünőbb kézikönyve maradván ez a jezsuita-tanároknak.

³ Claudio Aquaviva 1583-ból való útasi-tásait ld. Pachtler id. m. 404—410. l

azok az új páterek voltak, kiket István király az év végén új rajként beküldött, hogy az apostoli működésre annyira alkalmas földön folytassák a tanítást és térítő munkájukat. Vezérök a lengyelországi új tartományfőnök, az olasz Campani János Pál vala, az egykori tudós prágai rektor, kit Possevino vitt magával Lengyelországba. Most tizen-négy buzgó társával, (kik közt négy tanult teologus volt),¹ november végén indult útjára három fedett kocsin Krakóból. Deczember elsején léptek magyar földre, hetekig haladván elhagyatott templomok és lelki táplálék nélkül szűkölködő emberek közt, kik áhitattal hallgatták szavukat s mesés dolgokat beszéltek elhagyatásukról, szomorú helyzetükről. Hiszen Somlyóig mindössze két fedett ép templomot találtak: a leleszt, melyet újjáépítve éppen elfoglalt volt² s egy kálvinistát, melynek papja még házába is befogadta őket és iskolája rektorával együtt kétszer is vitatkoztak vallási dolgok felől. Somlyóra karácsony előtt két nappal érkeztek s a szent ünnepeket Báthory Istvánnal együtt nagy isteni tisztelettel ülvén meg, Szilveszter-estéjén értek Kolozsvárra.

Pár napot pihenve Fejérvárra mentek: bemutatkozni a fejedelemtnek és heteket töltöttek ott, iskola-alapítással s a katolikus templomozás ügyeivel elfoglalva. Majd visszatérve a fejedelmi udvarból, a lengyelországi provinciális a kolozsvári kollégium új rektorául a vele jött nápolyi Capicio Ferdinánd atyát nevezte ki s úgy folytatták együttesen a tárgyalásokat a szeminárium-építés ügyében.³ Órákat és napokat kelle a városi tanácscsal vesződni, mivel sehogy sem akartak eltérni attól a tavaly kitalált módozattól, hogy a szeminárium maradjon meg továbbra is a város által vett, de a jezsuitáknak egy esztendőre bérbe adott

¹ Ezt Possevino 1583 október 29-ikén Kassáról irt e soraiból tudjuk: Noi fra questo mezzo habbiam' mandato di qui per soccorso a i Transilvani *il giubileo* emanato a tempo *pel regno d'Ungheria*, et ho hoggi aviso che il provinciale nostro, il quale aspetto qui di Polonia, conduce dieci huomini della Compagnia, quattro de i quali sono theologi, per soccorso migliore di Transilvania di quel che havranno coloro i quali confidunt in tibiis equorum. (Eredetiye a római vatikáni levéltár „Nunziatura di Polonia“ 15. c. kötete 146. l.)

² Látogatásukról maga Mathissy István prépost, csanádi püspök ekként emlékezik meg Leleszről, 1584 januárius 2-ikén Possevinohoz irt levelében: Alli 18 del passato vennero qua da me a notte scura gli Reverendi padri Jesuite con tre carri coperti, et alcuni cavalli, venendo da Polonia et andando in Transilvania col R^{do} padre Gio: Paolo Campani provinciale. A quali conforme al debito mio mostrai tutta quella hospitalità che potè così all' improvvisa. Poi il giorno seguente, nè per il mal tempo, nè a mie preghiere volsero restare a riposarsi. Ma detto messa, confessati et communicati alcuni di loro, si partirono, con disegno di arrivar al Natale a Koloswar. (Sajátkezűleg irt eredetiye a római vatikáni „Nunziatura di Germania“ 95. k. 2–3 l.)

³ Campani és Capicio Gyulafejevárról, 1584 februárius 10-ikén irt jelentéseit, a gyulafejevári jezsuitákról készülő munkánk oklevél-mellékletében közöljük.

házban. Végre azonban nagy nehezen bele egyeztek (1584 februárius 25-ikén) abba, hogy a város a 300 taléron vásárolt házat saját költségén kibővíti annyira, hogy ötven tanulónak helye legyen benne három évig, mialatt a szemináriumot évi segélyéből felépíthetnék, sőt megengedték, hogy megvegyék a kollégium átellenében levő 4—5 házat is, a minek a jezsuiták különösen örvendtek, mert azok helyén pompásan elérhet a szeminárium s legalább szemök előtt lészen, a templom piacára tekintő szép téren. A jezsuiták tehát győztek, a mit alig reméltek a kormánytanács tagjai, kik még rendeletet sem igen mertek intézni a kolozsvári tanácshoz, nehogy régi szabadságaikat sértsék. Legalább ezzel a kifogással védekeztek! *Am a ki birja, marja*, mondá Campani tartományfőnök, hálát adván Istennek, hogy végre meglágyítja a városi szenátus szívét s megszabadultak attól a szász tanítótól is, Neotytus Pétertől,¹ a ki az ariánusok iskolájában működven, folytonosan izgatott a kollégium és a szeminárium ellen, úgy hogy Campani végre kiűzetési parancsot eszközölt ki ellene a hármas kormánytanácstól, a minek neszét vevén, elillant a városról, mielőtt azt foganatosítania lehetett volna.²

Feladatát befejezván, Campani provinciális április elején nyolcz erdélyi fiúval visszatért Lengyelországba, de onnan is figyelemmel kísérte a kolozsvári szemináriumot s mindent megtett érdekében István királynál, a mit csak tehetett.³ De megtett a kolozsvári rektor is, a ki a várostól kierőszakolt helyen⁴ mindjárt hozzáfogott az építéshez, mely befejeztetvén, a szeminárium Kolozsvár legszebb épületévé vált. Egykorú fametszetű rajza szerint — melyet a vatikáni könyvtárban találtam — azon a helyen épült, melyre ma a Sámgy-utcza nyílik, a farkas-útczai kálvinista parokiával, rányúlva arra az üres telekre is, melyet mai napig

A kolozsvári jezsuita szeminárium.

¹ Nevét Socher jezsuita műve nyomán ld. Pokoly id. m. I. k. 276. l.

² Ld. Campani mellékelt 1584 februárius 26-iki kolozsvári jelentését.

³ Jaroslawból írt 1584 április 3-iki jelentése szerint; a római vatikáni levéltárban.

⁴ Az 1588-iki nevezetes meggyesi országgyűlésen Kolozsvár képviselői maguk jelentették ki, hogy akaratjuk ellenére s a király fenyegetései által birattak rá, hogy a szeminárium számára való helyet, czintermet és mindent a jezsuitáknak engedjenek; Jakab Elek: *Kolozsvár története* II. k. 328. l.

Haranglábkertnek neveznek.¹ A kétemeletes épület két utczára nézett² s lecsapott tompa oldala négy ablakával a Farkas-útczára tekintett, átellenben a templommal, melynek ormát kereszt díszíté,³ a templom oldalával párhuzamosan pedig nyolcz ablaka volt a várfal felé terjedőleg.

Campani jelentése folytán a király most már (1585 végén) a bölcsészet és teológia tanítását is elrendelte,⁴ hisz e tudományok megértésére immár azok is elkészültek, a kik a tanulást még tán a monostori iskolában kezdték, a megnyílt szeminárium tanulóinak száma pedig egy esztendő alatt nyolczvanra emelkedett. A tanulók nagyrésze papi pályára készült. S valóban eseményszámba ment, midőn kettőt a szorgalmasabbak közül egyik páter mellé rendelhettek, mikor az a török hódoltsággal határos részekbe, Temesvár és Lugos vidékére, ment. Négy a katolikus lakosok által elűzött újhitű papok helyét foglalta el, míg egy másik a szeminárium első felszentelt papjaként vidékre küldetvén, rövid idő alatt hatvan falut hódított vissza az egyháznak.⁵

Annál szomorúbb volt a következő 1586-ik esztendő krónikája, midőn a nyár elején pestis ütven ki a városban, a jezsuiták is kénytelenek voltak bezárni az iskolát⁶ s 32 társuk közül egy hónap alatt tizenkettőt eltemetni.⁷ A halál elsőnek *Capicio* rektort ragadta el július 31-ike reggelén, mit a szegény atyák rossz jelnek tekintettek, mert rendjük alapítója halálának is ugyanaz volt a napja. Estére csakugyan utána ment Ardolfo János is, a ki a vész csiráit úgy szedte magába, a mint a városban járkált társaival, vigasztalni, gyógyítani vagy temetni, miként

¹ A református harangozó nyomán Kelemen Lajos szives közlése.

² A kolozsvári jezsuita-szeminárium bemutatott egykoru $6\frac{1}{2} \times 7\frac{1}{2}$ cm. nagyságú fametszetét, — mely a szerző állítása szerint természet után készült — Marc' Antonio Ciappi, Senese *Compendio delle heroiche, et gloriose attioni, et santa vita di Papa Gregorio XIII.* cz. műve (Róma, 1596.) 35. lapján találtam meg ily felírással: Seminario nella città di Claudiopoli, in Transylvania. — Parányi kis rézmetszetben reprodukálták erről a spanyol *Ciaconius Alionz Vitae et res gestae Summorum pontificum Romanorum et S. R. E. cardinalium* cz. nagy műve IV. k. (Róma, 1677.) 39. lapján, mely a XIII. Gergely által alapított 13 szeminárium rajzát mutatja.

³ Ámbár a rajzoló állítása szerint a kép „természet után“ készült, még sem ismerünk rá benne a Mátyás király által 1485-ban építtetett farkas-útczai gót templomra, inkább bazilikának lévén rajzolva, a mihez az olasz rajzoló szeme szokva volt.

⁴ A szeminárium római krónikása is így írja: Hic institutus modo est cursus philosophicus sub fine huius anni. (A római id. 3381. sz. kötet 394. l.)

⁵ A kolozsvári jezsuita-kollégium hivatalos jelentése nyomán a rend *Litterae Annuae Societatis Jesu anni 1585 ad patres et fratres eiusdem Societatis* cz. kiadványa (Róma, 1587.) 210. l.

⁶ A dögvész ellen tett intézkedésekről a városi tanács 1586 június 6-iki közgyűlésében határoz, hogy „az scholabeli tanítás is cessálna; az ifjuság és főképpen a gyermekek, kiken hamar fog az pestis, legyenek atyjok házánil“; a közgyűlési jegyzőkönyv II. k. 34. l.

⁷ Ez a hiteles szám; a mi egyéb kiadványokban olvasható, hibás.

régebben Svédországban, hol éveket töltött.¹ Harmadik kiválóbb áldozata a borzasztó kórnak, Fanfonio Jeromos, az iskola prefektusa volt.

Ez a veszteség azonban csak rövid időre csüggeszté el az atyákat, mert a dögvész elmúltával sikerük még nagyobb lett az előbbi évekénél. Mint rendesen nagy csapások után, az embereket istenfélőkké, vallásosabbakká tette a szenvedés, úgy hogy tömegesen keresték fel a jezsuiták templomát, kivált azok, kiknek családját a vész megtizedelte. Így rövid idő alatt 240 ember gyónt meg náluk, 20 közülük a katolikus vallásra is áttért, karácsony napján meg éppen százat vettek fel a régi egyház kötelékébe. A tanulók száma is megszorodott, különösen nemes emberek gyermekeivel, kik a kollégium körében egy Szűz Máriának szentelt társulatban működtek, míg a szegény tanulók házáat a Szent Háromságról nevezték el.²

A pestisnél is nagyobb csapás érte azonban a kolozsvári jezsuitákat azzal, hogy ezután alig öt hónappal később, Báthory István király, nagy jótevőjük (1586 deczember 12-ikén) Grodnó várában meghalt. Csupán az vigasztalta őket, hogy unokaöccse, Báthory Zsigmond híven teljesíté rendelkezését³ s minden alkalmat megragadott, hogy irántuk való szeretetét kimutassa. Ilyen alkalma kínálkozott pl. 1587 őszén is, a Kolozsvárt tartott országgyűlés idején, midőn meglátogatta udvarával a kollégium és szeminárium helyiségeit s résztvett a tanulók vizsgálatán és szentgyakorlatain.

Az ifjú fejedelmet üdvözlő beszéddel és versekkel fogadták a tanulók s aztán egy *Szent Istvánról* írt drámát adtak elő, majd disputációt tartottak a bölcsészetből és retorikából, minthogy a „Krisztus istenségéről“ szóló vitatkozást Géczy János kormányzó — zavaroktól tartván — nem engedte meg. A nagyszerű ünnepség imákkal és szónoklatokkal végződött, latinul s a fejedelem óhajtására magyar nyelven is, melyekben a tanulók azt igyekeztek bizonyítani, hogy nem bálványimádás a szentek tisztelete, segélyülhivása, vagy képeik és ereklyéik tisztelete.

A tanulók készsége és tudása úgy meglepte a hallgatókat és annyira meghatotta az újhítiüket, a jezsuiták ellenségeit is, hogy fiaikat egyre-másra hozták iskolájukba, mint azt eddig is tévék évek óta. Fiát pedig egy jóformán zsidózó „eretnek“ nemes-ember egyenesen azzal a

¹ Egy 1580-iki és 1588-iki stockholmi jelentését a római vatikáni levéltár „Nunziatura di Germania“ 93. k. 96. és 123. száma őrzi.

² Bővebben a *Litterae Annuae Societatis Jesu annorum 1586 et 1587* (Róma, 1589.) 149. és következő lapjain.

³ A király 1585-ből való intelme Báthory Zsigmondhoz ki van adva Lampe Frigyes Adolf 1728-iki *Historia ecclesiae reformatae in Hungaria et Transylvania* cz. m. 313. l. Utolsó végrendeletét Vass József adta ki egy hibás másolatáról, az *Erdélyi Történelmi Adatok* III. k. 310—314. l.

kijelentéssel adta be az atyákhoz, hogy ők — úgymond — jól kiképezik arra, hogy külföldi követségekre használhatóvá válják.

S ki csodálkozhatik ezen, mikor az újhítek iskolaügye a városban annyira elárvult. Hisz nemcsak papjuk, tanítójuk volt kevés, hanem még a meglevők is lanyhán és hanyagúl teljesíték kötelességeiket, holott apostoli buzgósággal és önfeláldozó igyekezettel kellett s lehetett volna ellensúlyozniok a páterek működését. A prédikátorok és skólamesterek buzgósága azonban hitvitákban és izgatásban merült ki, no meg fizetés-emelés-kérésekben, a mikkel a városi tanácsot évről-évre zaklatták, aratás és szüret után is. Pedig a *centumpaterek* fájó szívvel tapasztalták „egész városul, hogy az ifjúság az Istennek igijére előbbi mód szerint nem tanittatik és az catechizálás teljességgel megszűnt, holott szükség volna az ifjúságot az Istennek tisztességére gyermekségtől fogva tanítani, és abba felnevelni“, a miért közgyűlésből kívánják, „hogy az előbbi mód szerint, hívassák be plebanus uramat és hagyják meg, hogy minden vasárnap délután az régi szokás szerint mind a két templomba catechizáltasson, hogy az ifjúság az Istennek tisztességére nevedjék fel“.¹ S ugyancsak a közgyűlések jegyzőkönyvében olvassuk tovább azt is, hogy a szászoknak prédikátoruk sincsen, a plebánust meg a városbírónak kell megintenie, „hogy a szentpéteri plebánust fel ne hozassa a község közül, hanem minden estve, reggel ott prédikáltassák, ne kényszeríttessék a község a jezsuitákhoz futni“, figyelmeztetvén őt arra az önként vállalt kötelességére is, hogy az iskolára legyen gondja, „hogy az is ne panaszoljon a tanítók tunyasága miatt“.² Ám ez a gondviselatlenség még évek múlva sem szűnt meg, a minek az lett eredménye, hogy „a tanítványok tanulásnak okáért a jezsuitákhoz mennek“, úgy hogy a Tanács 1585 elején végre is két városatyát küldött ki kebeléből, hogy az iskolát „minden hónapban meglátogassák s a hanyag tanítót megdorgálják“.³ Ám ez sem használt, mert a szászoknak még három év múlva sincs papjuk, sőt „a schola is lector nélkül szűkölködvén immár majd két esztendőtlől foglán, pusztulásba kezdett ereszkedni“, miként a városi notárius szomorúan írja.⁴

A jezsuiták sikerét, haladását és folyton növekedő befolyását természetesen irigylve nézték, sőt veszélyesnek tartották a többi vallásúak, kik mindent elkövettek ellenök. Kérték, hogy az országból kiűzessenek,

¹ Kolozsvár város tanácsának 1580 márczius 12-iki közgyűlése határozatából; a közgyűlési jegyzőkönyv 212. lapján, a város ó-levéltárában.

² A város 1581 szeptember 30-iki közgyűlési jegyzőkönyvéből; Jakab Elek id. m. II. k. 273. l.

³ Az 1585 januárius 15-iki közgyűlésből, ugyanott a 327. lapon.

⁴ A város 1588 július 8-ikán tartott közgyűlési jegyzőkönyvéből; Kolozsvár ó-levéltárában, a II. k. 83. l.

iskoláikat és templomaikat elvegyék, a fejedelem mellett pedig egynél több jezsuita ne lehessen. A páterek buzgósága, egy-egy tapintatlansága izgatta őket, meg az, hogy boraik kezelésével sértik a város kiváltságait.¹ De nem érték célzt, bár a kormányzó s a *fejedelmi tanács* tagjai mind kálvinisták voltak, mert tiszteletben tartották két elhalt fejedelem végrendeletét, meg nyilvánvaló volt sikerök a tanügy terén. Ám a páterek résen álltak, tudván, hogy nyugalmuk csak a legközelebbi generálistországygyűlésig tart, s ezért egy latin és magyar nyelven irandó *apologiára* készültek, bebizonyítandó, hogy Krisztus-urunknak Istenként való imádása s a szentek tisztelete nem bálványozás.² Közben számuk is szaporodott.³ Tanulóik közül meg hatvan tért át a katolikus hitre, hét lépett a rendbe, kettőt pedig magasabb kiképeztetésük végett Rómába küldtek; sőt a lakosok közül is száznál többen tértek vissza a régi hit kebelébe, köztük egy nyolczvanas korú prédikátor, feleségével együtt. Gyakori volt az is, hogy nagyobb ünnepekre napi járóföldről jöttek be vidéki nemesek templomukba, de mégis általános föltűnést keltett egy főúri nő, ki a nagyhéten egész napot gyalogolva jött be a városba, hogy a páterek farkas-útczai templomában áldozhasson, meg Keresztúri Kristóf kövári kapitány,⁴ a ki családja tagjaival térden csúszva járult a főoltár keresztjéhez. A jezsuiták üldözése azért nem szűnt meg, sőt épp pünköszt napján történt, hogy egy unitárius ember „mocskos szájjal“ gyalázta a Szentháromságot s lázított annak Istensége ellen. Bűnhődött is vétkeért csakhamar, mert rá egy hétre, a mint házából kilépett, szélütés érte szentségtörő nyelvét s nemsokára élni is megszűnt.⁵

A kolozsvári unitárius ember káromlása azonban nem volt egyedülálló. A többségben lévő unitárius és kálvinista *rendek* minden alkalmat megragadtak, hogy a fejedelmet a pápás-rend tagjai és tanítói ellen ingereljék, s midőn a karácsony előtt bevégeződött meggyesi országgyűlés száműzetésüket kimondta és a páterek elhagyták az országot, ezzel erdélyi történetük első korszaka s egyidőre kolozsvári egyetemök kapuja is bezáródott.

¹ Így pl. ekkoriban 150 nagy hordó bort őriztek a szeminárium pinczében. (Egykori följegyzés a római id. 3281. kötet 394. l.) Ám ha ez mind jogos termésük volt is, el kellett volna még Monostoron adniok, hogy a város kiváltságait ne sértsék.

² Wujek Kolozsvárról írt 1587 december 8-iki jelentése alapján, oklevél-mellékletünkben.

³ Ekkoriban jöhetett be Sawicki Gáspár is, kit Rostowski említ, id. m. 116. l.

⁴ Nevé nincs ugyan kitéve, de ez a kifejezés „praefectus quidam arcis catholicus“ csakis a buzgó, vallásos Keresztúrirra vonatkozhatik.

⁵ A *Litterae Annuae Societatis Jesu anni 1588* (Róma 1590.) 85—89. l.

IV.

Zimankós, csikorgó időben, az 1589-ik esztendő elején kellett a jezsuitáknak kivonulniok Erdélyországból.¹ Ki Magyarországra, ki Bécsbe, ki Lengyelországra igyekezett, a merre hazája volt, vagy ismerőseiket tudták. A *rendek* még a fejedelem gyóntatója, Leleszi János sorsán sem könyörültek, kit a száműzetés híre ágybanfekvő betegként ért.² Hiába könyörgött a szélütött ember, hagynák Fejérvártt meghalni, szekeret küldtek lakására, melyen Kővárba szállították.³ Thományi Mátyás Szántó Istvánnal Magyarországnak tartott, de útközben meghűlvén, Kisvárdán meghalt Szántó karjaiban;⁴ a kolozsvári szeminárium és akadémia rektora, Rubenus Lénárd atya pedig az intézetnek magával vitt alapító-leveleivel a leleszi konventben talált menedéket.⁵

Öten (kétségtelenül a kolozsvári szeminárium végzett papjai közül) sikefalvi Ladó Bálinttal⁶ a szomszédos Moldvában húzódtak meg, tanítani és prédikálni a csángó-magyarok közt,⁷ hogy közel legyenek

¹ Ki kell emelnünk, hogy a Báthory-egyetem történetének itt tárgyalt második korszaka eddigi tudásunk szerint alig néhány sorban ismeretes, úgy hogy Jakab Elek (id. m. 334. l.) kénytelen bevallani, hogy „a tanügyről általában, tehát a tanrendszerről, tantárgyakról, tanerőről, stb. semmi emlék nem maradt fenn”; összehordott külföldi anyagunk adatainak becse tehát még szembeszökőbb!

² Alegambe Fülöp és Nádas János „Mortes illustres et gesta eorum de Societate Jesu” cz. műve (Róma, 1657.) 164. l.

³ Bzenski jezsuita „Syllogimea Transylvaniae ecclesiae per historiophilum anagnosten” cz. kézirati műve nyomán Daróczi György: Ortus et progressus collegii academici Societatis Jesu Claudiopolitani (Kolozsvár, 1736.) 94. l.

⁴ Bzenski nyomán Daróczi id. m. 101/2. l.

⁵ Nevét Szegedi Pál csanádi vál. püspök, leleszi prépost ekként írja: „Pater Leonhardus Rubenus Essediensis, academiae et collegii S. J. Claudiopolitani rector”, midőn személyes kérésére 1589 januárius 26-ikán Báthory István 1581 május 12-iki alapító-levelét hitelesen átirja. Ld. Romy Károly György: Monumenta Hungarica III. k. (Pest, 1817.) 273. l.

⁶ Bzenski nyomán Daróczi említi ugyanis róla (id. m. 108. l.), hogy 1590-ben Moldovából jött vissza az országba.

⁷ Bartolomeo Bruti, a moldvai vajda titkára Campani János Pál lengyelországi provinciálisnak Vaszlujból, 1589 februárius 26-ikán; a vatikáni titkos levéltárban.

hazájukhoz, ha majd újra virrad. Mert nem estek kétségbe s hogy napjuk földerül, azt Istenbe vetett erős hittel hitték és hirdették. Ámde számukra derengni nem kelet felől kezdett, a merre menekültek, hanem nyugatról, az Örökváros felől, a merre szemeiket függesztették s a honnan minden üdvöt vártak. A bécsi jezsuita-rendházba visszavonult beteges Leleszi is egyre-másra kapta Báthory Zsigmond hívogató leveleit, hogy csak jöjjenek be, mert világi, kanonoki ruhában jőve, nem lesz bántódásuk.

A fejedelemnek ez eljárása törvénytelen, sőt egyenesen esküjébe ütköző volt, de menthető s háborgó lelkiismeretéből kimagyarázható. Nem is nyugodott addig, míg a pápa bocsánatát meg nem nyerte s udvarában megint gyóntatót nem tarthatott. Jogtalan volt az a cselekedete is, hogy a kiűzött jezsuiták birtokait nem csatolta a fiskushoz s hogy megengedte, hogy egy páter továbbra is Kolozs-Monostoron maradjon s ott taníthasson, prédikálhasson, a *kolozsvári tanács* tiltakozása és panasza ellenére.¹ Ámde városunk is tehetetlen maradt önkényuralmával szemben s neki is túrnie kellett az ország kis és nagy fiaival együtt, hogy még oly világos törvények daczára is az történik, a mit a 16 éves fejedelem akar. Így esett aztán, hogy Leleszi előterjesztésére Báthory Zsigmond kívánságát a jezsuita-rend generálisa, Claudio Aquaviva atya maga is teljesíthetőnek találta s rendeletére jött be 1591 tavaszán harmadmagával a bécsi jezsuita-kollégium egyik kiváló tanára, a spanyol Carrillo Alfonz teológiai doktor, kinek keze ezentúl egy évtizeden át az ország minden vallási mozgalmában benne van. A kolozsvári jezsuita-kollégium és szeminárium feltámasztása is nevéhez fűződik. Ez pedig nagy feladat volt és Carrillonak bizony négy esztendei munkájába került, míg a katolikusok megerősödésével annyira juttatta fejedelmét, hogy kívánságára a gyulafejevári országgyűlés 1595 május elsején törölte a katolikusokra sérelmes meggyesi pontokat² s megengedte a jezsuiták visszatérését az ország három helyére: Kolozsvárra, Monostorra és Fejervárra, kikötvén, hogy „az minemű tanítók, praedicatorok az római religión kívül az egyéb recepta-religiókon“ országszerte vannak, „se személyekbe, se iskolájokba, se templomokba, se jövedelmekbe meg ne háboríttassanak“, de a jezsuita-atyák is „semmi összeveszésre és egyenetlenségre okot ne adjanak“ s ne adjanak az egyéb vallású papok sem.³

¹ A kolozsvári tanács 1589 januárius 21-iki és későbbi végzései, Jakab Elek: Kolozsvár története II. k. 332. l.

² A nevezetes esemény napját Carrillo egyidejűleg írt leveléből tudjuk meg; Veress Endre: Carrillo Alfonz jezsuita-anya levelezése és íratai (Budapest, 1906.) 150. l.

³ Erről az országgyűlés határozatainak 16. pontja gondoskodik; Erdélyi országgyűlési emlékek III. k. 472. l.

A *rendek* jóformán még el sem oszlottak, mire Carrillo megszerezte a fejedelem útasítását Kolozsvár tanácsához, hogy „az ott való collegiumot templomostúl, mind az monostorjával együtt minden ezekben lévő eszközökkel és benn való pertinentiájával együtt az ő kezében bocsássa és belé vigye, minden inventariumival, viselhesse úgy gondját ezután, az mint kívántatik“. Carrillo Thömösvár István kancelláriai notáriussal jelent meg e rendelettel a városban s vette birtokba a tanácstól (május 10-ikén)¹ a felsorolt javakat a monostori apátsággal együtt, „az mi oda való, mindentől hívségesen előkérven“;² nagy bosszúságára Szentmargitai Jánosnak, az unitárius gimnázium rektorának³ és tanártársainak, kik a jezsuiták távollétében zavartalanul működhettek.

Carrillo tehát megkezdhetette a jelentkező tanulók föl vételét, kiknek ellátására a fejedelem ismét kiutaltatta a szeminárium régi ezer forintos segélyét. Csak a pápa előbbi évjáradékát nem tudta sehogy sem megkapni, bárhogy emlékezteté is a Szentszéket ígéreteire s bármily lelkesen írogatott is Rómába a viszonyok kedvező fordulatáról.⁴

Annál őszintébb támogatásban részesült rendtársai részéről, kik hívó szavára megint bejöttek, hogy félben hagyott tanító-munkájukat folytassák. Így az év végén ismét tizenketten voltak az országban, mint mikor legelőször jöttek, nyolcz közülök felszentelt pap, kettő coadiutor, egy mester. Ez utóbbi bizonyára az ifjúi erőtlől duzzadó Wujek páter, kit őszkor újból a szeminárium élén látunk, hová Lengyelországból jött át,⁵ miként Maior Péter olaszföldről és Vernelio Claudius a nevers-i kollégium bölcsészettanára Franciaországból.⁶

Maga Carrillo is minden szabad idejét az új intézetnek szentelte és úgyszólván képviselte a Szentszékekkel szemben, melynek érdeklődését állandóan igyekezett ébren tartani. Most is azért maradt itthon s nem kísérte el Báthory Zsigmondot havasalföldi hadjáratára, hogy a

¹ Daróczi írja (id. m. 113. lapján), hogy „ita VI. idus Maii redditum nobis fuit collegium Claudiopolitanum“, a mit Vass József és utána mindazok, a kik az iskoláról írtak, *hibásan* magyaráltak úgy, hogy akkor (május 10-ikén) nyílt meg újból az intézet, mert itt a *collegium* szó társházat s nem iskolát, kollégiumot jelent; iskolájukat szemináriumnak vagy akadémiának nevezik.

² Báthory Zsigmond Gyulafejevártt kelt, 1595 május 4-iki rendelete Carrillo levelezése 500. l.

³ Nevét Kolozsvár 1595-iki egyik jegyzőkönyve gyakran említi; aranyosrákosi Székely Sándor „Unitária vallás' története Erdélyben“ cz. m. (Kolozsvár, 1839.) 105. l. szerint 1596-ban halt meg.

⁴ Carrillo Gyulafejevárról, 1595 június 4-ikén; Carrillo levelezése 156. l.

⁵ Wujek Kolozsvárról írt 1595 november 2-iki és 4-iki leveleit Oklevélmellékletünkben közöljük.

⁶ Említi őket Daróczi id. m. 114. lapján, de Maior keresztnévét valószínűleg tévedésből írja Jánosnak.

szeminárium ügyeivel foglalkozhassék.¹ Buzgóságának eredménye, hogy a *gimnázium* megint négy osztálylyal működhetett: három grammatikaival meg egy humanista-osztálylyal. A tanulók száma napról-napra növekedett, úgy hogy a jezsuita-misszió évi jelentésében Carrillo még két *mester* jövetelét sürgette; míg kegyes adományokból húsz tanuló folytathatta tanulmányait. Az iskoláztatás e haladásáról a fejedelem is örömmel győződött meg, midőn Havasalföldéről visszatérve, november elején Kolozsvárra jött. A jezsuiták farkas-útczai templomában meggyónván, az egyik páter latin *gratulációval* üdvözölte vitézségeért s a törökön aratott dicsőségeért.² Báthory Zsigmond így készséggel segíté elő „az erdélyi ifjúság javát és kényelmét“ s megnyugvással hitelesíté karácsony harmadnapján Carrillo kérelmére a szeminárium kiváltság-leveleit, *örök időkre* biztosítván számára ezer forintnyi régi jövedelmét.³

Ezzel aztán a kolozsvári szeminárium át is alakult úgyszólván *állami* intézeté, mert a Szentszéktől *soha többé egy krajczárt sem kapott*, habár Carrillo fáradhatatlanul sürgette is éveken át az ígért pénz-segélyt úgy leveleiben,⁴ mint olaszországi küldetése alkalmával személyesen. Jó szerencse, hogy az iskola immár a maga lábán is megállhatott s a hívők áldozatkészségére is mind inkább számíthatott.

Így a következő évben, 1596-ban, már újra 16 jezsuita működik Kolozsvár városában s felerészök az iskolában. Buzgóságuk állandó maradt, sikerök és hatásuk meg akkora, hogy Urunk feltámadása napján templomukban 240 ember áldozott. Prédikációik is mindennaposak voltak, még pedig a városban magyarul és németül, Monostoron csupán magyarul, úgy hogy az év végére az egyik páter hat, a másik 12, egy harmadik 14, s egy negyedik harmincnál több embert (köztük két kálvinista papot) térített vissza a katolikus hitre. Munkájukat még a természeti csapások is előmozdították. Nyár elején t. i. városunkban olyan hideglelés, hagymáz terjedt el, hogy naponta 12—15, sőt 20 koporsót kísértek temetőbe, leginkább az újhítek házaiból, míg a katolikusokat alig s nagyon enyhén érte a baj, melyből hamar fel is gyógyúltak. A lakosság ebben Isten akarata nyilvánulását látta s azzal természetesen nem törődött, hogy az újhítek aránytalanul felülmúlván a katolikusok számát, áldozataiknak is nagyobbaknak kelle lenniök. Most már

¹ Gyulafejevárról írja maga 1595 október 19-iki levelében: *Heri reveniens Claudiopoli, compositis rebus illius collegii*; Carrillo levelezése 167. l.

² Carrillo évi jelentésében, a *Litterae Annuae Societatis Jesu* duorum annorum 1594 et 1595 ad patres et fratres eiusdem Societatis (Nápoly, 1604.) 423—426. l.

³ Báthory Zsigmond oklevele Carrillo levelezése 501. l.

⁴ Carrillo leveleiben 1595 december 23-tól 1598 februárius 18-ikáig nyolczszor olvashatjuk eredménytelen sürgetéseit, a 171, 189, 206, 208, 217, 236, 245 és 273. lapokon; a mikre a vatikánban soha nem is reflektáltak.

fiaikat is könnyebb szívvel küldték a polgárok a páterek gimnáziumába, melyben immár az ötödik, azaz *retorikai* osztályt is megnyitották. Tankönyveik közül is ismerünk egyet, *Canisius* Péter híres jezsuita *katekizmusát*, melyet a tanulók nagy lelki épüléssel használtak;¹ s miután egyik tanáruk, Vásárhelyi Gergely atya magyarra is lefordította, a kollégium Keresztúri Kristóf kövári kapitány s egyúttal Kolozsvármegye főispánja áldozatkészségével ki is nyomatta.²

Az 1597-ik új évben ismét négygyel szaporodott a kolozsvári jezsuita kollégium pátereinek száma. Mikor aztán az év végén — régi szokásuk szerint — lementek a fejevári udvarba *boldog újévei* kívánni a fejedelemnek, ez azzal lepte meg őket, hogy templomuk díszítésére és jó karban tartására újabb évi ezer forintnyi jövedelmet biztosított nekik karácsony másodnapján kiállított adománylevelével.³ De a gimnázium történetéből is kiemelkedik két nevezetes esemény. Az egyik az, hogy nemes-családokból való 30 tanuló tért át benne a katolikus hitre; a másik, hogy egy besztérczei tanulót, kit apja a *konviktusba* küldött, hallván róla, hogy luteránus hitét elhagyta, Kolozsvárra sietve, mérgesen kivette az iskolából, s hazavivén, egy luteránus mester gondjaira bízta; ámde a fiú oly kitartó és állhatatos maradt — írja az iskola krónikása — hogy nem törődve anyja könyeivel és atyja haragjával, visszaszökött megint Kolozsvárra.⁴

A gimnáziumot is érdekelte ez évnek az a további eseménye, hogy mivel Erdélyben immár nagyon megsaporodtak a jezsuita-missziók, melyeknek ügyét a bécsi tartományfőnök többé nem győzte intézni, a rend vezetősége külön vice-provinciálist adott Erdélyországnak és székhelyéül Kolozsvárt jelölven meg, e tisztelet a gimnázium egyik tanárára, Maior Péter teologusra bízta. Egyházi tudományokban jártas tanúlt férfi, a ki az év tavaszán a kollégium többi teologus-páterével szorgalmasan átolvasván s megvizsgálván a tudós Szikszai János egykori szászvárosi kálvinista lelkész, most pedig gyalui katolikus pap könyvét *A katolikus hit régiségéről és örök életéről*, hivatalából kifolyólag készséggel jóvá is hagyta, mielőtt Heltai Gáspáréknál kinyomatta

¹ A *Litterae Annuae Societatis Jesu* anni 1596 (Nápoly, 1605.) 111—120. l. hivatalos adatai nyomán.

² A kolozsvári jezsuita-kollégium Keresztúrihoz intézett 1599 április 22-ikén kelt magyar ajánlólevelével jelent meg. Leírja Szabó Károly, Régi Magyar Könyvtára I. k. 312. sz. a. Bővebben külön fogjuk méltatni.

³ A kolozsmonostori konvent 1602 januárius 15-iki hiteles átiratának 1603 december 31-ikén Prágában készült másolata a bécsi udvari és államlevéltár *Hungarica* osztályában.

⁴ A *Litterae Annuae Societatis Jesu* anni 1597 patribus fratribusque Societatis Jesu (Nápoly, 1607.) 128—137. l.

volna.¹ De egyébként is közbecsülésben és szeretetben élő rendtárs, úgy hogy a páterek közakarattal őt választák meg rektorúl a beteges, öreg Wujek helyére, midőn az visszatért hazájába meghalni.² Az atyák nehéz szívvel váltak meg jó lengyel társuktól, a ki még a legelső rajjal jött be Kolozsvárra; de még nagyobb búsulásnak adták magukat, hallván, hogy kegyes pátrónusok, a fejedelem ő Nagysága (1598 tavaszán) kimegy az országból. Rossz végét tudták ennek, hisz az üstökös csillag is háborúra állott s bizony a váradi jezsuiták megcsúfolásának, Várad ostromának és az év egyéb hadi eseményeinek káros következményét a kolozsvári gimnázium is megérezte. Mert gyermekeiket aggódó szüleik kivették az iskolából, melyet a páterek óvatosságból egy időre be is zártak; s mire újból megnyitották, a tanulók száma 250-re apadt. Hanem azért három új tanszékkal bővíték az iskolát, s most már *bölcsészetet* és *papnevelői tárgyakat* is kezdtek ismét tanítani benne.³ Úgy látszik, épp e tanszékek fentartásáért szaporítá a fejedelem a kollégium jövedelmét újabb ezer forinttal;⁴ a mihez járult még a *bedecsi* és *inaktelki* részjóságok termése, miután ezt a két örökségi birtokát Sulyok Ferencz páter, a kolozsvári magyar jezsuita prédikátor karácsony előtt rendje kollégiumának adományozta, „hálája, hűsége és kegyessége“ jeléül, hogy hasznát és virágzását munkálja szíve s ereje szerint.⁵

Az atyák meghatottan fogadták derék rendtársuk áldozatkészségét, mert hisz Sulyok is egyike azoknak, a kik az ő kezük alól léptek a katolikus anyaszentegyház s a rend kebelébe s a meggyesi végzés után Bécsben a fejedelem költségén⁶ folytatta tanulmányait. Szerette is hazatérte után is, úgy hogy ha táborba szállt, vagy lelki vigasztalásra volt szüksége, mindig magához kérte, hívatta őt Kolozsvárról.⁷

Báthory Zsigmond távoztával azonban itt hagyott felesége, Mária Krisztierna fejedelemasszony intézte az ország dolgait, kénytelenségből. A pátereket már nevelésénél fogva is szerette, hisz gyóntatója, Pollart

¹ Major Péter 1597 április 5-iki *approbatioját* munkánk oklevéltárában közöljük.

² Wujek páter Krakóba távozott s az ottani jezsuita rendházban halt meg 1597 július 27-ikén; Wielewicki id. krónikája I. k. 237. l.

³ Az iskola évi jelentése ezt szóról-szóra így fejezi ki: *Additae sunt tres lectiones, philosophiae una, duae aliae de sacerdotis institutione et controversiis, quas etiam haeretici attente, et libenter audiunt.*

⁴ A *Litterae Annuae Societatis Jesu anni 1598 ad patres et fratres eiusdem Societatis* (Leyden, 1607.) 308. l.

⁵ Sulyok páter 1598 december 11-ikén tette le adományát a kolozsmonostori konvent előtt, melynek hivatalos jegyzőkönyvét oklevéltárunkban közöljük.

⁶ Bodonyi István 1592 április 15-ikén küld Sulyoknak Fejérvárról 300 aranyat, hogy Bécsből hazajöhessen; Carrillo levelezése és iratai 24. l.

⁷ A fejedelem Tordáról írt 1601 decz. 3-iki ily levelét ld. Oklevéltárunkban.

Marczell is jezsuita volt s így készséggel segíté a kolozsvári atyákat is, valahányszor hozzá fordultak.¹ Nyár közepén személyesen is meglátogató a kolozsvári atyákat, sőt éppen templomukban ájtatoskodott, midőn híre jött ura váratlan hazaérkeztenek, mi egész valójában megrendíté,² miként aggodalomba ejté a haza sorsát féltő emberek lelkét is. Tordára rendelvén országgyűlést, Báthory Zsigmond pár nap múlva újra megesküdt az ország törvényeire, a miért a *rendek* abba is belényűgödtak, hogy a jezsuiták Kolozsvártt maradjanak.³ Ámde a könnyen ígérő fejedelem Fejérvártt is megtartá a pátereket, a végzések határozott tilalma ellenére és beteges túlkapásaival egyéb romlást is hozott az országra. Mert hogy állhatatlanságában tavaszkor ismét lemondott a trónról, még nem lett volna baj, hisz utódja, Báthory András bíboros, vármiai püspök, maga is jezsuitáknál tanult, most is egy erdélyi jezsuita, Kabós István, hozta haza lengyel földről,⁴ s a pátereket nemcsak hálából, de meggyőződésből is támogatta teljes életében. Fejedelmi esküjével ő is hozzájárult ahhoz az országgyűlési végzéshez, mely a jezsuitáknak 1595-iki jogait megerősíti;⁵ a részletek dolgában meg készséggel tárgyalt Maior Péter rektorral, a mint székét elfoglalta.⁶ Ám a sors hét hónap múlva leveté trónjáról és Mihály havasalföldi vajda elfoglalván Erdélyt, Rudolf császár és magyar király megbízásából, teremtett vele olyan szomorú idöket, a milyeneket ez az ország még nem ért. A kolozsvári gimnáziumban is alig maradt erre az időre kétszáz tanuló abból a 350-ből, a mekkorára számuk az év elején szökött, míg a páterek száma 28 volt.⁷ Maga a görögkeleti vallású Mihály vajda pártolta ugyan a jezsuitákat, hisz a Bánffy Ferencz által Mákóról kiüldözött kolozsvári páttert is ő ültette vissza egyházába;⁸ de mindenki érezte, hogy ez az uralom idegen és állandósúlása a sok magyar jezsuitának sem lehetett kívánatos.

¹ Így rendel pl. 1598 augusztus elsején mesterembereket a kolozsmonostori apátsági templom és épületek javítására; ld. Báthory Zsigmondné és a váradi kálvinisták cz. közleményem végén, a *Protestáns Szemle* 1898. évf. 611. l.

² Báthory Zsigmond hazaérkezését érdekesen írja le Marczell páter Kolozsvárról, 1598 augusztus 25-iki levelében, a mit oklevéltárunkban közlünk, habár írójá csak átutazóban tartózkodott is a városban, a kolozsvári jezsuiták közt.

³ Az 1598 augusztus 29-ikén széteszlott tordai országgyűlés végzéseinek 6. pontja; az Erdélyi országgyűlési emlékek IV. k. 195. l.

⁴ Részletesen elmondja Szamosközy id. m. II. k. 203. l. és IV. k. 84. l.

⁵ Az 1599 márczius 26-ikán végződött meggyesi országgyűlés e végzését ld. az Erdélyi országgyűlési emlékek IV. k. 269. l.

⁶ Az Erdélyből távozó Carrillo írja a fejedelemnek Deésről, 1599 ápr. 16-ikán: Pater porro rector revertitur nunc acturus cum Vra Celsitudine de rebus nostrae Societatis, quam scio ita esse charam Vrae Celsitudinij, ut non sit opus ulla mea commendatione; Carrillo levelezése 329. l.

⁷ A *Litterae Annuae Societatis Jesu anni 1599 ad patres et fratres eiusdem Societatis* (Leyden, 1607.) 361—363. l.

⁸ Mihály vajda Gyulafejérvártt kelt 1599 december 19-iki rendeletét ld. oklevéltárunkban.

Nagy föladat nehezedett azokra az erdélyi férfiakra, kiket ez iszonyú idők értek és egyesítettek a hazaszeretben: lerázni az átkos német uralmat s megtörni annak eszközét, a havasalföldi vajdát. Majdnem egész esztendeig fáradoztak, míg célzt értek, egyelőre a német támogatásával, hogy mire megerősödnek, tőle is szabadúljanak. És mikor Basta György olasz hadvezér segítő hadával (1600 szeptember 14-ikén) Kolozsvárra ért, a páterek kérésére misét hallgatott templomukban s meglátogatta a beteg rektort a gimnáziumban, hol a tanulók üdvözlő versekkel fogadták, győzelmet jósolva fegyvereinek. És e szives fogadtatásra a pátereket nemcsak az udvariasság, de jól felfogott érdekük is kötelezte. Hisz a háborús év nyomorúságát maguk is érezték, iskolájuk is megsínylette. A rektor ugyan valami félesztendeig feküdt betegen, de azért helyt álltak társai s úgy a tanítás, mint a templomozás jól folyt, habár a páterek száma 24-re apadt is. Közülök nyolczan a gimnázium magasabb osztályaiban tanítottak,¹ melyek elég népesek maradtak, mert a szülőket semmi csábítással, megfélemlítéssel nem sikerült rábírni arra, hogy gyermekeiket az ariánusok iskolájába küldjék. A tanulók közül ez évben is áttért néhány, hármat pedig a legjobbakból Rómába küldtek noviciatusra. Az iskolai élet körén belül a tanárokat a szorgalom, fegyelem és jó magaviselet sok szép példája gyönyörködtette. De különösen megható volt egy kálvinista embernek elemi iskolába járó hét és öt éves fiának esete; a mennyiben a nagyobbik hallván a mestertől, hogy az egyház tiltja a húsevést szombati napon, hazamenvén, még veréssel se lehetett többé rávenni, hogy szombaton ne bőjtöljön. Történt aztán, hogy a két gyerek anyja nagy betegségbe esett s a gimnázium egyik *paedagogusa* tanácsára fogadalmat tett, hogy pénteken és szombaton húst ne egyék, mire csakhamar felgyógyult.²

V.

Ily kedves képeket hiába keresünk azonban a kolozsvári gimnázium további életében, mely ezentúl csupa nélkülözés, hanyatlás.³ Mindenekelőtt függőpecsétetes levelekkel biztosított évjáradékukat veszítették el, a mint Báthory Zsigmond fejedelem Basta elől kimenekült az országból.

¹ Ezt így mondja el az iskola hivatalos krónikása: *Magistri fuerunt octo, qui casus conscientiae, capita fidei hac tempestate in controversia posita, philosophiam, rhetoricam, humanitatem tradiderunt, et grammaticam auditoribus hoc statu rerum frequentibus etiam nobilibus.*

² A *Litterae Annuae* Societatis Jesu anni 1600 ad patres et fratres eiusdem Societatis (Antwerpen, 1618.) 495—497. l.

³ Különben forrásaink is gyérülnek, mert a *Litterae Annuae* kiadását a Rend megszüntette s már az 1601-ik évre sem jelent meg.

Az állam pénze most puskaforra, meg golyóbisra kellett, hiába sürgették érette a páterek Sombori Lászlót, az erdélyi állami dézsmajövedelmek kezelőjét, kitől eddigelé azt rendesen kapták. Majd az újhítek foglalták el hatalmasul a kolozsvári *szegény tanulók* felnevelésére rendelt birtokokat, a mit a jezsuiták most Basta útján reméltek visszakapni;¹ mivel Báthory Zsigmond 1602 nyarán végleg elhagyta az országot s a páterek örökre elvesztették eddigi jóltevőjüket, miként pár hónappal előbb a pozsonyi préposttá kinevezett Naprági Demeter püspököt, a ki juhaiként szerette, gondozta őket. Most már magukban bízva végezték kötelességeiket tizenegyen, a hányan maradtak,² Istenbe vetett hittel, a ki eddig is vezérelte szolgálait. Maior Péter rektor volt az órálló, mindenre ügyelve, vigyázva. Sürgetésére 1603 tavaszán kapott végre Olaszországból néhány rendtársat,³ köztük a tanult Argenti János modenai jezsuitát,⁴ kit most a rend erdélyi vice-provincziálissá nevezett ki, s mint ilyennek Erdély későbbi vallási mozgalmában is kiváló szerepe jutott. Ám ezeknek a pátereknek gyötrelme volt az életük s kevésbé múlt, hogy valamennyien vértanú-halált nem szenvedtek azzal a társukkal, ki a kolozsvári újhítek fanatizmusának esett áldozatul. A szomorú esemény akkor történt, mikor Székely Mózes fejedelem török-tatár hadaival június elsején Kolozsvár falai alá érkezett s feladását követelte. A város lakossága meg is hódolt volna, kivált mikor a hajdúk harmadnapra felgyújtották a hóstátot; csak hogy a Rudolf császárnak esküdt város Preuner-féle 350 főnyi német őrsége hű akart maradni Bastának, illetve Bocskaynak adott szavához és nem engedett. Nyolczadnapra azonban hirtelen meghalt Göllnitz Károly, a császáriak kapitánya, mire az árván maradt német katonák is engedtek a városi tanácsnak, mely tudván, hogy ellentállni úgy sem bírna, június 9-ikén megadta magát s az őrség bántatlanul, fegyveresen, trombitaszóval vonult ki a kapukon.⁵

¹ A nagyszombati jezsuiták kívánják ugyanis 1602-iki Bastához benyújtott emlékiratuk 6. pontjában a következőket: Seminario claudiopolitano Societatis, ad nobilium adolescentum commodiorem sustentationem, reddantur quotannis sui aurei mille ducati, qui iam a biennio non sunt soluti; et fundatio catholica claudiopoli, pro studiosis pauperibus, quam nunc tenent haeretici, tribuatur convictui catholico, unde catholici sacerdotes prodire poterunt. (A nagyszebeni „Archiv des Vereines für Siebenbürgische Landeskunde“ 1884-iki XIX. k. 601. l.)

² Maior Péter Naprágihoz intézett 1602 márczius 10-iki levelét ld. Oklevél-méltékletünkben; ebben írja: dolebimus si non rediret ad nos et oves suas.

³ Egy 1603 márczius 10-iki grazi írott újságban olvassuk ugyanis: La settimana passata passorno di qua alcuni padri Jesuiti mandati d'Italia col suo provinciale per andarsene in Transilvania alla conservatione di quei collegii, et anime sin hora acquistate. (A római vatikáni Borghese-levéltár III. 51. a. kötete 76. lapján.)

⁴ Munkánk függelékében közölt 1603 augusztus 15-iki jelentésében írja egy helyütt: „per quanto io in pochi giorni ho potuto conoscere“ s e vonatkozásából sejtem, hogy ez év tavaszán jött be.

⁵ Az egykorú Szamosközy István „Történeti maradványai“ III. k. 94–96. l. és IV. k. 179–181. l.

A polgárok, nehogy valami támadás érje részükről, fegyveresen nézték végig a németek kivonulását, majd a főtérrre gyűltek „az tanács-ház eleiben“, hol az unitáriusok két papja, Toroczkai Máté szuperintendens és Göczi Nyiró Pál¹ prédikátor megfogadtatta velök, hogy addig fegyverüket le nem teszik, míg a jezsuitákat ki nem űzik a városból.

A szegény páterek maguk is féltek ettől, mert Toroczkai már napok óta izgatott ellenük, kivált vasárnapi templomi beszédjében, kijelentvén a népnek, hogy elérkezett a kedvező idő, hogy a bálványimádóktól megszabaduljanak. Maior rektor erre Gellyén Imre főbíróhoz küldött segítségért, de az megnyugtatta, hogy nincs mitől tartania, mert az a beszéd nem egyéb — úgymond — papi fecsegésnél, a mire ne is hederítsen, hisz ellene is izgattak már prédikációikban, hogy megakadályozzák a Székely Mózzal kötött egyességet. Pedig a rektor aggodalma nem volt hiábavaló, mert Toroczkai beszéde annyira felizgatta a polgárságot, hogy a végzettéljes hétfőn reggel még a szászok, rácok és oláhok is mellé álltak, hogy leszámoljanak a pápistákkal.²

A mint ennek híre ment a kollégiumba, a rektor megint felküldött a tanácsházra, de ott újból csak azt a megnyugtatót kapta, hogy bajuk nem lesz, mert a nép semmit sem tesz a *Tanács* tudta nélkül,³ sőt maguk a prédikátorok is résztvevén a tanácsülésben, sikerült őket lecsendesíteniök, hanem azért maradjanak — üzenték — otthon, nehogy jelenlétük az utczákon a népet felizgassa.

A megrémült jezsuiták így is tettek. Ám csakhamar tapasztalták, mennyire félrevezette őket a városi magisztrátus. Nyolcz óra felé ugyanis az unitárius tanulók papjaik és mestereik vezetésével meglepték a pátéreket s három csoportra oszolva neki estek a templomnak, kollégiumnak és szemináriumnak, melyben az iskolák voltak, lövésekkel, fejszé-

¹ Jakab Elek id. m. II. k. 412. l. említi, hogy Göcsi Pál addigi iskolaigazgatót az egyházközség 1602 márczius 2-ikán választá papjául; de mivel Szamosközy id. m. III. k. 97. l. Nyirónak (Tonsorius) nevezi, helyesen nevezhetjük talán Göczi Nyiró Pálnak, előnevét valószínűleg az ungmegyei Göczről származtatván.

² Toroczkai izgató beszéde bő kivonatban Szamosközy id. m. III k. 101—104. lapján olvasható, de az unitárius Jakab Elek még csak meg sem említi *Kolozsvár története* megfelelő helyén, habár művének II. kötete éppen tizenegy évvel jelent meg Szamosközy munkája után. A szónokot csupán „egy a nép közül“-ként idézi, beszédjét Somogyi Ambrus meg Bethlen Farkas kivonatai alapján ismertetvén a kötet 383. l. Pokoly azonban megnevezi Toroczkait, sőt megjegyzi az unitáriusok garázdálkodásáról, hogy a Székely Mózes „sikere feletti lelkesedés sok helyen túlment a határon;“ id. m. I. k. 308. l.

³ Az egykorú Somogyi Ambrus is említi „*Historia rerum Ungaricarum et Transilvanicarum*“ cz. m. II. k. (Nagyszeben, 1840.) 308—309. lapján, hogy a városi tanács ellenezte a polgárok mozgalmát, habár megakadályozni nem tudta, vagy nem akarta.

vel és más eszközökkel törve, zúzva mindent,¹ a mihez érhetek, „mint valami alvilági fúriák“, írja az egyik jezsuita-szemtanú *hivatalos* jelentésében.

Az első zajra a rektor Argenti atyával (szobáik legközelebb esvén a kórushoz) kiszaladtak szétnézni s borzalommal látták, hogy a templomajtó szárnyai már a földön hevernek, a tömeg pedig az oltárokat és szentképeket aprítja fejszékkal. A két páter rövid ima után két külön folyosón haladva sietett összeszedni a társakat, hogy együtt haljanak meg, ha halniok kell; miközben egy ember megtámadta a rektort, holott pár nap előtt a nagy tűz alkalmával ő menté meg éberségével a várost a teljes leégéstől. Szerencsére csak könnyű fejsebet kapott, a nagyobb fejszezsapás egy világi papnak jutván, a ki a jezsuiták egyik falujából a háború elől jött be a kollégiumba.

A támadó ezzel a szitokkal esett áldozatának: *Most segítsen Krisztusod, ha tud!* És megsegíté, mert Maior rektor kimenekedvén a feldühödt ember kezéből az utcára, egy városi kapitány jó barátja megszabadítá hajduival; két magával tehetetlen beteg társát pedig szintén jóakaróik menték meg, amennyiben Dományi Tamás² atyát néhány napig egyik polgár házában őrizték, míg Monostorra nem vitték, miként Bartolich György atyát, kit össze-vissza vertek s fél kezét átszúrták. A sekrestyés, Neri Manó³ betegápoló atya azonban áldozatául esett a támadók dühének, mikor ráakadtak a betegszoba közelében, hol mellbe lötték és agyonütötték. Szemtanúk állítják, hogy arra a kérdésére, miért kell meghalnia, azt felelvén neki támadója: *Katolikus vallásod miatt*, azt mondá nyúgodtan: *Ha hitemért van, örömmel halok meg*. S nem csoda, hogy Isten megadta neki e kegyelmet — írja a krónikás —

¹ Az unitárius papok izgatását részletesen ismerteti Szamosközy id. m. III. k. 104—105. lapján s úgy látszik, az ő adatait használta Bzenski kolozsvári jezsuita is, midőn id. kézirati műve 222—223. és 304—305. l. ekként írja le a szomorú eseményt: *Inde Moyses obsidione cinxit Claudiopolim, et post octiduum pollicitus securam Germanis praesidiariis comitivam, si pacifice Claudiopoli exire Zakmarinum voluerint, exitum ab iis impetravit, ac urbe potitus est. Vix egressa Caesarea militiā, datur 9. Junii a Moyse potestas Arianae plebi collegium Societatis Jesu diripiendi, et patres efficiendi, quod ut solemnius perficeretur, ducem scelesti facinoris publice se praesentavit Matthaeus Torozko, Arianorum superintendens, cum Paulo Tonsorio, eiusdem sectae ministello, quibus ducibus, audita prius in publico foro seditiosa adhortatione, animata plebs, cum ingenti vociferatione, armis, saxis, sudibus, securibus ac variis instrumentis instructa, ad collegium patrum Societatis, in extremo plateae a Lupo nomen habentis situm, processit, idque cum templo diripuit ac pessum dedit, non sine laesione caedeque religiosorum, qui omnes exulare sunt coacti.*

² Argenti kézirati jelentésének másolója Bornanit írt, de Daróczi följegyzéséből tudjuk (id. m. 124. l.) hogy Domannus = Dományi volt a neve.

³ Vass József és utána többi íróink *Fekete* Manónak írják, holott nem volt magyar, hanem olasz ember.

mert valóban vallásos és kegyes életű volt.¹ Másnap a gimnázium növendékei szép beszéddel temették el, kiemelvén, hogy mivel hitéért halt vértanúhalált, mennybe jutott, a miért ruhájából foszlányokat vágtak maguknak ereklje gyanánt.²

Maga e borzalmas események leírója baj nélkül eljutott a kollégiumba, hol társaival félrehúzódva lesték, várták a percet, melyben ők is vérüket onthatják Krisztusért. Rejtekhelyükről beláthattak a templomba is, hol fáradhatatlanul folyt a rombolás, annyira, hogy még a padokat is apró darabokra törték. A felizgatott emberek dühökben földre önték s lábbal tiporták a sakramentumot, lefejezték Szűz Mária egyik oltár fölötti szobrát és összelödzötték a szentek képeit, gúnyosan kiabálva feléjük: *Védjétek magatokat, szentek!* Hasonló rombolás folyt a kollégium szobáiban, összetörve ágyakat, ládákat, kemenczéket, ajtókat és ablakokat, míg a díszes könyvtár köteteit tűzre hányták, kútba dobták, fejszével hasogatták vagy ellopták. Ekkor pusztult el Szamosközy István történetíró *Corvin-kódexe* is, melyet a tudós Marietti Antal páternek kölcsönzött ki.³ Épp így dühöngtek a szemináriumban, hol három tanárt az iskolában valósággal az isteni gondviselés mentett meg. Argenti atya is megmenekült tíz társával, menekülésüket annak tulajdonítván, hogy a zsákmányra kapzsi préda nép mindent el akarván pusztítani, a mi keze ügyébe esett, nem ért már el hozzájuk, habár elég nyílt helyen álltak. Nagysokára a helyszínére érkezett végre a városi tanács egyik tagja a nép megfélemezésére, a tanács parancsával, hogy emberéletben kárt ne tegyenek. Ez a városatya aztán az unitárius papokkal kivezette a pátereket a kollégiumból, majd végig a nagyobb utcázakon és tereken „mintegy diadalmenetben“ a híd-utcza kapuig,⁴ alig engedvén meg jóformán, hogy Maior rektor sebét *egy kis tojásféhérjével* betapasszák. Egyébként is kiméletlenül bántak a jezsuita-atyákkal. Az ostromkor kezdődött eső, kivonulásukkor úgy megéredt, hogy az utcázakon folyamként hömpölygött a víz s még sem engedték, hogy valamit kapjanak magukra, úgy hogy legtöbben fedetlen fővel

¹ Basta olasz titkára, Cavalier Ciro Spontoni „Historia della Transilvania“ cz. m. (Velence, 1638.) 228. lapján és utána a jezsuita-írók úgy adják elő a dolgot, hogy a sekrestyés az oltár előtt halt meg, az oltári szentséget védelmezvén; de mi a szemtanú Argenti atya előadását tartjuk hitelesebbnek s így azt követjük.

² A 28 éves piemonti származású Nerit tényleg a jezsuita-vértanúk közé avatták, úgy hogy megöletése évfordulóján mindenütt felolvassák halála körülményeit a jezsuita-rendházakban, még ma is. Halála leírását a jezsuiták minden menologiumában megtaláljuk, tán legbővebben Alegambe és Nádaszi „Mortes illustres“ cz. 1657-iki id. m. 246/7. l. — Neri halálának Daróczi is külön fejezetet szánt kis műve 130—133. lapján, úgy látszik, épp Alegambe előadása nyomán.

³ Említi Szamosközy id. m. III. k. 105. l.

⁴ Szamosközy nevezi meg, id. m. IV. k. 181. l.

ballagtak a néptömeg közt, egyik beteg társuknak meg alig maradt annyi ideje, hogy valamit magára vegyen s mezítelen lábbal vonúlt a kapuig, hol rokonai úgy a hogy felöltöztették. Argentí atyával is rosszszól bántak, mert mindegyre sárgolyóval dobálták; a mit ő némán tűrt Krisztusért, kinek nevét hangoztatta, valahányszor bántalmazták.¹ Még a tatárok is ruhát, köpenyeget adtak rájuk, úgy megsajnálta őket.² Am megtörtént az is, hogy az egyik unitárius lelkész útközben ragyogó ígéretekkel térítgetni, marasztalni akarta azt a pátert, a ki a jezsuiták templomában éppen prédikált vala, a mire azt felelé neki, hogy ha száz lelke lenne se hagyna egyet nála!

A kapunál is nagy zavar történt. A városi tanács ugyanis óvatos-ságból csak a kapu *fióka-ajtáját* nyitatta ki s ezen tódultak be a Székely Mózes seregéből jövő török lovasok és székely darabontok, úgy, hogy a szegény pátereket majdnem letaposták. És érdekes, hogy míg az unitáriusok lelkészei azzal nógatták őket, hogy a nép dühét nem bírják tovább fékezni, mert a polgárok folyton azt kiabálták: *Meg kell ölni a pápistákat*, addig a pogány törökök tiszteletteljesen félrehúzódtak lovaikkal, míg a szűk helyen kivonultak, egy másik török meg felajánlotta nekik szekerét, melyre öten felkapaszkodván, este felé Székely Mózes szentmiklósi táborába jutottak, a hová egy katolikus nemes-ember, Toldy István, kísérte őket,³ lovat adván a gyengébbek alá és szekeret a többieknek. Vele látták azok egyikének fiát is, ki tizenöt évvel előbb kiűzetésük főokozója volt.

Székely Mózes részvétellel fogadta a pátereket, esküdözvén nekik, hogy a mi történt, tudtán és akaratán kívül történt; ámbár a fáma nyíltan hirdette, hogy a népet az ő embere izgatta föl.⁴ Másnap este vacsorára hívta a fejedelem Maior rektort Argentí atyával, kik előtt újból sajnálkozását fejezte ki és támogatását ígérte a jövőre, mert most — úgymond — engednie kell. Annyit azonban megtett, hogy rendeletet írt Kolozsvár tanácsának, hogy a páterek holmiját biztos helyen őrizték s küldjék ki az atyák szekereit, lovaikat. A város erre mindössze egy kocsit meg hat lovat küldött ki, azt írván válaszul, hogy minden egyéb *a nép dühének esett áldozatul*, a tanács hozzájárulása nélkül.

¹ Ezt szerénységből nem említi magáról hivatalos jelentésében Argentí, de Spon-toni id. m. 228. l. olvassuk róla: il Padre Argentí, per molte sue virtù riguardevole loro Superiore, fosse malamente trattato, vilipeso con palloni di fango, prendendosene egli gran gusto, che mentre da quelli con molta furia era d'ogn'intorno incalzato, non altro usciva dalla sua bocca, che'l Nome ineffabile di Giesù.

² Nagy Szabó Ferencz egykorú följegyzése, az Erdélyi történelmi adatok I. k. (Kolozsvár, 1855.) 78. l.

³ Nevét a tábor nevével együtt Szamosközy följegyzéséből tudjuk; id. m. III. k. 107. és IV. k. 181. l.

⁴ Ezt maga Szamosközy is elbeszéli id. m. III. k. 109. l.

S a rablás és rombolás valóban éjjel-nappal folyt egy teljes hónapig, azontúl is, hogy a jezsuitákat a városból kiűzték, elhordva minden használható tárgyat, gabonát és bort, a mit találtak; pedig annak Székely Mózes harmadnapra maga is szemtanúja volt bevonulásakor¹ és megakadályozhatta volna a pusztítást.

A vallási fanatizmus e kitörésének az lett pótolhatlan következménye, hogy a kolozsváriak a szemináriumot és kollégiumot a szó szoros értelmében földig rombolták,² köveikből egész házakat építvén maguknak.³ A templomot is hasonló sors érte, mert még bolthajtását is lerántották,⁴ mely 14 embert nyomott agyon, máskor meg másokat egyéb falak.

Ilyen szomorú véget ért a XVI-ik század Báthory-egyeteme, az akadémiai jellegű kolozsvári gimnázium, negyedszázadon át Erdélyország legkitűnőbb s legfejlettebb iskolája.

A hajléktalanná vált bujdosó jezsuiták két hétig pihentek Székely Mózes táborában, míg elkísértette őket a katolikus Bogáthyak görgényi

¹ Argenti adata tehát itt is pontos, mert Székely Mózes tényleg 1603 június 12-ikén vonúlt be a városba, miután átadta a Tanácsnak Kolozsvár kiváltságait biztosító levelét; közölve Jakab Elek id. m. Oklevéltára II. k. 201. l.

² Három egykorú magyar följegyzés is bizonyítja ezt: Szamosközyé (id. m. III. k. 107—109. l.) Hidvégi Mikó Ferenczé (Históriája 158. l.) és Somogyi Ambrusé, id. krónikája II. k. 309. l. így írván róla: Proinde cum neque salubria monita, neque minae, neque orationes obtestationesque quicquam profecissent, furibundi in templum et Jesuitarum habitaculum irruerunt, quidquid vero simulacri ibi nacti sunt, confregerunt, resque omnes mobiles deprædati, ædificia etiam, quantum potuere demoliti sunt, funditisque pene diruerunt ne et in posterum, sic uti antea bina vice, allecti loci amoenitate ad nidum remearent.

³ Ezt Spontónitól tudjuk, a ki egykorú id. m. 228. lapján ekként írja le a kolozsváriak vandalizmusát: Non così tosto hebbe Zecchel Moises con sommo contento di quelle genti preso il possesso di Claudiopoli, rinovato gl'ordini, e riformato li magistrati, che subito comandò, che 'l collegio de Gesuiti, per la cui opera, destrezza mirabile, e santa dottrina erasi in quelle parti accresciuta la Cattolica Fede, fosse rovinato, e distrutto da' fondamenti; principali motori furon di ciò li scelerati ministri Arriani, e Calvini. Assaissimi cittadini accorsero alla rovina; e per sacrilego fasto della loro barbarie, portavan via molte di quelle pietre e ne facevano monticelli avanti le loro case.

⁴ Megerősíti ezt az is, hogy a farkas-útczai református templom mai vesszős kőboltozatát I. Rákóczy György rakatta, mikor a jezsuiták kiűzése óta pusztán állott templomot restauráltatta, a miről az egykorú Szalárdi János *Síralmas magyar krónikája* 227. és 237. lapján ekként ír: Kolozsváratt a napkelet és dél felől való szegeletben régtől fogva pusztában állott öreg egyházat, Curlandiából is hozatván ahhoz értő kőmíveseket, nagy szép vesszős faragott kövekre merőn megboltoztatta, és cserép héjazat alá vetetvén, az oldalában lévő tornyot is nagy szép hegyesen, szép aranyos gombjával különb-különb színű mázú cseréppel héjaztatván, megépíttette vala . . . s annak felszentelését ad diem 10. Junii (1647) rendelvén és arra sok főrendeket oda hivatván, szép üdvösséges isteni tiszteletekkel, hálaadásokkal, könyörgésekkel felszenteltette vala.

várába,¹ hogy aztán újra elszéledjenek: tanítani, oktatni. Négyen Székelyföldre, heten a fiatal olasz páterek, Argentivel Lengyelországba vonultak, Maior Péter rektor pedig 13 idősebb magyar társával (a kolozsvári szeminárium neveltjeivel) az országban maradt, ámbár maguk sem tudták, mi kevésbbé életveszélyes: maradni vagy távozni. Nem volt hát igaza annak az unitárius atyafinak, a ki a rombolás napjaiban azzal tüzelte a felbőszült népet, hogy *a ki azt akarja, hogy a fecskék vissza ne térjenek, pusztítsa el fészkeiket*,² mert visszatértek, visszatérnek. S bizonyos, hogy a jezsuiták — hibáik és fogyatkozásaik daczára — kolozsvári intézetükben is eredményesen szolgálták a tanítás ügyét és nevüknek Erdélyország művelődéstörténetében fényes lapot biztosítottak.

¹ Ezt Argenti nem jegyezte fel, de Spontoni írja id. m. 228. lapján, hogy „Moises mandò parte di quei venerabili Padri... con disprezzo prigionieri in Giorgino“; hanem már az nem felel meg a valóságnak, hogy az unitárius fejedelem a jezsuita-atyák egy részét „fece morire“, mert a sekrestyésen kívül mást még a nép sem ölt meg közülök. Említi Görgény és a Bogáthyak nevét Szamosközy is, id. m. III. k. 107. lapján, megerősítvén Spontoni följegyzését; továbbá Nagy Szabó Ferencz, krónikája id. h. 79. l.

² Argenti János atya Krakóból írt 1603 augusztus 15-iki hivatalos jelentése alapján, melyet munkánk oklevéltárában közlünk, sok becses adata lévén még olyan, a mit ez értekezés keretében nem dolgozhattunk fel.

Oklevéltár

(1579—1603.)

1.

[Vilna, 1579 július elején.]

Báthory István király első tervezete a kolozsvári jezsuita-főiskoláról.

Recollecta per dominum nuncium apostolicum ex sermone Serenissimi regis Poloniae pro collegio Jesuitarum in Transilvania instituendo.

1. Ut initio iaciantur fundamenta solida, et laudabilia, concionibus, lectionibus, et disputationibus, ut haeretici facilius capiantur, atque ita et ament, et pluris faciant patres Jesuitas.*

2. Erit ibi lectio theologiae, philosophiae, rethorices, et grammatices.

3. Id in vulgus spargatur, ut sciant omnes, iam nunc Serenissimum regem velle in eo collegio alere suis expensis 20 adolescentulos spei atque indolis probatae.

4. Eat Rev^{mus} Pater Provincialis¹, Pater rector Vilnensis², Pater Odescalcus³, qui Cracoviae est; unus, qui Germanice concionetur, qui grammaticam, et rethoricam doceant, cum coadiutoribus debitis. Deducuntur autem eo ab aulico Ser^{mi} regis, impensis suae Regiae Maiestatis, cum libris et sarcinis necessariis. Et quibus non placuerit ibi diu manere, ii tamdiu sustinebunt, quamdiu Roma vel aliunde in eorum locum alii avocentur, iamque Pater Stephanus Arator⁴, et alii nonnulli expectantur.

5. Urgenda est eorum profectio, ut sint ibi in tempore ad colligendos fructus monasterii⁵ assignandi istius anni tam in tritico, et frugibus aliis, quam in vino, et parent annonam, pro anno integro, et ultra.

6. Cum bona istius monasterii sint undique circumdata a bonis regalibus, nulla omnino molestia de finibus illis exhibebitur a nobilibus, ut accidit aliis, et habebunt libertates, et exemptiones suas.

7. Monasterium istud cum sit positum in loco amoenissimo, et cum amplissimis aedificiis, ut quod solebat esse in delitiis regis Joannis praedefuncti⁶, et in suburbio civitatis Colosvar, quae est populosissima⁷,

* Kiadási elveimet „Carrillo Alfonz jezsuita-atyá levelezése és íratai“ cz. kötetem előszavában részleteztem.

¹ A Lengyelországban nemrég működő jezsuiták tartományfőnöke, az olasz Sunieri Ferencz atya volt.

² A vilnai jezsuita-collegium rectora: a lengyel Wujek (Vangrovitius) Jakab atya.

³ Az olasz Odescalchi Lajos páter.

⁴ A Rómából várt magyar Szántó István.

⁵ István király távozása óta: Báthory Kristóf fejedelem.

⁶ Az 1571-ben elhunyt II. János választott király, a ki az apátság épületében gyakran lakott s anyjával, Izabella királynéval együtt nagyon szerette gondozott kertjét.

⁷ Kolozsvár ez időbeli lakosságának számáról azonban biztos adatunk nincs.

eo confluent scholastici quam plurimi, et multorum animas ipsi patres Jesuitae Christo Jesu tueri facere potuerunt.

8. Ultra possessiones, et bona stabilia multi pretii, quae patres Jesuitae habebunt, ex mandato regis recuperabunt etiam decimas, quae hodie in fiscum inferruntur, etsi haec non satis erunt, ad alendum 50 patres, addet Ser^{mus} rex de suo.

9. Sunt tres villae huius monasterii⁸ alienatae alias per regem prae-defunctum in Blandratam haeresivoram⁹ qui illas vendidit pro 5 mille talleris; hae, expensis regis, redimentur a possessoribus et collegio attribuentur.

10. Si patres noluerint habere molestias procurandi eiusmodi bona temporalia, possessiones, et villas, dabitur aliquis vir nobilis a Ser^{mo} rege, qui hanc procuratioem suscipiat, et recte ac fideliter tueatur.

11. Ut sit, qui in pontificalibus inserviat, ordines conferat, ecclesias et altaria consecret, reconciliet profanata, et alia eiusmodi curabit Ser^{mus} rex apud Sanctissimum Dominum Nostrum¹⁰ habere episcopum titularem tanquam suffraganeum¹¹, cui Maestas Sua assignabit redditus ad ferendam dignitatem episcopalem sufficientes.

12. Non solum providebitur patribus istis de libris, et suppellectili necessaria pro domo, et officinis eorum, sed quod pertinet ad ecclesiam, habebunt vetera paramenta multa, atque ornamenta omnia magni pretii, quae in capsis adhuc asservantur, et reparabuntur imagines sanctorum deletae in templo, et in omnibus aliis locis, ubi necesse fuerit.

Kivül: Pro collegio Jesuitarum in Transilvania erigendo.

(A lengyelországi pápai nuntius irodájában készült eredetije a római vatikáni levéltár „Nunziatura di Polonia“ 16. kötete 471/2. lapján.)

Megjegyzés. Báthory István király ez érdekes nyilatkozatait Giovan Andrea Caligari bertinorói püspök, lengyelországi nuntius vetette papirosra s küldte Rómába Ptolomeo Galli bíboros államtitkárnak, Vilnán írt 1579 július 17-iki jelentése e soraival: Prima che il rè partisse per l'essercito, trattando io con Sua Maestà longamente sopra la erttione del collegio di Transilvania, cavaì dalla sua bocca tutto quello che vedrà Vostrà Signoria Illustrissima in 12 capitoli alligati, li quali Sua Maestà ha confirmati tutti et dà vantaggio al Padre Provinciale, quando doppo il suo ritorno di Brunsberga è andato a ritrovarlo nell'essercito. Il medesimo Provinciale sta in ordine per partire verso Transilvania con dieci o dodeci padri per adesso; ogni volta che verrà l'huomo del rè l'ha da condurre, che sarà verso il fine di questo mese. (Eredetije a római vatikáni levéltár „Nunziatura di Polonia“ 16. kötete 205. l.)

2.

Kolozsvár, 1579 október 5.

P. Sunieri Ferencz provincialis Caligari pk. lengyelországi nuntiusnak.

Molto Illmo Rev^{mo} Monsignor in Jesu Christo. Pax Christi, etc.

La presente non serà per altro, che per avisarla, come partito-

⁸ Ez a Kolozsmonostorhoz tartozott három község: Bács, Jegenye és Kajántó.

⁹ Az olasz Blandrata György, János Zsigmond fejedelem udvari orvosa, ki az unitárius vallás hitelveit nálunk először hirdette.

¹⁰ Ekkor az 1572-ben trónra lépett XIII. Gergely pápa.

¹¹ Ezt a király azért óhajtá, mivel az erdélyi püspöki szék 1556 óta betöltetlen volt.

ci alli 14 di Settembre di Cracovia arrivassimo tutti sani et salvi in Colosvar il primo di Ottobre, sendoci fermati in Somlyó dui giorni. Ci fu di grandissima compassione vedere le terre del imperatore¹ con le chiese tutte destrutte da Turchi et Tartari, et forsan da li stessi heretici, et andassimo per terre sue 26 leghe hungaresche, che vagliano per 52 polacche, et se bene di Cracovia fino a Colosvar non si contano più de 62 leghe, pur vagliano per 100 buone polacche. Entrando per li beni hereditarii del Ser^{mo} re di Polonia², trovassimo le chiese intiere, et officiate tutte al modo catholico con somma nostra consolatione nel Signore, et con grande confusione di quelli, che lo tenevano per heretico³, sendosi sempre questi due fratelli⁴ conservati catholicissimi, come appare in Somlyó, dove è una bella chiesa da loro edificata, et dotata, dove sono sepolti il padre, madre⁵ col padre del Signor Andrea⁶, et li suoi maggiori catholicissimi, che furono sempre. Non trovassimo in Colosvar il Padre Lelesio, che era richiamato dal principe⁷, col quale sta quasi sempre, et avanti che sia venuto ci siamo fermati alcuni giorni in Colosvar. Dimani ci partiremo per andare a trovare il principe, il quale ci aspetta con sommo desiderio. Trattate che seranno le cose, si scriverà di ogni cosa a V. S. Rev^{ma}, a la quale bascio le mani, pregandoli dal Signor Iddio ogni felicità.

Di Colosuar, alli 5 di Ottobre 1579.

Di V. S. molto Illustre Rev^{ma}

minimo servo nel servire *Francesco Suniero*.

Noi non habbiamo alcun Ungaro de la Compagnia, che stia con noi, bisognando che il P. Lelesio la maggior parte del tempo stia col prencipe, però V. S. Rev^{ma} faccia appresso di Sua Maestà acciò il P. Stefano Aratore⁸, se sarà venuto di Roma, se ne venghi subito a Colosvar. Ogni giorno di festa teniamo tre prediche catholiche; una nella città, et due nella nostra chiesa⁹, tutte ungheresche, da certi buoni preti catholici, che il P. Lelesio ha saputo procurare. Si spera gran frutto perchè la cosa si raccomandi a Iddio caldamente. Non ho ricevuto, doppo che son in queste bande, lettere alcune delli nostri, nè di Roma, il che mi dà non poca solitudine et sollicitudine.

(Egykorú másolata a római vatikáni „Nunziatura di Polonia“ 16. k. 377—378. l.)

Megjegyzés. A Kolozsvárra érkezett jezsuiták e legelső levelét Caligari András pk. lengyelországi nuntius Varsóban írt 1579 november 17-iki jelentése e soraival küldte Rómába a pápai államtitkár kezéhez: V. S. Illma vedrà dalle incluse lettere del P. Provinciale di Giesuti, chè mi scrive di Colosvar, quanta sia la benignità di Dio in aprire ogni dì maggior strada a dilatare

¹ Értendő II. Rudolf császár, a ki a királyi Magyarországon uralkodott.

² Vagyis somlyói Báthory István.

³ A mig Báthory István királyt közelebből meg nem ismerték, sokan tényleg protestánsnak tartották.

⁴ Azaz Báthory István király és bátyja: Kristóf erdélyi fejedelem.

⁵ István király apja: Báthory István erdélyi vajda volt, anyja: Telegdi Katalin.

⁶ A pultuski jezsuita-seminariumban nevelkedő Báthory András hasonnevű atyja.

⁷ István király távozása óta: Báthory Kristóf fejedelem.

⁸ A Rómában élő Szántó István atya.

⁹ T. i. a kolozsmonostori apátsági templomban.

la nostra Santa fede cattolica et quanto obbligo la Chiesa Romana debba havere al rè Stefano Bathori di Polonia poichè Sua Maestà si mostra tanto caldo et tanto liberale in promoverla da per tutto ... L'huomo che accompagnò li padri in Transilvania, mi racconta mirabili cose della buona dispositione di quel populo alla conversione, et esso è stato il primo a dare principio, che di heretico si è fatto buon cattolico. Io l'ho tenuto a mangiar meco, fatto carezze et donati non so che talleri, et vedo che il P. Provinciale è stato parco in scriverli, perchè costui aggiunge che li padri sono stati visti là come huomeni mandati da Dio. (Eredetije a római vatikáni levéltár „Nunziatura di Polonia“ 16. kötete 379. l.)

3.

Kolozsvár, 1580 februárius 25.

P. Szántó István Raynaldus Frigyes vatikáni könyvtárosnak.

Pax Christi.

Debitum officium antiquae amicitiae et familiaritatis nostrae. Friderice ornatissime postulat, ut te de nostro itinere, et ubi degimus, certiore faciamus. Noveris igitur nos cum quinque patribus septima Decembris anni 1579 ex Urbe discessisse, et 20 Februarii anni 1580 Claudiopolim, urbem Transylvaniae ingressos esse. Incommoditates itineris sic non recenseo. Fieri enim non potest ut tam prolixum iter sine nullis molestiis terrae, maris, fluminum, frigoris et nivis, possit confici. Magnam ubique per oppida et pagos Ungariae et Transylvaniae transeundo vidimus templorum desolationem, magnam ubique in populo Ungarico experti sumus antiquae religionis sitim, qui facile ad gremium ecclesiae catholicae reverteretur, si essent qui ei veritatis viam annuntiarent. Multa in has provincias ex seminario nostro Ungarico poterat dimanare utilitas. Regio haec quamvis vergat ad ortum et meridiem, vehementer tamen frigida est propter multitudinem montium, collium et sylvarum, propter quas recte illi nomen *Transsylvaniae* impositum est. Abundat feris frugibus, vino, carne et piscibus; montes salis habet; 6 aut 7 fodinas omnis fere generis; re nulla extrinsecus illata indiget. In civitate hac quadruplex maxime haeresis grassatur: Lutherana, Calviniana, Trinitaria et Anabaptistarum. Reperiuntur multi viri et foeminae 20 et 30 annorum, qui nondum sacro baptisate sunt abluti. Catholici, qui in fide antiqua constanter permanserant, magna nos gratitudine exceperunt. Speramus cum divino favore non inutilem nos in hac urbe operam collocaturos; praesertim si tuis precibus Deo et beatis Apostolis assidue fuerimus commendati. Opto te recte valere. Ill^{lmo} d. Guilhelmum Sirletum, unicum nationis Ungaricae asylum¹, plurimum nomine nostro salvere iubebis. Item salutem ex nobis deferre non graveris Rev^{mo} d. Bernardo Bianchetto, magistro camerae Suae S^{is} medico eiusdem, qui apud te frequenter diversatur et

¹ Azért nevezi így, mert ő volt legigazibb támogatója a vatikánban Szántónak abban a nagy munkájában, melylyel a római *Collegium Germanicum-Hungaricum* magyar részét külön akarta választani.

d. Michaeli Simplicistae. Sed heu dominum Marinum pene oblitus eram:
huic quoque dicito me omnia felicia ac fausta precari.

Datae Claudiopoli; 1580. 25. Februarii.

Tui amantissimus

Stephanus Arator, Societatis Jesu mpr.

Külcíme: Magnifico domino Friderico N.² Vaticanae Bibliothecae praefecto, amico nostro charissimo. Romae.

(Sajátkezűleg irt eredetiye a római vatikáni könyvtár *Regina* 2023. k. 22. l.)

4.

Kolozsmonostor, 1580 márczius 27.

P. Odescalchi Lajos Caligari pk. lengyelországi nuntiusnak.

Molto Illustre et Rev^{mo} Monsignor mio osservandissimo.

Ricevei quella di V. S. R^{ma} de 14 di Febraro a 5 di Marzo, in risposta d'una già scritta per il P. Provinciale. Ho di poi scritto un'altra volta per un gentil'huomo Ongaro, che veniva da Sua Maestà, dandoli conto di quel poco, che s'era fatto doppo la partita del P. Provinciale, cioè delle nostre scole, quali sono due, nelle quali spero si farà non poco frutto, massime nell'ultima, nella quale sono più di trenta scolari, et da 12 nobili; tutti, se bene per avanti allevati nell'heresie, odono ogni giorno messa, et con tanta modestia, et reverentia, con quanta posso dire di non haverla veduta, udite da nostri scolari in Roma. Tutti vogliono confessarsi per questa Pascha, et già quasi tutti l'haveranno fatto; ricevono molto volentieri la dottrina et i riti cattolici, ne pare che i parenti loro si curino, che restino nell'heresie. Gli heretici però, massime della città di Colosvar, fanno ogni sforzo per ritirar la gente, et particolarmente i scolari da noi, et però ancora della città non habbiamo scolari, se non alcuni figlioli di cattolici, gli altri nostri scolari sono de i luoghi circonvicini. Per l'istessa cagione ancora nella maggior scola nè vi sono quei scolari, nè si fa quel frutto, che nella minore, ma speriamo, che quando anderemo ad habitar nella città, ancora di scolari grandi haveremo la parte nostra, perchè invero il luogo ove adesso stiamo et insegnamo, essendo lontano da la città, in circa a due miglia Italiane, è molto incommodo per i scolari, massime per quelli, quali non potendosi così bene mantenere a spese sue, hanno nella città qualche sussidio.

Il P. Stefano Ongaro¹ insieme con il P. Volfango Todesco² finalmente arrivarono qui a' 20 di Febraro, et già hanno incominciato a predicare nella città, uno in lingua Ongara la mattina, l'altro in Todesco il doppopranzo le feste; et veramente sono gionti molto a tempo, massime il P. Stefano, essendo stato assai concorso, se ben più di donne, ma ancora di huomini alla confessione di questa quadragesima, si

² A könyvtáros, kinek nevét Szántó N. betűvel jelezte, Raynaldus volt.

¹ Érti Szántó István.

² Ez meg Schreck Farkas atya.

che parecchie volte tutto il giorno il P. Stefano con doi altri sacerdoti pur Ongari (quali il P. Provinciale accettò nella nostra Compagnia) sono stati occupati dalla mattina sino a la sera in udir confessione parte de cattolici, parte ancora d'heretici, che si riconciliavano a la chiesa cattolica, et tuttavia ogni giorno vengono alcuni a la confessione.

Vicino alla nostra abbazia da tre miglia Italiane vi è una villa nostra assai grande, che si chiama Baccio³, nella quale per il passato erano stati ministri heretici, et di quelli pessimi, cioè Trinitarii, et Anabattisti, onde quasi tutta la villa era sedotta, et gran tempo stata senza battesimo, non che senz' altri sacramenti. Ora non solamente vi sono battezzati molti putti ancora di parecchi anni, ma essendovi andato a predicare il doppopranzo uno de' nostri sacerdoti già parecchie volte, essortati al fine a confessarsi in questa quadragesima, si sono contentati, et essendovi stato ivi doi giorni quei nostri doi sacerdoti Ongari detti di sopra, et il terzo giorno di più il P. Stefano, tutti quei tre giorni da la mattina sino a la sera non hanno fatto altro, che udire confessioni più di ducento, nè anco hanno potuto sodisfare a tutti, sì che bisognava ritornarvi, di modo che tutta quella villa ritornerà al grembo della Santa Chiesa Cattolica, et subito, che per il tempo si potrà edificare, vogliono riparare il cimiterio, acconciare la chiesa, acciò che vi si possa celebrare, essendo stata in parte ruinata dagli heretici, quali la pietra dell'altare haveano convertito in tavola, dove li ministri insieme con la moglie et figli spesso s'inebriavano, et nel vaso dell'acqua benedetta, davano da bere o mangiare a gli animali; con reverenza. Questa è la religione, et pietà di questi novi sacerdoti.

Doppo d'havere scritto le cose sopradette, hoggi ch'è la dominica delle palme, m'occorre d'aggiungere, che pur hoggi uno de' nostri padri Ongari è andato a dir messa, et comunicar nella villa sopradetta, ove hanno nella chiesa reparato l'altare, et si sono comunicati intorno a 100. Nella città ancora hoggi il P. Stefano ha comunicato da 50, et qui, nella nostra abbazia molti si sono comunicati, et il Sr Stefano Bathori⁴ pur hoggi passando di qua, ha udito messa nella nostra chiesa. Il concorso alle confessioni non manca, ma più presto in questi giorni ultimi cresce, sì che se più vi fossero, che potessero udir le confessioni, non starianno in otio. Lontano di qua da 12 miglia Italiane vi è la nostra terza villa, che si chiama Jegeny, ove sino adesso vi è stato un ministro heretico, quale essendo licenziato questa quadragesima, vi è di poi andato uno di nostri padri, et doppo una o due prediche tutti si sono risolti di ritornare alla fede cattolica, fuori di doi, et si vogliano confessare, et parte si sono confessati, et gli altri si confesseranno quando prima potrà alcuno di nostri andare a sentirli. L'istesso padre nel'andare et ritornare da questo villaggio, dice che altre ville gli hanno fatto istanza ch'andiamo a predicarli, perchè vogliono ritornare alla fede cattolica, ma per carestia d'operarii Ongari, non si può supplire a tutti.

I nostri scolari hieri a mattina a buon ora doppo d'haver udita messa, secondo il costume di queste bande, se n'andorono insieme alle selve per pigliar le palme, et ritornarono un pezzo doppo mezzo-

³ Vagyis: Bács, Kolozsmonostor határában.

⁴ István király hasonnevű unokaöccse, testvére gyermekeinek legidősebbje, a Báthoryak András-ágának seniora.

giorno, con i rami verdeggianti, ornati con varii fiori, et ritornarono in processione, cantando sino all'intrare nella chiesa, ponendo i rami sopra gli altari, et veramente era spettacolo che dava grandissima consolatione, et allegrezza nel Signore. La maggior parte ancora essi si comunicò il giorno dell' Annunciata, et dicono tutti si comunicheranno la Pascha.

Io domattina con la gratia del Signore andarò ad Alba Giulia, ove udirò le confessioni di quelli Italiani, quali vorranno confessarsi, et comunicarsi. Mi par di veder alcuni, quali o si ridurriano a la fede cattolica, o essendo in parte mezzo-dubii, si confirmarianno, et si conservarianno, se non fosse, che temono, che se poi ritornassero in Italia, o per l'esser passati, o per il sospetto che darianno per essere stati in queste bande, sarianno mal securi. Io, se ben li dico questo esser timor vano, pure non ardisco d'assicurarli molto, però scrivo a V. S. Rev^{ma} desiderando di sapere, chè cosa se li possa promettere. Et se alcun simile si conoscesse veramente pentito et convertito, o se non fosse veramente mai stato heretico, ma solamente cattolico alquanto libero per rispetto della pratica in quelle bande, et perciò, dubitando di qualche cosa, se V. S. Rev^{ma} saria per procurarli assicuramento, il che credo saria bene per alcuni, quali forse con questo mezzo si agiutarianno, et si levariano dall'occasione di pervertirsi, pure mi rimetto al suo prudentissimo giuditio.

Ritrovandomi in Alba Giulia, non mancarò di far quelli officii col Illmo S^r cancelliero⁵, che mi paranno convenienti, secondo quello, che V. S. Rev^{ma} mi scrive. Et con questo farò fine, raccomandandomi molto di cuore a V. S. Rev^{ma} et a suoi santissimi sacrificii, et orationi.

Di Colosmonostra, a 27 di Marzo 1580.

Di V. S. Rev^{ma} servo in Christo

Luigi Od[escal]co mpr.

Külczime: Rev^{mo} Domino D. Joanni Caligario, Dei Gratia episcopo Bertinorensi, et S. Sedis Apostolicae ad Serenissimum Poloniae regem nuncio, etc. Domino in Christo observandissimo.

(Mindvégig sajátkezűleg irt eredetije a római vatikáni levéltár „Nunziatura di Polonia“ 14. kötete 127/9. l.)

5.

Kolozsmonostor, 1580 április 11.

P. Wujek Jakab rector Caligari pk. lengyelországi nuntiusnak.

Reverendissime domine, domine et patrone observandissime.

Etsi P. Ludovicus¹ satis copiose perscripsit ad Rev^{mam} Tuam omnia pene, quae hic acta sunt ad Dei gloriam et animarum salutem, tamen et ego committere non potui, quin desiderio piissimo Rev^{mae} P. Tuae aliqua ex parte responderem.

⁵ Ekkor a protestáns Kovacsóczy Farkas volt kancellár.

¹ Érti Odescalchi Lajos atyát.

Itaque quod ad communicantes, a die Palmarum usque ad Pascha communicarunt in civitate 129, praeter eos, qui iam ante in quadragesima et die Annunciationis B. Virginis Mariae communicaverunt. Confessi autem sunt multo plures, qui pene omnes ab haeresi sunt absoluti. In templo autem nostro in Monostor communicarunt ad 207, in quibus fuerunt etiam aliqui ex civitate, et studiosi nostri ad unum nostres. In Bach, villa nostra, in qua nuperrime altare et imagines denuo extruximus, communicarunt eodem tempore 157, et 40 alii die Paschae fuerunt parati, nisi sacramentum illis defuisset. In Jegenye, tertia villa nostra, remota tribus miliaribus Ungaricis, feria 3^a Paschae communicarunt 72, et cecinerunt sacrum *De resurrectione Domini*; sunt enim ibi rustici tres, qui tenent adhuc antiquum cantum catholicum. Ubi etiam post discessum ministri haeretici, altare et imagines denuo instauravimus, calices et casulas antiquas adhuc illi habent.

Ad conciones P. Stephani Ungaricas magnus fit concursus in civitate, Germanicae etiam iam magis frequentantur; praesertim, quia mane etiam fieri coepte sunt, propter maiorem auditorum commoditatem.

Studiosos inferioris classis ad 12 promovimus post Pascha ad superiorem. Accedunt plures paulatim, unus nuper venit Agria, a venerabili capitulo Agriensi commendatus, et nobiles aliquot. Venerant et maiores nati aliquot studiosi, quos si ad 7 vel 8 colligere poterimus, tertiam insuper classem addemus humaniorum litterarum.

Illustrissimus princeps postridie dominicae Palmarum misit huc cancellarium suum, una cum architecto Italo, ut aedificia scholarum in civitate, et monasterium habitatori nostrae accomodaretur. Itaque communi consensu elegimus locum ad id aptissimum prope monasterium, ubi ante moniales habitarunt, ubi extruuntur scholae 5, una cum porticibus et columnis ex utraque parte; area erit satis ampla. Tertia etiam pars suo tempore eodem modo absolvi poterit. Nobis etiam in monasterio aptabitur antiquum refectorium, una cum dispensa, et culina, et supra 4 magna hypocausta, et cubicula pro lectis minimum 20. Totum etiam monasterium tegetur denuo. Heri misit princeps duos equos, qui arenam, seu pabulum tamen advehant. Aedificabuntur alia similia omnia, idest etiam scholae, et habitationes nostrorum, ut tanto citius absolvantur, et nos in aestate migrare possimus.

Misit etiam ante triduum princeps vaccas 5 cum totidem vitulis ad instruendum nostrum praedium, quod fuit prorsus desolatum. Expectamus ab eodem oves etiam et boves. Die Paschae subditi nostri, una cum catholicis ex civitate, accepto summo mane ex templo nostro signo crucifixi, ambularunt per campos usque ad vicinum pagum Bach, cantantes cantilenam *De resurrectione Domini*, secundum veterem consuetudinem, et postea ad concionem et sacrum sunt reversi. Erant autem ad 400, et bene armati, etiam bombardis.

Haec habui, quae nunc Rev^{mae} P. Tuae significanda esse existimavi. Faxit Deus, ut in posterum plura et maiora scribere possimus. P. Ludovicus Alba nondum rediit. Itaque quantum ibi profecerit una cum P. Lelesio nondum scio. Scribet ipse postea Rev^{mae} P. Tuae. Fasciculum litterarum ad Rev^{mum} P. Provinciale Rev^{mae} P. Tuae diligenter commendo, ut ei ubicunque est, quamprimum reddantur. Nullas ab ipso litteras accepi, nisi Varsavia post primum cum Regia Maiestate colloquium.

Expecto alias ipsius, tum de plena fundatione huius collegii, tum de aliis quae cum Regia Maiestate erant transigenda. Commendo me humiliter Rev^{mae} P. Tuae, quam optime in Domino valere precor et opto.

Colosmonostrae ad Claudiopolim, 11. Aprilis. Anno Domini 1580.

R[everendissi]mae P[aternitatis] V[estrae]

servus in Christo

Jacob. Vagrouicig, mpr.

Külczime: Rev^{mo} domino meo, dno Joanni Andreae Caligario, episcopo Bertinorensi et S. Sedis Apostolicae ad Ser^{mum} Poloniae regem nuntio, in Christo observandissimo.

(Sajátkezűleg irt eredetije a római vatikáni levéltár „Nunziatura di Polonia“ 14. kötete 136/7. l.)

6.

Kolozsvár, 1580 április 23.

P. Odescalchi Lajos Caligari pk. lengyelországi nuntiusnak.

Molto Illustre et Rev^{mo} Monsignor mio osservandissimo.

Scrissi a V. S. Rev^{ma} la domineca delle Palme,¹ essendo per partire verso Alba Julia. Hora essendo ritornato, ne essendo ancora partito quel gentilhomo di Sua Maestà, per il quale ricevei quelle di V. S. Rev^{ma} et insieme risposi, ho voluto ancora aggiungere queste quattro righe, dandoli conto brevemente di quello che si è fatto in Alba, quale se bene parrà poco, pur in simil luogo non è poco. Si sono adonche in Alba la settimana santa confessati da cinquanta, la maggior parte Ungari, et alcuni pochi Italiani et fra gli altri quel Giacomo di Pianoro, del quale scriveva Mr Illmo cardinale Paleotti,² et già detto Giacomo essendoli questo inverno morta la putta c'havea havuto qui, come già scrissi, si prepara per ritornare quest' autunno a casa. Di quelli che si sono confessati, alcuni erano che mai s'erano confessati, et erano heretici, et fra gli altri alcuni nobili; altri erano stati parecchi assai senza commodità di confessarsi; si sono poi comunicati quasi tutti. Mi è bisognato, mentre stavo li, fare due prediche in latino al prencipe: il giorno 2° di Pasqua, et l'ottava. Aspetto hoggi o dimane il cocchio per ritornare di novo in Alba.

Hier l' Illmo principe ci mandò dieci bovi con un carro novo per li usi del nostro predio, havendoci avanti mandate alcune vacche, de quali alcune n'aspettiamo, con 200 pecore. Altro per adesso non mi occorre, se non raccomandarmi molto di cuore a V. S. Rev^{ma} et a suoi santi sacrificii, et orationi.

Di Colosvar, a 23 d'Aprile 1580.

Di V. S. Rev^{ma} servo in Christo

Luigi Od[escal]co mpr.

(Eredetije a római vatikáni levéltár „Nunziatura di Polonia“ 17. kötete 204. l.)

¹ Caligari jegyzete: Questa lettera non è capitata a le mie mani.

² A bolognai Paleotti Gábor bíboros, jogtudós.

7.

Kolozsmonostor, 1580 szeptember 30.

P. Odescalchi Lajos Caligari pk. lengyelországi nuntiusnak.

Molto Illustre et Rev^{mo} Monsignore. Padrone osservandissimo.

Alli cinque del presente ricevei dui lettere di V. S. R^{ma}. L'una di 2 di Giugno insieme con la lettera del Maestro di camera dell' Illmo Paleotto a V. S. R^{ma} et la lettera per quel Giacomo Bolognese overo da Pianoro; l'altra di 7 di Luglio, et d'ambidui resto obligatissimo a V. S. R^{ma} et la ringratio con quel maggior affetto, che posso della memoria, che si degna tenere di me. Mandai subito la lettera a Giacomo pel Sr Gio: Battista Grisoni, pregandolo ancora volesse fare le raccomandationi di V. S. R^{ma} al Sr cancelliero, il che ancora non mancherò io di fare, quando lo vedrò, overo li scriverò. Si mostra nel parlare molto affettionato di V. S. R^{ma} et io sempre all'incontro gl' ho fatto fede del molto amore, che V. S. R^{ma} gli porta. Mi rincresce, che la mia scritta il giorno delle Palme non sia capitata a V. S. R^{ma} massime ch'in quella desideravo intendere da Lei, quanto prometter' potessi del favor' suo in assicurare quelli de' nostri Italiani, ch'essendo stati o infetti o sospetti, ritornando hora alla fede cattolica, o facendone aperta professione co'l confessarsi, comunicarsi, et altri modi da loro, o per incommodità, o per negligenza, o per altra cagione tralasciati, volessero ritornar' in Italia, et dubitassero di qualche persecutione, perciò che mi par di veder' alcuno, che si trattenga di fare ciò che si conviene a buon' cattolico, particolarmente perchè non gli sarà creduto, overo andando in Italia sarà molestato. Ora con tali, se mi venissero per le mani, desidererei sapere quanto loro potessi promettere specialmente per l'ajuto et favore di V. S. R^{ma} per poterli meglio con questo modo agiutare.

Davo di più in detta lettera conto a V. S. R^{ma} del frutto raccolto questa quaresima, sendo stato grande concorso alle confessioni, sì che tre nostri sacerdoti Ungheri erano stati assai ben occupati, et in quelle tre ville, che sono soggette alla nostra abbazia quasi tutti ritornando alla fede cattolica, s' erano confessati et comunicati. Quando N. S^{re} si resolvesse fare in queste bande un seminario d'Ungheri credo che faria una delle profittevoli et necessarie opere, che far si potessero, sendo estrema penuria, et necessità d'operarii Ungheri in queste bande, et in tutta l'Ungheria. È ben vero che (come V. S. R^{ma} dice) bisognaria prima esser certo della ferma foundatione del nostro collegio, il che V. S. R^{ma} non potrà saper meglio, che dal P. Provinciale. Io fra tanto non mancherò, secondo l'occorrenze, scrivere a V. S. R^{ma} quello che succederà, ben che ora poco mi occorre, ch'è scrivere. Il mese di Maggio, Giugno et Luglio sono stato di continuo in Albagiulia, ove mi convenne predicare ordinariamente le domeniche et feste all' Illmo principe, dovendo il P. Lelesio, suo predicator' ordinario Unghero, ritirarsi a Monostoro per riposarsi, et ritirarsi alquanto. Occorse in quel tempo quello, che V. S. R^{ma} harà forse un pezzo fa inteso, pure per non mancar' al debito mio, ho voluto scriverle, che la notte innanzi

la vigilia di San Giovanni¹ circa l'undici hore venne un bruttissimo temporale con lampi et tuoni spaventevoli, et finalmente cascando una saetta, diede in una torre delle mura della città piena di polvere di archibugio, et gettando con la torre buona parte delle mura a terra, fece co' sassi, che portò la vehemenza del fuoco tal ruina in una parte della città, che era horribilissimo spettacolo, gettando a terra le case (perchè la maggior parte erano di legno in quelle bande), et con le case opprimendo gl'habitatori, morirono da 14, feriti più di 60. Non fu casa, nella quale non lasciasse qualche segno, al menò co'l gettare a terra, et rompere le invetrate et le fornaci, come anco nella casa, nella quale io habitavo solo, et nella camera, nella quale allora mi ritruovavo. Fu grandissimo spavento a tutti. Nè mancarono i ministri heretici predicare ciò essere avvenuto per causa nostra, et già in Colosvar spargevano ch'io ero stato ucciso dalla saetta, con tutto che per gratia di Dio nocumento niuno, et spavento non molto m'havesse recato. Et all'incontro certi ministri Luterani, che per avventura si ritruovavano in Alba, fossero feriti et i loro cavalli morti. Ma gl'heretici servando il loro costume, non cessano calunniarci, come anco alli giorni passati hanno fatto, spargendo molte bugie, prima procurando sviarci le scuole, il che però non gl'è riuscito, come forse pensavano, che se ben' alcuni si sono partiti, ne sono venuti degli altri, massime della Siculia, et questi cattolici, di padri cattolici, come sono molti in quella provincia, hanno di poi procurato di informarci appresso tutti, spargendo esser' fra noi donne travestite, ch' havessero partorito, etc. Et simili calunnie. Onde corrucciato il principe ha comandato, che in Colosvar si facci diligentissima inquisitione per truovar l'autore, acciò pruovi quello che dice, o patisca la pena ordinata a' calunniatori, et già si sono esaminati molti con giuramento, ma non si trouva ancora l'autore. Molte altre cose hanno sparso gl'heretici contro di noi, et forse anco spargono; ma noi ci confidiamo nel Signore, consolandoci con quelle bellissime parole: *Beati estis cum maledixerint vobis homines, etc.*

L'Illmo principe non manca di mostrarci la sua amorevolezza et cura, che tiene di noi, difendendoci et provedendoci ne' bisogni, come fece questa primavera, mandandoci 200 pecore, 100 agnelli, 10 buoi, 10 vacche et altrettanti vitelli per metter' in ordine il nostro podere, et anco questo Maggio passato volle che pigliassimo da la chiesa catedrale d'Alba (quale ora è in mano degli heretici,) tutti i paramenti, che v'erano conservati nella sagrestia, quali furono da cento, et più, fra pianete, piviali, dalmatiche, frontali, etc. Et se bene alcuni sono vecchi, pure ve ne sono molti buoni, et alcuni assai ricchi, et pretiosi, tutti di seta, et molti con oro. Pigliammo anco i libri che v'erano, benchè i migliori erano stati usurpati dagl' heretici. Uno de' nostri Italiani, et de principali, che qui sono, havendo sin hora se non vaccillato, almeno dissimulato, s'è risoluto d'esser' in tutto cattolico, essendosi molto confermato per un ragionamento, che fu tra uno de' nostri padri, et il dottore Blandrata, nel quale la causa nostra non fu inferiore.

¹ Tehát június 22-ike éjjelén.

In Colosvar, ove si continuano le prediche in Unghero, et in Tedesco, il giorno dell' Assunzione della B^{ma} Vergine, si comunicorno cinquanta, oltre che i nostri scolari, et alcuni altri, che si comunicorno qui in Monostoro. Si fabrica per noi nella città, rifacendosi un monasterio, che servirà pel nostro collegio, et edificandovi le scuole, quali saranno molto belle, et persavamo questo autunno transferirci ad habitare nella città, ma per esser' ita la fabrica alquanto lentamente, credo bisognerà aspettare l'anno futuro. Gl'heretici della città procurarono con grand' istanza appresso l'Illmo prencipe, che non volesse nella loro città fabricar le scuole per noi, ma non fecero nulla. Il Signore pare c' habbi voluto visitare, et con le persecutioni degl' avversarii, et con l'infirmità, poichè quasi tutti habbiamo patito qualche cosa, et questo Agosto un nostro fratello morì, et tre altri sono adesso ammalati, et insieme il predicatore Tedesco, quale venne da Roma,² ma speriamo, che *Deus faciet cum tentatione proventum*.

In Alba ancora i P. Lelesio, quale predicava al prencipe s'è ammalato, et ora predica un' altro padro Unghero, quale venne da Vienna, et hora si ritruovava in Alba per insegnare al figliolo dell' Illmo prencipe di età di sette o otto anni,³ che mattina, et sera viene là da' nostri per imparare; putto di buonissima natura, et di grand' espettatione, tanto obediante et modesto, che mi faceva stupire, quando n'havevo un po di cura, quando predicai al prencipe. Feci le raccomandationi di V. S. R^{ma} al P. rettore, al P. Stefano, etc., et le rendono duplicate, ringratiandola molto della memoria che tiene di loro.

Doppo d'haver scritto quello di sopra, il S^r cancelliero venne d'Alba in Colosvar; gli feci le raccomandationi di V. S. R^{ma}, mostrò haverle molto grate, et Le rende duplicate.

Circa la fabrica delle scuole, et dal monasterio nella città, l'Illmo prencipe s'è risoluto, acciò le cose vadino bene, dar la cura al P. rettor nostro, dandoli perciò ogn'anno 1000 talleri sino che si finisca, et provedendoli di calce et legnami necessari: sì che speriamo che per l'avvenire si fabbricherà con maggior prestezza.

D'Alba scrive il P. Lelesio, che gl'heretici d'Ungheria in un loro conciliabolo fatto in Tiszaabad⁴ (?) presso al Tibisco, hanno risoluto ch'è necessario, che disputino con noi, et per questo erano in Alba un ministro (come dicono) Varadiense et Telegdino, dimandando perciò al prencipe, quale non è alieno; ma aspetta prima il consenso del rè. Si è risoluto il prencipe, che la disputa sia solamente dalla chiesa, se sia appresso di loro, o di noi, et che non si disputi presente il popolo, ma nell' aula et accademicamente, cioè difendendo uno, et un' altro opponendo, et non gridando tutti insieme, et che prima loro propongano le conclusioni, et noi argumentiamo contro, poi noi anco pogniamo le nostre, quali da loro siano oppuguate.⁵

Farò fine umilmente baciandole le sacre mani, et raccomandando me et tutto il collegio nostro a' santi sacrifici et orationi di V. S. R^{ma} acciò in tanti bisogni spirituali et corporali et, contro tanti nemici, il

² Ez Schreck Farkas atya.

³ Ez a hétéves Báthory Zsigmond volt.

⁴ Ez a helynév kétes, mert igen rosszúl van írva.

⁵ E disputatioról eddig nem volt tudomásunk.

Signore non ci manchi del suo agiuto, et protettione. Iddio conceda a V. S. R^{ma} ogni felicità.

Di Monostor, l'ultimo di Settembre 1580.

Di V. S. R^{ma} servo in Christo

Luigi Odescalchi.

V. S. Illma supplichi a N. S^{re} che mi dia larga facultà per guadagnare questi heretici Italiani, altrimenti li perderemo tutti.

(Caligari nuntius által Rómába küldött egykorú másolata a római vatikáni levéltár „Nunziatura di Polonia“ 14. kötete 300—303. l.)

8.

Kolozsmonostor, 1581 februárus 26.

P. Odescalchi Lajos Caligari pk. lengyelországi nuntiusnak.

Molto Ill^{re} et Rev^{mo} M^r vescovo et padrone mio osservandissimo. Scrisi copiosamente a V. S. R^{ma} l'ultimo di Settembre, dando raguaglio di quanto da la passata quaresima sino a quel tempo m'occorreva degno d'essere scritto, particolarmente della amorevolezza, quale di continuo usa con noi l'Illmo prencipe; della cura, che tiene delle cose nostre, così in difenderci contra le falsi calunnie, che gli heretici hanno parecchie volte sparse contra di noi, come in provederci delle cose necessarie, havendoci l'està passata per il nostro podere dato 300 fra pecore et agnelli, et 30 fra bovi, vecche et vitelli, di più tutte le vesti sacre, ch'erano nella già cathedrale d'Alba Giulia, fra le quali ve ne sono alcune molto ricche et belle, tutti ancora i libri de detta chiesa, banchè de questi pochi siano stati i buoni, et di cose sacre. Delle varie calunnie sparse di noi, credo che V. S. R^{ma} haverà inteso (se non de le mie lettere, se per sorte non fossero capitate bene) ancora per altre mie, però non ne dirò altro, se non, che più si è conosciuta l'innocenza nostra, et già più non ardiscono di fingere simili favole. Scrisi ancora, come l'Illmo prencipe havea risoluto, che 'l P. rettore nostro pigliasse l'assunto di finir la fabrica delle scole, et del monistero per nostra habitatione nella città, dando a questo effetto ogni anno mille fiorini, al che posso hora aggiungere, ch'essendo già passata l'asprezza del'inverno, pur hieri si cominciò a lavorare in detta fabrica, et speriamo che si tirerà tanto avanti, ch'a Santo Giorgio prossimo potremo transferirsi ad habitare nella città, et ivi insegnare nelle nove scole. Dove speriamo debbia essere assai maggior frutto, così nelle scole, come nelle prediche, confessioni, etc. Scrivevo anche in dette lettere della mia dimora c'havevo fatta in Alba per quattro mesi in circa, predicando in latino all'Illmo prencipe et di quello, che in quel tempo era occorso.

Questa breve ricapitulatione ho fatto particolarmente, acciò che V. S. R^{ma}, non si corucciasse meco con ragione, se forse non havesse ricevute le mie dette lettere, del che dubito alquanto, essendo che d'ppo tanto tempo non ho mai inteso se siano gionte.

Che gli heretici poi habbino fatto istanza appresso l'Illmo principe di voler disputare contra di noi, so che V. S. R^{ma} haverà inteso, se non da le mie, almeno dal Ser^{mo} rè, il cui consenso l'aspettava, et credo che forse haverà già risposto, et già alcuni heretici vanno dicendo, che a San Giorgio disputeranno contra di noi, ma dubito non si mettino di parere, quando sarà il tempo; noi anche oltra questa disputa, quale se doverà estere, si farà credo in Alba, ne prepareremo un'altra qui in Colosvar per il felice principio delle nostre scole nella città, et insieme credo qualche dialogo.

Altro poi di novò per adesso poco habbiamo, se non quello, che già credo V. S. R^{ma} saprà, cioè, come questo Natale l'Illmo principe diede una chiesa in Alba acciocchè ivi i nostri predicassero, et celebrassero, il che si cominciò a fare l'istesso giorno di Natale, ritrovandosi presente a la predica et messa tutte quelle feste l'istesso Illmo principe col figliolo, et così di poi tutte l'altre feste, quando non è stato impedito dalle sue solite amalatie, il che quando è state, allora ha mandato il figliolo con tutta la corte, con la quale esso soleva venire. È stato questo di grand' agiuto per i catholici, et grand' affronto a gli heretici, quali non ponno devorare questa pilola ch' in Alba Giulia vi sia chiesa catholica aperta, et che si apertamente l'Illmo principe si mostri catholico, map facendo al Signore, bisognerà di ancora peggiori bocconi de questi inghiottino, al che pare che Nostro Signore vada con mirabilissima providenza accomodando le cose.

L'istesse feste di Natale tre de nostri sacerdoti Ungari andarono a predicare et confessare parte in alcune ville circumvicine con assai frutto, parte ancora uno sino a Varadino, con grande contento de catholici, quali ivi sono in buon numero, il cui plebano allievo delle nostre scole in Vienna per allora si ritrovava alquanto indisposto.

In una villa qui vicina, che si chiama Sárd, ove parecchie volte è andato a predicare uno de nostri, ad istanza alcuni nobili di quel luoco, finalmente tutti, tanti i rustici, quanto i nobili, fuori di doi, si sono risolti di ripigliar l'antica et vera fede, et già n'hanno dati grandi segni, et ogni quindici giorni uno de' nostri vi predica, et dice messa. Questo carnevale un nostro sacerdote andando in Sicilia in una parte, che si chiama Csik, sua patria, in parecchi luoghi, c'ha visitato, ha trovato tanto desiderio della parola di Dio, et tanto concorso alla confessione et comunione (essendo gran parte di quella gente catholica) che dalla mattina sino alla sera non havea tempo di respirare, nè si poteva tanto presto levare la mattina, che non trovasse, che già era aspettato d'alcuni. L'istesso giorno di carnevale comunicò da 60. Nel viaggio ancora in molti luoghi ha battezzato parecchi, che li erano portati al luoco, ove alloggiava, et molti già di qualche anni, et in una villa ne battezzò quartodeci, ove li dissero quelli di quel luoco, che da dieci anni in qua i ministri, ovvero heretici ivi non haveano voluto battezzare alcuno, negando doversi almeno battezzare. In certe ville ancora vicine a Vasarhely, dice che vi saria bene da tre milla, che si confessariano, se vi fosse sacerdote. Molte altre particolarità lascio per non esser più longo, massime poichè nè la carta, nè il tempo la concede, perchè pur ora ho inteso essere uno che viene a Varsavia, et bisogna subito mandarli le lettere; si che non dirò altro, che pregare V. S.

R^{ma} si degni raccomandarci ne' suoi santissimi sacrificii, et orationi a quello, dal quale procede ogni bene, et al quale si deve la gloria et honore d'ogni cosa, et humilmente baciando le sacri mani di V. S. R^{ma} di tutto cuore me li offero.

Di Monostor, a 26 di Febraro 1581.

Di V. S. Rev^{ma} servo in Christo

Luigi Odes[ca]l[co] mpr.

V. S. Rev^{ma} mi perdoni se la lettera è scritta incompostamente, et malamente, che la fretta in parte n'è cagione. L'hortolano Bolognese intendo, che fra una settimana in circa partirà per Italia.

(Sajátkezű eredetije a római vatikáni „Nunziatura di Polonia“ 18. k. 129—131. l.)

9.

Kolozsvár, 1581 május 11.

P. Wujek Jakab rektor Báthory István királynak.

La Maestà del rè mi ha mostrato una lettera P. Vangrovitio, rettore di Colosvar scrittà alli 11 di Maggio,¹ nella quale si dichiara che già il principe ha applicato tre altre ville, che il rè havea promesso a quel collegio. Che li padri erano passati di Colosmonostra ad habitare la città di Colosvar. Haveano aperti li studii,² fatto una disputa con un dialogo, et distributione di premii per eccitare li scolari in presentia del principe et con tanto favore della maggior parte del populo, che molti heretici si erano offerti di mandare li loro figliuoli a quelle scole. Non mancavano però contradittioni de' ministri, ma la bontà et prudenza del principe supera ogni difficoltà.

(Eredetije a római vatikáni levéltár „Nunziatura di Polonia“ 18. k. 155/7. l.)

10.

Vilna, 1581 május 12.

Báthory István király alapító-levele a kolozsvári jezsuita-kollégium részére.

Ellenjegyezte: Martinus de Berzeuice per Transilvaniam cancellarius mpr.

Nyomatásban kiadták: *Kaprinai* István: Hungaria diplomatica I. k. (Bécs, 1767.) 41—45. l. *Runy* Károly György: Monumenta Hungarica III. k. (Pest, 1817.) 273—284. l. *Henrich* Dániel: Erinnerungen an Albrecht Huett (Nagyszeben, 1847.) 82—87. l.) *Veszely* Károly: Erdélyi egyház-történelmi adatok I. k. (Kolozsvár, 1860.) 318—322. l. *Városhy* Gyula: A katholikus iskolatig Magyarországon II. k. (Kalocsa, 1882.) 137—141. l.) *Jakab* Elek: Oklevéltár Kolozsvár történetéhez II. k. (Budapest, 1888.)

¹ Ez a levél nem maradt ránk s csupán Caligari pk. lengyelországi nuntius Vilnán írt 1581 május 27-iki alábbi kivonatából ismerjük.

² A kolozsvári gimnázium megnyitása alkalmával kiosztott nyomtatott *tanrend-*jének ma már egyetlen példánya sem ismeretes, de Caligari pk. lengyelországi nuntius 1581 márczius 13-ikán mutatta be István királynak Varsóban, a miről aznap írt levelében így emlékezik meg: Gli ho presentato il foglio stampato del principio delli studii del collegio di Colosvar, che gli è stato gratissimo, et mi ha confermato la terza volta che vol fare un' altro collegio in Riga. (Eredetije a római vatikáni levéltár „Nunziatura di Polonia“ 18. k. 54. l.)

128—131. l. *Erdélyi* Károly: A kegyes tanítórendiek vezetése alatt álló kolozsvári róm. kath. főgimnázium 1897—98-iki Értesítője 11—14. l. kivonatosan.

Magyarra fordítva kiadta: Vározy id. m. bevezetésében, kivonatosan és *Jakab*: Kolozsvár története II. k. 269—272. l. teljesen.

Méltatták: gr. *Kemény* József az „Uj Magyar Muzeum“ 1855-iki évf. I. k. 386—389. l. *Vass* József a kolozsvári róm. kath. nyilvános teljes gimnázium Évkönyvei 1856—57-iki VI. füzetében, *Jakab* Elek id. m. II. k. 269—272. l. *Márki* Sándor 1896-ban A kolozsvári magyar királyi Ferencz József tudomány-egyetem története és statisztikája 4—6 l. és *Erdélyi* Károly id. m. 11—14. l.

11.

Kolozsvár, 1581 május 29.

P. Wujek Jakab rektor Báthory István királynak.

Serenissime rex, domine et patrone clementissime.

Hac ipsa hora nuntium tristissimum accepimus: Ill^{mus} princeps, dominus et benefactor noster mortuus est.¹ Quamobrem ad M^{tem} Tuam post Deum accurrimus, opem et auxilium, et defensionem postulantes. Non est dubium, quin hostes fidei catholicae multum gaudebunt. Nihil enim magis in votis habere videbantur, quam mortem principis, sed spes nostra in Domino Deo est, et post eum in protectione M^{tis} Tuae. Collegii nova fundatione opus est; eam, uti Romae fuit emendata, misi M^{ti} Tuae per manus Ill^{mi} principis statim post comitia.² Possessionem etiam aliarum trium villarum, nempe: Kajántó, Tiborcz et Bogártelke iam quidem accepimus, sed statuitio non est facta, neque in tribus villis prioribus, neque in his posterioribus. Itaque optime fecerit Maiestas Tua, ut nobis novas litteras fundationis quamprimum huc mittat per certum nuntium, et nos in hisce possessionibus statui faciat.³ Ac postea fiat etiam terminorum lustratio et renovatio; ne qua nobis cum vicinis existat litigandi causa. Iam in civitate habitamus non prorsus incommodi, et scholas novas statim post Pascha⁴ aperuimus. Confluit ad eas iuventus, maxime nobilium. Iam superant numerum centesimum. Optime iam progrediebantur omnia, nisi nobis tam subita Ill^{mi} principis decessio omnia perturbasset. Pollicitus erat nobis Ill^{mus} princeps singulis annis 1000 florenos ad aedificia. Iamque hoc anno persolverat 800, restabant 200, quos mihi promiserat statim Alba Julia se missurum, sed ecce Domino aliud visum est, et ego sum debitis intricatus, et operarios ita repente dimittere non audeo. Nondum enim est promulgata mors principis. Maiestas Tua consulat, obsecro, rebus nostris quantum potest. Scholae etiam istae 5, quibus nunc utimur, nondum sunt plane profectae. Desunt pavimenta, fenestrae aliquot, fornaces et argilla super laquearia, etc. Nostrae etiam habitationes multis rebus adhuc indigent, ut nihil dicam de templo, quod caret fenestris. Speramus in pietate ac munifi-

¹ Báthory Kristóf 1581 május 27-ikén délután 4 és 5 óra közt halt meg gyulafejevári palotájában; Gyulafi Lestár följegyzései 18. l.

² Ez a kolozsvári országgyűlés 1581 május 10-ikén oszlott el.

³ Az alapító-levél akkor már útban is volt.

⁴ Husvét első napja ez évben márczius 26-ikára esett.

centia Celsitudinis Tuae. P. Ludovicus⁵ noster a decima Aprilis graviter decumbit ex paralyti pedis et lateris sinistri, nihil hactenus adiutus est medicinis. Ill^{mus} princeps quamdiu vixit, curam eius diligentem fieri voluit. Nos M^{ts} Tuae litteras et ordinationem expectabimus, etiamsi aliquid faciendum sit ab haereticis pro Christi nomine, nec a nostris exercitiis, quantum poterimus, quicquam remitemus. Dominus Jesus M^{tem} Tuam nobis quam diutissime servet incolumem, cui me hoc M^{ts} Tuae collegio unice commendo. Fratres illi tres nostri missi a M^{te} Tua Varsavia ante unum fere mensem ad nos pervenerunt, et iuvant nos strenue.

Claudiopoli, 29. Maii. Anno Domini 1581.

Maiestatis Tuae servus in Christo

*Jacobus Vagr[ovitiu]s Superior Collegii
Claudiopol. Societatis.*

(Caligari pk. lengyelországi nuntius irodájában készült egykorú másolata a római vatikáni levéltár „Nunziatura di Polonia“ 18. k. 165/6. l.)

12.

Kolozsvár, 1581 szeptember 21.

P. Szántó István Raynaldus Frigyes vatikáni könyvtárosnak.

Pax Christi.

Miraris iam olim sat scio, Friderice ornatissime, quid causae sit cur hactenus nihil ad te litterarum dederim.¹ Verum, ubi diuturni silentii causas cognoveris, admirari desines. Sumus enim hic sylvis et montibus undique circumsepti, ac proinde pauci hinc in exterarum nationes et distantes provincias egrediuntur, et pauciores huc ad nos ingrediuntur. Itaque hic certorum et idoneorum tabellariorum maxima laboramus inopia. Deinde tametsi nobis nunciorum non infrequens esset copia, a laboribus tamen assiduis et seriis occupationibus, raro aliquid superest temporis, quod exarandis litteris, et amicorum dulcissimis colloquiis impenderemus. His accedit quod res novae inauditae et iucundae, quibus Romani delectantur, et de quibus oportuisset me ad te scribere, non soleant hic contingere, nec aliunde huc inferri. A vobis igitur magis huiusmodi novitates quam a nobis expectandae sunt. Cum Roma caput mundi et mater sit vicissitudinis et novarum rerum, ut quod veteri proverbio recte de Africa usurpabatur (semper aliquid Africa apportat novi) verius nunc de Roma dici potest: Ἀεὶ ἡ Ῥώμη τι καὶ νὸν φέρει. Verum ut possis facile cognoscere ubi simus gentium, et quid agamus, sic breviter accipe.

Septima Decembris anni 1579 Roma discessimus, et multis in itinere molestiis et difficultatibus superatis, post 3 fere menses salvi Audiopolim civitatem Transylvaniae pervenimus; ubi hactenus perseveravimus et perseverabimus quamdiu divinae bonitati visum fuerit. Bellum autem nobis hic est continuum cum quadruplici genere haereticorum: Trinitariis

⁵ Értendő Odescalchi Lajos atya.

¹ E kifejezésében Szántó atya megfeledezett arról, hogy 1580 februárius 25-én már írt Raynaldusnak, miként 3. sz. a. levele bizonyítja.

scilicet, Anabaptistis, Calvinistis et Lutheranis; ex quibus plurimi iam transierunt et quotidie transeunt in nostra castra. Apud hos nihil prorsus habent authoritatis Scotus,² S. Thomas,³ Alexander Halensis, Holkot,⁴ Bricot, Durandus,⁵ *Decreta, Decretales, Concilia, Patres ecclesiastici*, aut Pontificis authoritas, ratiove naturalis, sed purum tantum verbum Dei, extra quod nihil omnino volunt recipere et admittere. Itaque hic nobis non multum usui esset amplissima illa tua *Vaticana bibliotheca*; cum omnia fidei nostrae dogmata ex sacris litteris sint demonstranda; et ad haec comprobanda biblia sola nobis sufficiat. Tu tamen insignem illam bibliothecam augere optimis libris, ut caepisti, non cesses, ut contra omnes hostes ecclesiae idonea semper in ipsa arma inveniantur, quae et nobis aliquando usui fore speramus, postquam haereticorum furor et rabes paululum conquieverit. Modum autem augendae bibliothecae unum tibi nunc perfacilem ostendam. Ultimi quattuor libri historiarum Nicephori⁶ in vestra *Vaticana* desiderantur, qui his diebus manu scripti lingua Sclavonica inventi sunt in Mysia in coenobio Sancti Sabbae apud monachos Servianos, quos qua ratione facile habere possis cognosces ex patre Bartholomaeo Sfondrata, qui mense Augusto huc ad nos per Bulgariam et Mysiam transvolavit, mense autem sequenti Ragusam est reversus; hinc brevi, ut spero, Romam ad vos revertetur, qui plura vobis de nobis, de statu rerum nostrarum, et de omnium harum provinciarum dispositione viva voce referret. Si tamen magis ista ex nostris litteris cognoscere cupis, legas nostram epistolam ad nostrum P. Generalem datam;⁷ in qua satis fuse de omnibus, quae scitu digna videbantur, tractavimus. Nihil ergo aliud iam restat, quam ut te valere feliciter et cornicum ac cervorum annos superare exoptem.

Datae Claudiopoli e nostro collegio, anno ab orbe redempto 1581, die 21. Septembris.

Tuae M. Dominationi addictissimus

Stephan9 Arator Pannoni9 mpr.

Külczime: Prudenti et erudito viro Domino Friderico N. [Raynaldi] bibliothecae Vaticanae praefecto, unice nobis dilecto et observando, Romae in palatio Pontificis.

(Sajátkezüleg irt eredetije a római vatikáni könyvtár *Regina* 2023. kötete 23. l.)

13.

Kolozsvár, 1581 szeptember 21.

P. Szántó István Sirleto Vilmos bíborosnak.

Illustrissime domine. Pax Christi.

Immensus tuus amor, et benevolentia, quam erga me, quamdiu Romae fui ostendisti, virorum eruditissime, et omni observantia dignissime,

² Duns János XIV. századi híres franciskánus barát írói neve.

³ Ez Aquinói Tamás, szentatyá.

⁴ Holkot Róbert egyházi író.

⁵ Durand Vilmos XIV. századi kánonjogi író.

⁶ Nicephor Calixtus bizanczi író valamelyik műve.

⁷ A jezsuita-rend generálisa ekkor már fél év óta P. Aquaviva Claudio volt.

facit, ut tui nunquam, etiam in summis meis laboribus, et occupationibus oblivisci queam. Versatur enim mihi adhuc in recenti memoria tua dulcissima familiaritas, iucundissimi sermones, et plena charitatis verba; recordor rarae pietatis tuae in Neophitos: non sum immeror, quam multas molestias, quamque frequentes labores, pro nostra natione libenter subieris, et fortiter pertuleris, pro quibus nullus hactenus satis dignas egit, sed nec agere poterit, gratias: ego tamen quantum in me erit, animum demonstrare gratum, nullo unquam tempore praetermittam. Ut igitur haec tua in me, meamque gentem benevolentia perpetuo conservaretur, hac te, vir piissime atque prudentissime, epistola, paucis salutare, et meam erga te gratitudinem declarare volui, ut intelligeres eundem meum erga te animum, qui semper fuit, etiam in his sylvis Transylvanicis perseverasse; et deinceps quoque Deo propitio perseveraturum. Biennium enim fere est, ex quo Roma a vobis discessimus, et in hanc civitatem Transylvaniae a superioribus nostris (ad frequentem Ser^{mi} regis Poloniae, et principis Transylvaniae petitionem) missi sumus, ut afflictas huic patriae, et in diversas sectas, per Trinitarios, Anabaptistas, Sacramentarios, et Lutheranos, misere distractae, mature opem ferre summa animi contentione niteremur. Et sane (Deo nostros conatus promovente) labor noster in hoc regno non fuit prorsus inutilis, nam hoc biennio amplius 400 ex haereticis diversarum sectarum, ecclesiae catholicae sunt reconciliati, et in dies maior spes nobis de aliis offertur. Haec sunt, domine Ill^{me}, quae nunc ad tuam pietatem scribenda habui. Misimus *Catalogum lectionum*, quae iam in novo nostro gymnasio doceri caeptae sunt.¹ Opto Tuam Illustritatem D. recte valere.

Datae Claudiopoli, e nostro collegio. Anno a Christo nato 1581, die vero 21. Septembris.

Tuae Illustrissimae Dominationi addictissimus et obstrictissimus

Stephan⁹ Arator Pannoni⁹ mpr.

Külczime: Illustrissimo, atque prudentissimo viro Guilhelmo Syrleto Sacrae Romanae Ecclesiae cardinali amplissimo. Romae, in Palatio Pontificis.

(Mindvégig sajátkezűleg írt eredetije, IHS jelvényű kis jezsuitagyűrűs-pecséttel lezárva, a római vatikáni könyvtár *Vat. lat.* 6180. kötete 110. l.)

14.

Niepolomice, 1583 februárus 13.

Báthory István király alapító-levele a kolozsvári jezsuita-collegiummal kapcsolatos seminarium részére.

P. Possevino Antal gondoza egykorú másolata a római vatikáni levéltár „Nunziatura di Polonia” 94. k. 71. l.

Ellenjegyzé: Martinus de Berzeuicze cancellarius.

Nyomtatásban megjelent Kaprinai István id. m. l. k. 48—49. l. *Henrich* id. m. 88—90. l. *Theiner* Ágoston: *Annales ecclesiastici* III. k.

¹ Ez sajnos már nincs meg sehol a vatikáni levéltárban.

(Róma. 1855.) 446—447. l. *Veszely* id. m. I. k. 322—324. l. *Jakab* id. m. oklevéltára 137—139. l.

Magyarra fordítva kiadta Jakab Elek id. m. II. k. 324—325. l.

Méltatták mindazok, a kiket a *collegium* alapító-levelénél felsoroltunk.

15.

Kolozsvár, 1583 márczius 18.

P. Possevino Antal jezsuita-atyja szabályzata a kolozsvári seminarium részére.

Ratio seminarii pontificii, et regii administrandi a R. P. Antonio Possevino praescripta Claudiopoli, die XVIII. Martii 1583.

Quamvis interioris charitatis lex, quam Christus Dominus unicuique christiano et orthodoxo per spiritum sanctum impressit, ea sit, quae seminarii praefectos, et tam eos qui illis praesunt, quam alios qui eis subduntur, agere ac dirigere debeat, ut in omnibus id quod divinae bonitati summopere placet, atque rebus publicis et regnis est salutare, diligenter perquirant, ac sedulo in rem conferri curent: quoniam tamen suavis divinae dispositionis ordo requirit, ut ei cooperemur, mediaque illa, et methodum adhibeamus, quibus facilius exitum consequamur, propterea quibus id mediis effici possit, dicemus.

In primis ea Pontificis Maximi Gregorii XIII. Domini Nostri atque Ser^{mi} Stephani regis Poloniae, qui hoc seminarium Claudiopolitanum institui mandarunt, mens est, ut quicumque ad id admittentur, ii intelligant, sibi quandiu in eo fuerint, esse necessarium, diligentem operam optimis moribus, pietati ac studiis litterarum adhibere pro ea ratione, quae ipsis proponetur in scholis collegii Societatis Jesu, hic ipsa in civitate Claudiopolitana a Ser^{mo} rege Stephano instituti. Ac proinde neque vagari per civitatem, neque alio absque praefecti facultate migrari debebunt, ut sensim humilitatis et obedientiae virtutibus assuescentes, tum principi suo, quem maxime revereri debebant, atque in primis Deo discant ex animo omne obsequium praestare, tum ea ratione intelligant, fore, ut ii, quibus aliquando praeerunt sibi obediant. Vix enim quisque alios regere, vel obedientes habere poterit, qui aliis (ac praesertim probis viris) non paruerit, et obedire didicerit. Caeterum quoniam de moribus, de litterarum studiis, de pietate dici uberius possent, ea petenda erunt ex aliorum seminariorum regulis, propterea haec ad illas quandoquidem omnibus pro suo captu quadrant, referimus.

De admittendis.

Delectus accuratissimus habebitur in admittendis alumnis. Et cum haec cura continenter adhibenda sit, tum certe summo conatu, ac re frequenter divinae sapientiae commendata, hoc initio pervigilis sit oportet, qui id exequendi munere fungetur, recordatus, ex firmitate fundamenti firmitatem aedificii pendere. Quamobrem nec privatus affectus, neque studium aut favor alicuius rationi et ordini hinc erit anteponendus. Praestat autem paucos potius selectissimos hoc principio habere, qui rectissime efformentur, quam multos, qui disciplinae inenervatae seminario labem aliquam aspergant, et denique tanquam malorum

ovorum mali pulli fiant. Sic vero fiet ut post paucos menses, quibus ipsa res firmiter statuatur, animentur et Ser^{mus} rex atque Ill^{mus} princeps quique ab eo praecipui pendent ut praesidio sint operi recte inchoato ac si quos proposuerint admittendos (quod pro ratione eius summae quam Illustris princeps ei sive iis quibus id mandaverit, integrum erit) illi iis dotibus, ac certe eo ingenio praediti sint, quod seminarii leges una cum debita aetate requirunt.

Sciant autem qui admittentur, uti pauperes (sed decenter tamen) esse alendos, idque seminarii sumptibus esse faciendum. Quod si qui ditiores ob disciplinae et ob maiorem virtutis amorem in seminarium admitti voluerint, iis hoc ea lege concedetur, si primum sumptus seminario pendant, quanti iustissime iudicabuntur sine ulla lucri spe, aut specie; deinde si communi victus ratione una cum aliis uti voluerint. Qua in re siquid postea tempus ostenderit, quo mensis eorum alii ibi addendi essent, id tum ab iis quibus haec cura demandatur perpendendum, an expediet. Demum victum, magistros gratis habebunt: pannorum item, seu indusiorum lotionem, ne ea occasione aut tempus terrant, aut alia vagentur; ipsi tamen sese induent vestibus omnibus suo sumptu, librosque sibi ement, ac lectos sive stragula secum afferent, quae omnia item secum auferent, cum ex seminario discedent sic enim multo plures alentur, bonumque ipsum, quo erit communius, eo divinius erit. Quod si alicui orphano, vel pauperrimo alioquin magnae expectationis adolescenti modus vestium comparandarum deesset; praefectus una cum R^{do} P. rectore, sive cum eo, quem idem pater rector collegii nostri iudicabit, dispitiet, quam ratione minimo cum onere seminarii id effici possit.

Qui vero ecclesiasticis muneribus addici voluerint, iis quidem, nisi habuerint unde sibi vestes comparent, aliquae saltem dari poterunt sed ita ut pro honesta ratione clericorum induti incedant, ac moribus interioribus saepe perfectius intelligant eo vestium genere ornari debere. Ut vero earundem vestium spe, seminarium haud fraudent, opera detur, cum id vitae genus sponte se se electuros non semel interrogati affirmaverint, ut ea de re caveant probi alicuius viri sponsione seminario rite oblata, ac per scribam publicum publicis actis inserta. Quod si postea non praestiterint, sciant sibi vel sponsori suo sumptus esse refundendos quos mala fide in seminario exhauserint.

Qui munere examinandi eos qui admitti petant, fungentur, scripto habeant, et adeo ex legibus ipsis seminarii petant ea quae ab iis requiruntur.

Difficili ingenio adolescentes, aut turbulento, quive hebetes sint, aut aliquo morbo laborent, nec studiis litterarum vires fortasse idoneas haberent, non admittentur.

Aetas minimum erit quindecim annorum. Neque enim expedit, ut tam tenera aetate sint, ut nutrice potius quam praeceptore egeant, aut dum plures quam par est annos seminarii sumptus exauriant, nec ipsi reipublicae usui sint, et aliis ostium praeccludant qui citius id possent praestare. Quod si quis tam precioso esset ingenio, ut aetati minori id videretur condonandum, is suis poterit sumptibus ali tantisper dum ad iustae aetatis terminos pervenerit, sin autem aliqua alia ratio subesset, cur id antevertendum videretur, expectetur ea de re quid

respondebo, ubi rationes ad me diligenter a praefecto fuerint praescriptae. Quod quidem et in aliis rebus quae viderentur hisce regulis obstare intelligendum est, ut omnia ordinate fiant ad laudem et gloriam Domini Jesu Christi.

De modo admittendi.

Quamquam vero admittendi ratio accuratius iis in regulis cerni poterit, quas Vienna vel Olomucio quamprimum mittam, interim tamen haec observabuntur. Ne statim in seminarium admittantur quicumque aliunde vel mittentur aut venerint. Sed primum scholas aliquos dies frequentent, in quibus ingenii specimen edant: eorumque propensio, sive pronitas attente ab aliquibus observetur. Quinam vero id observare debeant indicium esto tum praefecti, tum R^{di} P. rectoris, nisi id totum praefecto relinquere voluerit. Cum vero in seminarium admittendus iudicabitur, per aliquot paucos dies ne ei minima cum aliis familiaritas permittatur. Quin vero expediet, ut otidui spatio separatim maneat, iisque de rebus et seminarii legibus diligentius instruat sic enim magis disciplinae observatio illi placebit quique rationes ordinis eius primum audierit, erga eundem facilius afficietur. Caeterum ex Hungariae regno alumni admittendi erunt, sed omnino inprimis tum ex Transylvanis et ex Saxonice civitatibus, tum ex iis comitatibus qui extra Transylvaniam Illmo principi parent.

De dimittendis.

Qui iam sua studia absolverint, aut eo usque progressi, qui usui alicui reipublicae ac regno esse poterunt, ii dimitti poterunt.

Si in morbum aliquem vel paralysis, vel eius generis morbum inciderent qui difficile curantur.

Si obscena, et turpia agentes vel loquentes aliis scandalo essent, neque admoniti, serio respiscerent.

Si fures et pacis domesticae perturbatores, nec ordinem et institutum seminarii sequi vellent.

Si perniciosas doctrinas, et libros invehi curarent, aut in summa contra seminarii bonum intelligeretur esse si diutius ibi commorarentur, omnes eiusmodi (praemoniti tamen, et charitatis paternae, atque studii solidas in praefecto rationes experti) dimitti debebunt, adhibito prius post rem Deo commendatam R^{di} P. rectoris consilio, sive eorum, quos ille iudicaverit.

Modus dimittendi.

Is autem qui iustas ob causas dimitti debebit, danda erit opera, ut si quis e senatoribus aut primarius aliquis alius vir eius admittendi procurator fuisset, praemoneatur per litteras ne non adhibitam esse diligentem in eo corrigendo charitatem aliquis suspicaretur aut is qui dimitteretur culpam suam in alios iniuste transferret.

Ac tamen curandum erit, ut recedat ex seminario quo ad eius fieri poterit sine dedecore vel ignominia, suaeque omnia (ut dictum est) secum asportet.

Quod cum ad exteriorem dimittendi rationem pertineat, tum interior illa erit adhibenda, nempe ut cum charitate atque erga seminarium

benevolentia, eaque quae poterit secundum Deum consolatione ipsius et aliorum aedificatione discedat. Ut vero in se ipsum prodigat aut facinoribus laxet habenas, is serio dirigendus erit, et ut Deo non semel commendetur, enixe curandum.

Quod si vel quia dimissionem hanc commeritus fuisset, vel quia studia sua iam absolvisset, abire deberet, viaticum deberet, intelligat primo, et quidem antequam admittatur, hoc a seminario non esse praestandum. Quamobrem siquid pecuniae cum admittetur habuerit, eam profecto suo vel cui ille iniunget, servandam tum ad eum usum, tum ad aliquas suas necessitates tradet.

Neque enim quisquis alumnorum pecuniam retinere debet, ne et ad luxum et ad gulam abutentes sibi, caeterisque sint detrimento. Sciant vero interim quidquid ii servandum daturi sint, id optima fide restitutum iri.

De conservandis, et augendis in omni genere virtutum iis, qui usque ad praefinitum tempus permanent in seminario.

Cum quaecunque ad virtutis et reliquarum rerum conservationem in iis qui permanent in seminario ad quatuor capita referri possint, vestium et librorum quos secum ferent, vel subinde coemerint, ad quas item attinet mundicies, et cultus honestus ac decens: corporis, cuius sanitas ad Dei gloriam exercitatione, laboribus moderatis, et sobrietate quanta satis est, procurari debet, animi qui virtutibus et litterarum studiis sedulo excolatur. Unionis animorum, ne qui Hungari sunt et non Transilvani, aut Scytuli, vel Germanicarum aut Saxonicarum civitatum, ac si qui alii ex Polonia, vel aliunde fuerint, invicem mordeantur aut is qui inter christianos omnes esse debet mutuus amor, ulla ratione ledatur propterea haec erunt accurate servanda, quae tamen fusius in iis regulis de quibus superius scriptum, explicabuntur.

Seminarii administri et qui vocantur officiales.

Licet ipsum seminarii clementum ostendet, maiore opus esse numero eorum quae (?) qui modo ipsius curae sunt adhibendi. Nunc tamen hi necessarii esse videntur: *Praefectus, Emptor, Ianitor, Cocus, Praefecti socius*, qui eo absente alumnos moderetur et in officio contineat et quidem ad reliqua, si quae opus fuerint paranda, aut ad inserviendum iis, qui mensae accumbent (ut hac quoque ratione discant inservire, atque ad omnia praesto esse) adhiberi poterunt vicissim alumni, sicuti et ad ea legenda quae divinam scripturam, historias aliaque pia (dum caeteri comedunt) attinent.

Porro his omnibus non solum regulae tradentur, quae aliorum seminariorum officialibus tradi solent, verum etiam curandum erit, ut eas statis temporibus perlegant, atque antequam ad ea officia adhibeantur, intelligant. Interea vero dum illae mittentur, exponet praefectus quae ad emptoris et caeterorum officia spectant, quae quidem magna ex parte sunt, qualibus in collegiis nostris uti cum eiusmodi hominibus solemus.

Praefectus et ipsius gubernatio.

Cum ii qui aliis exemplo, et animi moderatione ac sedulitate praelucere debeat invigilandum sit, ut se tanquam speculum omniam virtutum teneris istis plantis exhibeat, tum diligenter omnia nosse

curet, quae gubernationem seminarii attinent. Primum ut animarum, deinde corporum, postremo bonorum temporariorum vigilem curam habeat. Itaque expediet, ut futura prospiciat, quidve suis temporibus procurandum sit, id ut effici mandet, ipseque manum operi admoveat, quibus in rebus erit ab eo admovenda.

Ac quod ad se, eosque pertinebit, qui de Societate nostra pro tempore secum manebunt, sciat se debere in omnibus pendere a R^{do} P. rectore collegii Claudiopoli tamen in iis quae nostrae Societatis institutum attingunt.

In caeteris vero quae spectabunt ad gubernationem seminarii, habebit quidem eam facultatem quae observandis legibus et executioni mandandis iisdem intelligetur. At vero et consilium dicti rectoris potius quam aliorum sequetur, et illum in rebus alicuius non mediocris momenti semper consulat.

Neminem nostrorum aut invitabit, aut admittet ad seminarium nisi plane iubente R^{do} P. rectore si quis sua sponte venerit, admonebit fideliter eundem R. P. rectorem. Externos item alios haud haud facile admittet ad seminarium, omneque genus conviviorum difugiet, ut fideiiter in pauperes pecunia impendatur.

Pecunia ipsa seminarii, donec aliud statuatur in collegio apud R^{dum} P. rectorem manebit ea in cista, quam propterea relinquo. Una autem clavis eiusdem cistae sive arcae apud R^{dum} P. rectorem, altera apud praefectum retinebitur.

At cum pecunia ad ordinarios usus et sumptus erit eximenda, scribetur eo in libro, qui semper in arca seu cista dicta manebit, cuius libri alterum similem apud se habere procurabit, ex quo rationes dati, et accepti superioribus suis reddere possit.

Sciat nec commodato, nec quovis alio praetextu pecuniam a Pontifice Maximo et a Ser^{mo} rege seminario addictam in collegii usum, neque in cuiuslibet alterius negotii, quantumlibet boni unquam esse convertendam, vel ne mutuo quidem accipiendam, idque sanctissime esse observandum. Nec vero R^{dum} P. rectorem neque procuratorem, nec adeo R^{dum} P. provincialem posse de ea nisi ad seminarii usum quidquam omnino statuere: idque tantum pro ea ratione, quae secundum mentem eius Sanctitatis et eius Maiestatis facultatem, aut mihi a R. P. Generali concessam vel declarata est, vel subinde declarabitur.

Curet ut emptor rationes ita distincte conscribat, ut singulis sex mensibus earum notitia possit haberi.

A rusticis potius quatenus in foro triticum vel alia emi curet, si inde viliori pretio coemi poterunt. Qua in re navus sit et prudens, mediaque interim disquirat ut hanc notitiam assequatur ut fidelis in domo Domini sit dispensator.

Ordinariam tantum domus unam ianuam habeat, cuius sit fidus ianitor et maiores rimas, siquae in interstitiis limitum fuerint asseribus obstruat, ne vel aliis in domum aditus vel domesticis alio exitus pateat.

Non aedificet quidquam in domo conducticia, sed tantum ea optari, vel effici curet, quae necessaria sunt, quaeque si emigrandum erit inde auferri possint.

Locum quique lectulo suo distinctum, et vel storeis, vel in gratela divisum habeat, ut honestati omni suus sit locus, occasio vero omnis

amoveatur, pua ne ipsos quidem oculos laedant. Sic enim Hungaricae avitae, puritatis laus iterum, Deo iuvante maximum in huius regni commodum refloreat.

Librum habeat, in quo quidquam ad Dei gloriam acciderit, excipiat, quod singulis annis erit tanquam *Annua epistola* perscribendum, et ad me mittendum, vel ei cui seminariorum cura pro tempore incumbet, ut et Summo Pontifici et Ser^{mo} regi atque Illmo principi fructus in bonis moribus et litterarum studiis constare possit. Si quid accesserit ad seminarii bona, id libro adscribatur, in quo rerum mobilium et immobilium distinctus catalogus sit.

Ad me singulis mensibus scribat, et quandocunque eius superiores iudicaverint, aut ipse necessarium esse existimaverit admodum R. P. Generali de ipsius quoque seminarii rebus.

Reliqua in eiusdem seminarii regulis, quae ut dixi mittentur, continebuntur, sed quod numerum alumnorum spectat, is per hos menses, quibus paranda erit aliqua suppellex, et aptanda nonnihil loca, aut tabulae suae cuique parvae tradendae, erit eiusmodi, ut aliqua summa restet in manibus, qua provisiones maiores effici possint, et aes alienum ne confletur. Jesus filius Dei vivi adsit suo operi. Amen.

Antonius Possevinus de Societate Jesu.

(Eredeti másolata a római vatikáni levéltár „Nunziatura di Polonia“ 15. B. kötete 177—181. l. Kiadta sok hibával Theiner 1855-ben „Annales ecclesiastici“ cz. m. III. k. 450—453. l.)

Megjegyzés. E nagybecsű iratot Possevino Olmützből, 1583 április 14-én irt levele e soraival küldte meg Báthory István királynak Lengyelországba: Mitto Regiae M^{ti} V^{rae} leges seminarii Claudiopolitani, quas de me quae-sierat minutiora quae aguntur in scholis, quae ne ad interiorem domesticam disciplinam retinendam pertinent, communia sunt cum reliquis seminariis, quae in legibus, quas condidi, visum haud est, inserere, ne ipsi quoque senatores Transilvanii, aut alii hoc initio deterierentur si catholicae fidei confessionem exigi ab alumnis, aut aliquid aliud eiusmodi vidissent. Itaque permisi nostris ut sinerent id opus, paulo magis grandescere filiorumque in corda patrum animi converterentur, deinde illa sensim iusnuarentur, quae ad seminarii, atque adeo provinciarum finitimarum firmitatem sane spectant. (Eredeti másolata a római vatikáni levéltár „Nunziatura di Polonia“ 15. B. kötete 186. l.)

16.

Kolozsvár, 1584 februárius 26.

P. Campani János Pál lengyelországi provincialis Bolognetti Albert massai püspök, bíboros, lengyelországi nuntiusnak.

Ihs M[aria.] Illmo et Rev^{mo} Monsignore.

Non potrei isprimere il gran contento che habbiam ricevuto tutti dalla promotione di V. S. Illma a quel grado.¹ Però me la tacerò, ritenendo nel seno la consolatione presane per non l'aggravare in

¹ Vonatkozik arra, hogy XIII. Gergely pápa Bolognettét bíborossá nevezte ki.

tant' altre gratulationi che riceverà da ogni parte; in cui vece io con li miei ne habbiam reso lodi et sacrificii a Dio, et pregatone Sua Divina Maestà, che come le ne ha dato prima il talento, et il merito, che il grado, così le doni sempre accrescimento delle sue gratie et favori per impiegar l'uno et l'altro sempre all'essaltatione del suo santo nome, et di sua Santa Chiesa.

Doppo ch'io scrissi da Alba sul principio di questo mese, ho ricevuto una lettera di V. S. Illma del primo di questo anno...²

Fornito c'hebbi i trattati miei c'ol Triumvirato³ assai felicemente, hora tu to di sono con li senatori di Colosvaro per occasione di trovar luogo al seminario, et quantunque io sia venuto sprovisto di lettere di favore da Sua Maestà, nondimeno con ragionare tre hore io nel senato di varie cose, che forse non gli furonmai dette, et del Sommo Pontefice, et della setta loro, et hora quattro o cinque volte si sono congregati in collegio, desiderosi pure di fuggirla di non ci dar luogo proprio per fabricare il seminario, come la fugarono l'anno passato, con haver loro si comprato una casa, ma solo concessala in affitto per un anno al seminario, hor finalmente hieri doppo molte repliche si sono ridotti a promettere di fabricare in detta casa comprata, a spese loro, al valore di 300 talleri, perchè possa capire da 50 alunni per questi tre anni, mentre delle pensioni si fabricherà il seminario, et quello che è stato il più, s'hanno finalmente lasciato tirare a consentire di lasciarsi comperare 4 o 5 case dirimpetto al collegio nostro, che s'haveranno per meno di quello che quell'una sola dell'anno passato; ma bisognerà far fabrica di nuovo, a tal che haveremo spatio proprio, et comodo, et buono per il seminario, et su gl'occhi del collegio; ma in più bel sito, per essere su la piazza della chiesa, con aria libera et meridionale davanti, et settentrionale a dietro. Dimani spero comperarne alcune, però già sta espugnato il senato, cosa che non mi promettevano li presidenti; et però si mostravano difficili al scriverne al senato, per non parere di violare li loro privilegi, li quali veramente sono grandi, non come dell'altre città; ma vanno al pari della nobiltà del regno. Ma come *chi la dura, la vince*, pur finalmente Dio gl'ha mosso il cuore, et oltre ciò con questo quotidiano commercio anche si vanno dimesticando con noi, per poi potere con più facilità aiutarli. Così anche là, Dio gratia, siamo liberati da quel Sassone che piantatosi nella scuola Ariana, portava grandissimo danno a questo collegio et seminario. Hora doppo d'haverli fatto una paterna ammonitione, doppo d'haver trattato più volte di lui co'i presidenti, n'ho curato un bando da tutto il regno, altrimenti stava per maritarsi qui et fermarsi in quella lettura; ma senza usarlo, nè divulgarlo, ha piaciuto a Dio di farlo fuggire, sentendo che io tornavo da Albagiulia, acciò non havessimo occasione di violar ponto quella lenità di spirito tanto amica dell'instituto nostro. Dio di tutto sia lodato. Il dottor Marcello Squarcialupi⁴ s'ha ridotto a ottimo termino d'esser aiutato et di già comincia a far bene et lasciare alcun male; saria gran

² Rövidség okáért elhagytuk itt a tartományfőnök levelének két lapját, melyeken nem erdélyi dolgokról ír.

³ Azt a háromtagú tanácsot érti, melyre István király az ifjú Báthory Zsigmond nevelését bízta.

⁴ Ez a gyulafejevári udvar olasz orvosa.

merce, se V. S. Illma lo racconciasse co'l Simonio,⁵ che poi ne spererei il compimento d'ogni bene, Ho scritto un' epistola al dottor Blandrata a requisitione del maiordomo maggior del principe; faccia Dio che operi almeno quanto oprò un'altra a quell'altro dottore Squarciaupio. Starò vedendo ciò che dirà o farà; ma temo non stia già abbando-
no, pure: *dum spiro spero*.

Fra 8 o 10 giorni vorrei potermi spedire di qui per Varad, dove però ho mandato avanti un padre, per la grande istanza che me n'ha fatto quella città, stando infermo quel padre, che v'era. Di lì, ordinate le cose, vorrei andare al Sr Nicolo Bathori in Ecsed, per vedere se desidera da noi alcun servitio speciale. Già oltra le due scuole nel palazzo del principe n'ho aperto un'altra pubblica nella città d'Alba, dove tanti concorrono che il padre Lelesio domanda un secondo maestro, et non hanno più che otto giorni che mandai quell' altro.

Menerò con meco da sette o otto giovini Ongari et Siculi, come lo ha desiderato il P. Possevino, per dar con quelli o numero, o principio al seminario di Vilna, se non è anchor cominciato; etc.⁶

Di Colosvaro, a' 26 di Febraro 1584.

Di V. S. Illma et R^{ma} indegno servitore nel Signore

Gio: Paolo Campani mpr.

Külczi-me: All'Illmo et R^{mo} M^{re} [in] Christo colendissimo, il Sr cardinal [Bolognetto,] Legato Apostolico in Polonia. Cito, cito.

(Mindvégig sajátkezűleg irt eredetije a római vatikáni levéltár „Nunziatura di Polonia“ 15. C. kötete 5–7. lapján.)

17.

Róma, 1583 februáriu 5.

XIII. Gergely pápa bullája a kolozsvári seminarium részére ígért 1200 tallérnyi évi segélyről.

Extractum ex bulla assignationis pensionis 1200 scutorum auri pro seminario claudiopolitano per Gregorium XIII.

Motu igitur proprio, nostraque scientia in civitate Colosvariensi, quae inter alias eiusdem Transylvaniae civitates caput existit, unum collegium *seminarium* appellandum, etc. auctoritate apostolica tenore praesentium perpetuo erigimus, et instituimus; illudque sic erectum, curae, regimini, et administrationi pro tempore existentis rectori collegii eiusdem Societatis Colosvariensis, etc. subiicimus, etc. Insuper ipsi collegio per praesentes erecto pensionem annuam ab omni, et quocunque onere ordinario, et extraordinario, etc. etiam motu simili ac consistorialiter pro tempore impositis, liberam, immunem, et exemptam mille et ducentorum scutorum auri in auro, super omnibus, et quibuscunque pecuniis, et iuribus undecumque provenientibus, et proventuris officii datariatus nostri, et Romani pontificis pro tempore existentis; super quibus nos quidem diversas alias pensiones annuas ad quantitatem septem millium et

⁵ Ez a Simonio Simoni meg István király olasz orvosa volt.

⁶ A levél végét, mint tárgyunkra nem tartozót, szintén elhagytuk.

ducentorum, diversis aliis collegiis seu seminariis, et personis, ac etiam hodie unam aliam aliorum mille et ducentorum scutorum alteri huiusmodi collegio pro Rhutenis, et Moscovitis Vilnae in Lithuania a nobis pariter erecto, motu simili reservavimus, etiamsi super illis aliae pensiones annuae etiam Sanctae Romanae Ecclesiae cardinalibus, vel aliis personis, aut collegiis, et locis piis assignatae, ac cuiuscunque quantitatis et summae sint, eidem collegio per praesentes erecto, illiusque rectori, vel eius procuratori ad id ab eo speciale mandatum habenti, per dilectum filium nostrum, et pro tempore existentem datarium, eiusque depositarium singulis mensibus pro rata, eademque in principio cuiusque mensis, et ante alias omnes pensiones reservatas, et reservandas ad quindecim annos integros, a kalendis Aprilis proxime venturis numerandos, etiam successorum nostrorum, Romanorum pontificum temporibus, integre persolvendam, eisdem auctoritate et tenore reservamus, constituimus et assignamus, etc.

Datum Romae, apud S. Petrum. Anno Incarnationis Dominicae Millesimo quingentesimo octuagesimo tertio.¹ Nonas Februarii. Pontificatus nostri anno undecimo.

Kivül, vatikáni kézzel: 1583 Kal. Aprilis.² Motus proprius pensionis assignatae seminario Claudiopolitano a Gregorio XIII. ad 15 annos. Col S^r cardinal San Giorgio.

(Possevino egy 1584-iki leveléhez csatolt egykorú hibás másolata a római vatikáni Borghese-levéltár III. 14. b. 1. kötete 259. lapján.)

Megjegyzés. A kolozsvári szeminárium részére biztosított pápai évjáradékot nyújtó bulla hiteles szövege ma már nincs meg még a vatikáni levéltárban sem, mivel XIII. Gergely u. n. *motu proprio* kiadott bullájának másolati könyvei hiányzanak és hiányosak. Az itt bemutatott szöveg pedig csak első fogalmazványa a bullának, akkor keltezve, mikor Rómába első híre jött István király nemes szándékának, de alapítólevele még nem volt kiállítva. Az t. i. 1583 februárius 13-án kelt, megelőzve a pápa ajánlatát, melyet írásba foglalva nem is adhatott ki hamarabb, míg a királyi alapítólevél szövegét nem ismerte. Ennek másolata csupán hat hét múlva jutott Rómába, a miről Ptolomeo Gallí b. államtitkár 1583 április 9-ikén ekként ír Possevino atyának: S'è havuta la patente regia, et visto in essa l'assegnamento delli 1200 ducati Ungari per il collegio di Transilvania, per lo quale si stabiliranno quì ancora li 1200 scudi per 15 anni, quali N. S^{re} vuole, ché di qua si contribuiscano alla medesima opera. (Eredeti fogalmazványa a római vatikáni levéltár „Nunziatura di Germania“ 13. k. 54. l.) A bulla végleges kiállításának kelte tehát még ennél a levélénél is későbbi; de pontosan meg nem állapítható.

¹ A szövegben *secundo* olvasható, de e kézzelfogható másolási hibát helyreigazítja a datum kiegészítő sora, mely a pápa uralkodási évét 11-nek mondja, a mi tekintve, hogy XIII. Gergely 1572 május 13-ikán választott pápává, 1583-nak felel meg helyesen.

² Ez is hibásan volt 1582-nek írva, de még 1583-ra javítva sem jelzi a bulla végleges kiállításának keltét.

18.

Kolozsvár, 1587 deczember 8.

P. Wujek Jakab rektor Aquaviva generálisnak.

Iam quid hic nobiscum sit actum, R^{da} Paternitas V^{ra} breviter accipiat. In principio mensis Novembris celebrata sunt comitia Claudio-poli¹; quo tempore praemissa quadraginta horarum oratione, et aliis poenitentiis, facta est a nostris studiorum renovatio. Itaque exceptus est princeps orationibus et carminibus, tum in collegio a nostris, tum in seminario, tum in congregatione Beatae Virginis. Audivit comoediam *De Sancto rege Stephano* patrio; interfuit nostrorum disputationibus philosophicis et rhetoricis; nam theologicas *De Christi divinitate*, quas habuimus paratas, gubernator² non permisit, veritus aliquem tumultum adversariorum. Concionati etiam sunt nostri non solum ungarice, sed etiam latine in gratiam principis; et probarunt non esse idololatriam sanctos venerari et invocare, et eorum imagines et reliquias honorare; etc. Hisce actionibus nostrorum, ita commoti sunt animi etiam adversariorum, ut suos nobis filios certatim commendarent. Quidam haeticissimus, pene iudaeus, filium suum in seminarium nostrum commendavit, ut aliquando fungi legatione apud externos possit. Sed interea in comitiis omnem lapidem movebant Christi adversarii, ut nos e Transylvania pelleremur. Itaque suadebant modis omnibus idololatriam e regno esse tollendam (intelligunt autem per idololatriam nostram catholicam fidem,) nec aliud quidquam in comitiis agendum esse, priusquam de religione constitueretur; supplicaruntque principi totius regni nomine, ut nos tolleremur. Quod ubi non sunt consequuti (imposito eis a senatu, principis nomine, silentio) rursus tumultuari coeperunt, contententes, ut unus saltem ex nostris principi adesset; caeterum ut nostri neque scholas, nec templum haberent. Sed neque hoc obtinere potuerunt, Deo pugnante pro nobis per senatum, et nobis tacentibus. Nam etsi gubernator et totus senatus sit Calvinianus, et plerique eorum cuperent nostros hinc abesse, et principem optarent esse suae sectae, tamen propter politicas quasdam rationes, maxime ob regis Poloniae Stephani piae memoriae³, et principis Christophori voluntatem, *etiam testamento expressam*, et ob manifestam utilitatem et honorem quem vident per Societatem invectum in Transylvaniam, etiam inviti coguntur Societatem defendere. Itaque iam pacem habebimus usque ad comitia generalia vel ad illud tempus, quo princeps ipse per se gubernare incipiet. Interea parabimus *apologiam* latine et ungarice, qua demonstrabimus: non esse idololatriam Christum ut Deum adorare, sanctos invocare, et illorum reliquias et imagines venerari; Christum in Sacramento vere praesentem adorare. Et rursus

¹ Ez itt egy kis emlékezésbeli tévedés, a mi onnan származott, hogy a kolozsvári országgyűlés 1587 október 28-ikán fejeződött be, de a rendek egy része még november elején is a városban tartózkodott.

² Kocsárdi Gálffy János kormányzó.

³ Már csak néhai Báthory István király, mivel 1586 deczember 12-én meghalt Grodno várában.

Rationes evulgabimus sub alicuius amici nostri nomine⁴, *cur Societas in Transylvania retinenda sit*.⁵ Tantummodo adiuvet nos R^{da} Paternitas V^{ra} suis et Societatis nostrae sanctis sacrificiis et orationibus.⁶

A levél élén: Ex litteris P. Jacobi Vagrovitii viceprovincialis Claudiopoli 8. Decembris 1587 ad P. Generalem Societatis Jesu.

(Egykorú másolata a római vatikáni levéltár „Nunziatura di Polonia“ 33. k. 557/8 l.)

19.

Kolozsvár, 1595 november 2.

P. Wajek Jakab rektor P. Garcia Alabianusnak, a krakói jezsuita-missio főnökének.

Ser^{mus} princeps ad conflictum cum Sinano bassa ita se praeparavit, die 16. Octobris confessus est, et communicavit, arma sua priusquam indueret, a nuntio apostolico¹ benedici curavit, quibus indutus, publice antequam equum conscenderet, flexis genibus benedictionem petiit, in equo voce hilari militem ad fortiter pro Christi gloria dimicandum hortatus est. Dicebat etiam, se et catholicum et filium et servum catholicorum, et se sperare munitum armis spiritualibus a Deo certam victoriam. Cum ad primum pagum Valachiae tentorium Ser^{mi} principis extenderetur, statim ad illud ex alta, et vicina rupe, quam vulgo vocant *Lapidem regium*², praegrandis aquila advolavit, atque in illo ita consedit, ut a nostris capta servetur in castris et datur tamquam bonum omen. Sed melius illud omen videtur, quod crebre et multe fiunt in castris confessiones, et multi ad fidem catholicam convertuntur. Praeterea apparuit noctu tamquam fax accensa in coelo, quam ut Ser^{mus} vidit, advocavit nuntium apostolicum et cum gaudio certum futurae signum victoriae interpretans illi demonstravit.

Decima octava die Octobris Ser^{mus} princeps victoriam insignem de Sinano bassa, et quod mirum est, sine ullo suorum sanguine ita reportavit. Nam cum Sinanus audisset Ser^{mus} iam iam Tergovistum adventare, statim sibi suisque fuga consuluit, relicto praesidio Ali bassae Caramaniae, Michaeli olim vaivodae Valachiae, et iam Turcae in monasterio eiusdem civitatis, quod Sinanus ad formam arcis muniverat, in universum ad 4000 militum. Ser^{mus} autem mox potitus est impedimentis relictis in castris a Sinano, deinde plurimos Turcas statim coepit, qui cum ivissent, procul ad commeatum quaerendum et ignorassent fugam Sinani ad castra Sinani, tamquam ad propria, revertebantur. Tandem vero civitatem Tergovistum vi occupavit, et ipsam arcem die 18. Octobris, trucidatis omnibus Turcis, ac capto etiam manu ipsius Ser^{mi} ut quidam scribunt

⁴ Ez a nyomtatvány, sajnos, ma már teljesen ismeretlen.

⁵ Dúlt betűvel szedettük a kolozsvári jezsuiták e művének címét; ha ugyan szószerint ez volt.

⁶ Egy évre rá a jezsuitákat kitiltották Erdélyből, azért nincs 1595-ig semmi levelük!

¹ Ez Visconti Alfonz cerviai püspök volt, ki a fejedelmet havasalföldi hadjáratára elkísérte.

² A mai napig is *Királykő*-nek nevezett határszéli hágó.

bassa, et alii etiam beghii capti. In castris et in arce ingens commeatus inventus est, magna copia impedimentorum, pulveris et tormentorum. Sinanus fugit versus Buchorestum, traiecturus celeriter Danubium, nisi prius a nostris intercipiatur. Sed quod mirandum est, quingenti soli Transilvani iverant prius proelium per invia [ad loca] inter Danubium et Buchorestum, ubi plurimos Turcas occiderunt [et tria] millia Valachorum christianorum, qui ducebantur captivi, liberaverunt.

Secun[dum] . . . intelleximus Sinanum etiam Buchorestum insignem munitionem cum 31 . . . tormentis et aliis impedimentis prorsus reliquisse, et cum pe[riculo] Danubii pontem cum suis copiis transiret, pontem ipsum ob multitudinem Turcarum fugentium praeruptum et ita plurimos Turcas a fluvio absorptos esse, ipsum autem Sinanum ad munitionem insulae vicinae confugisse, ubi nunc a Ser^{mo} principe oppugnatur. Faxit Deus, ut brevi plenam ex tam insigni hoste victoriam consequatur.

Kivül: Nova ex Transylvania, ex literis P. Jacobi Wujeki, ex Societate Jesu, Claudiopoli 2. Novembris 1595 datis ad P. Superiorem Sanctae Barbarae Cracoviae; quas ego vidi et legi.

(Egymást kiegészítő két elrongyolt egykorú másolata a római Vallicelliana-könyvtár N. 16. kötete 243 és 247. l.)

20.

Kolozsvár, 1597 április 5.

P. Maior Péter rektor jóváhagyja Szilvási János gyalui katolikus lelkész könyvét.

Approbationes. Ego Petrus Maiorius Societatis Jesu viceprovincialis in Transylvania, vidi et diligenter perlegi, aliisque patribus theologis collegii nostri Claudiopolitani legendum et examinandum dedi librum egregii et eruditi d. Joannis Szilvási, concionatoris catholici, qui inscribitur: *Antiquitas et perpetua duratio fidei catholicae: seu tabulae testimoniorum ex sacris libris et sanctorum patrum scriptis, servata serie temporis petitorum, de octo magnis in fide controversiis, etc.* et nihil in eo invenimus quod non sit consonum fidei catholicae, apostolicae, romanae: immo futurum utilem iudicamus, si typis mandetur, in commune commodum.¹ In quorum fidem hoc scriptum dedi et manu propria subscripsi.

Claudiopoli, 5. Aprilis 1597.

Petrus Maiorius Societatis Jesu viceprovincialis in Transylvania.

(Szilvási János fenti cz. ritka munkája elején.)

³ A [zárjelben] közölt helyeket Carrillo leveléből adjuk; id. levelezése és iratai 168. lapjáról.

¹ Ez approbatio után Szilvási János a fejevári udvarban élő Visconti erdélyi nuntiussal is jóváhagyatta könyvét (1597 április 29-én) s csak azután nyomathatta ki a kolozsvári Heltai-nyomdában.

21.

Kolozsvár, 1598 augusztus 25.

P. Pollaert Marcell atya P. Viller Bertalan ausztriai tartományfőnökeknek.

Die 18. huius mensis Ser^{ma} domina nostra¹, praemissis oneribus, cum tota sua aula Alba Julia discessit, quam comitati sunt domini legati Caesariani²; R^{mus} episcopus Albensis,³ Mag^{cus} d. Christophorus Kereszturi; praeter hos ex praecipuis dominis nemo. Vulgares tamen aliquot ad quartam partem milliaris Suam Serenitatem honoris ergo comitati sunt. Domini legati cum R^{mo} episcopo ad integrum [millium⁴] hungaricum, in pagum Tövis dictum progressi sunt. Eodem vesperi pervenit Serenitas Sua cum sua aula Enyedinum. Sequenti die ad prandium Tordam, quo etiam iterum R^{mus} episcopus Albensis Suam Ser^{tem} assecutus est. Die tertia itineris nostri, qui fuit 20. mensis, pervenit Ser^{ma} hora 11. ante meridiem Claudiopolim. Senatores cum tribus curribus, aliquot equitibus et peditibus venerant Suae Ser^{ti} obviam, et quanta potuerunt maiestate in civitatem usque ad hospicium Suam Ser^{tem} deduxerunt.

Duodecim horis post accessit et Ser^{mus} princeps Sigismundus secum non habens amplius quam unicum famulum, et eum quem postilionem vocamus. Petit hic sibi aperiri portam⁵, habere se quod agat cum iudice.⁶ Porta aperitur. Recta vadit princeps ad domum iudicis, cum eo aliquamdiu adhuc incognitus, ut fores sibi aperiat contendit. Quaerit iudex: *Quis sit?* Respondet: Aperiat ostium facile eum agniturum quis sit. Exoratus iudex in hoc, statim petit ut sit fidelis et recipiat ut principem Transylvaniae. Ait iudex, quam ad se attinet cupere Suae Ser^{ti} omne bonum, sed nihil posse absque senatu. Convocantur et primarii in domum iudicis, per quos tantum tota illa nocte effectum est, ut senatores iuramentum fidelitatis Suae Ser^{ti} praestiterint.

Sequenti mane hora 3 matutina cecinit tuba nostra ut cum Ser^{ma} domina nostra in itinere suscepto progredieremur. Post horam 4 ignara Ser^{ma} quod fieret, venit ad nostrum templum ut audiret sacrum, ac dein recta pergeret. Cocci officiales, et currus onerarii, exceptis iis quos *camerales* vocant, praecesserant pridie. Dum Ser^{ma} vadit ad templum, accedit in platea iudex, et interprete Rev^{mo} episcopo Albensi dicit Ser^{mae} adesse Ser^{mm} Sigismundum, cupereque cum Sua Ser^{te} loqui. Haec tamen inexpectato nuncio ita attonita fuit, ut vix verba forma[re] potuerit; resumpto tamen animo respondit se esse in via; audito tamen sacro reddituram se domum, et audituram illum. Absoluto sacro priore (duobus enim quotidie interest) misit Ser^{ma} ad principem dominum comitem Thurianum,⁷ rogavitque ne aegre moram ferret. Postquam princeps intellexit Ser^{mam} rediisse, domum statim et ipse ex domo iudicis, stipatus parvis civitatis ministris cum domino comite et iudice ingres-

¹ Értendő Mária Christierna fejedelemasszony.

² Vonatkozik a tavasz óta Erdélyben élő császári biztosokra.

³ Naprági Demeter, a ki tavaly foglalta el fejevári püspöki székét.

⁴ Ez a szó tollban maradt.

⁵ Ekkor t. i. oppelni hercegségéből szökve érkezett haza váratlanul.

⁶ A kolozsvári főbíró ekkor Gellyén Imre volt.

⁷ Ez Della Torre Zsigmond gróf, a fejedelemasszony udvarmestere volt.

sus est hospicium Serenissimae. Aderam et ego⁸ et vidi principem indutum brevi veste hungarica lacera gestantem sub axilla brevem sclopetum seu pistolletum et framea accinctum; excoeptus est a Ser^{ma} et humaniter, et familiariter. Paulo post curat vocari R^{num} episcopum Albensem, qui etiam est regni cancellarius et dominum Christophorum⁹; et ab hoc quidem arcem Kővár, ab utroque autem iuramentum fidelitatis petit. Quod quia praestare noluerunt, iudici civitatis in liberam custodiam abducendi traditi sunt; ubi etiam num adhuc asservantur. Expeditis his circa horam 10 ante prandium, misit Ser^{mus} certos suos homines ad dominos legatos et regnicolas, hi laeti laetum nuncium acceperunt, et omnem fidem et operam promiserunt suo principi. Quod ut facilius crederetur et litteras ad Ser^{num} dederunt, et eum quem ad legatos princeps miserat, duo praecipui procures: magnifici domini Bochkay et Kornis¹⁰ magna cum pompa usque ad domum legatorum comitati sunt. Praesentesque fuerunt quando is et reditum Ser^{mi} principis et animum aperuit: Ser^{num} principem videlicet multis et gravibus de causis in suum regnum rediisse, cupereque ut ipsi statim ad se Claudiopolim veniant. Legati Ser^{mo} principi nihil responderunt.

Sequenti die missus est alius cum mandato nomine utriusque principis Sigismundi et Mariae subscripto ut omnino huc veniant. Interim nomine regni insciis Ser^{mis} tres missi ad eosdem fuere ut et dicto huic mandato parerent. Promiserunt se venturos. Itaque illos hodie expectat Serenissimus. Deus omnia bene vertat. Ser^{mus} multo maiorem dilectionem erga Ser^{nam} ostendit quam unquam. Heri in festo Sancti Bartholomaei dedit Suae Ser^{ti} duo monilia, quorum alterum superiore anno Pragae emit 14,000 florenorum, alterum tribus millibus; aliaque non minoris praetii parata habet et heri valde sollicitè materiam ad conficiendam vestem cui illa affigere vellent in civitate quaeri curavit. Haec certe bona sunt initia redintegrationis amoris.

Az irat élén: Ex litteris patris Marcelli Pollaert 25. Augusti [1598] datis Claudiopoli ad patrem Bartholomaeum Villerium.

(Egykorú másolata a római vatikáni levéltár *Particolari* osztálya I. k. 126. sz. a.)

22.

[Kolozsvár.] 1598 december 11.

P. Sulyok Ferencz kolozsvári magyar prédikátor adománya a kolozsvári jezsuita-collegiumnak.

Nos requisitores litterarum et literalium instrumentorum in sacristia sive conservatorio conventus monasterii Beatae Mariae Virginis de Colosmonostra repositarum et locatarum, ac quarumlibet judiciariarum deliberationum, legitimorumque mandatorum Serenissimi domini principis Transsilvaniae executores.¹

⁸ Ez érdekes levél írója: Pollaert Marcell jezsuita, a fejedelemszony udvari gyóntatója volt.

⁹ Értendő Kereszturi Kristóf kővári kapitány.

¹⁰ Bocskay István és Kornis Gáspár.

¹ E sorokat a konvent egy ugyanazon évi hiteles kiadványa elejéről pótoltuk, minthogy fogalmazványukban e bevezetést rövidség okáért így jelezték: Nos, etc.

Memoriae commendamus tenore praesentium, significantes quibus expedit universis. Quod Reverendus Pater Franciscus Sulyok² sacerdos et concianator Hungarus, Almae Societatis Jesu collegii Claudio-politani, coram nobis personaliter constitutus, sponte et libere vivaeque vocis suae oraculo, fassus est ac retulit in hunc modum. Quod postquam ipse Dei providentia primo in catholicae ecclesiae gremium, deinde specialiter in praefatae Societatis Jesu contubernium introductus ac receptus esset, omni studio, intensione et laboribus in hoc ³incubuisset, ut suam gratitudinem, fidem et pietatem Deo in primis clementissimo, deinde ipsi Almae Societati probaret ac declararet, ita nunc quoque eodem studio ac divino zelo ductus, studeret pro suis viribus, utilitati et promotioni eiusdem Almae Societatis consulere, et vel hoc ipso devotionem piūque animum suum declarare, quod ex bonis et iuribus possessionariis paternis, partem aliquam eidem Almae Societati excindere conferre, ac perennali titulo donare vellet, videlicet totales et integras portiones suas possessionarias in possessionibus Bedech³ et Inaktelke⁴ vocatis, in comitatu Colosiensi existentibus habitas (quas quidem ex manibus egregii Joannis Sulyok, fratris sui germani natu minoris, mediante fassione eiusdem Joannis coram nobis requisitoribus facta, ad se recepisset) simul cum cunctis earundem⁵ utilitatibus et pertinentiis quibuslibet terris, scilicet arabilibus, cultis et incultis, agris, pratis pascuis, campis foenetis, sylvis, nemoribus, virgultis, montibus, vallibus, vineis et vinearum promontoriis, aquis, fluviiis, rivis, rivulis aquarumque decursibus, piscinis piscaturis, molendinis et eorundem ac piscinarum locis, generaliter vero quarumlibet utilitatum et pertinentiarum suarum integritatibus, quovis nominis vocabulo vocitatis, ad easdem [possessiones]⁶ de iure et ab antiquo spectantibus et pertinere debentibus, sub suis veris metis, et antiquis limitibus existentibus, prout coram nobis easdem portiones possessionarias cum praescriptis cunctis suis utilitatibus et pertinentiis, memoratae Almae Societatis Jesu collegii Claudio-politani dedit, donavit et contulit iure perpetuo et irrevocabiliter tenendas, possidendas, pariter et habendas⁷; harum nostrarum vigore et testimonio litterarum mediante.⁸

Datae feria sexta proxima ante festum Beatae Luciae Virginis et Martyris. Anno Domini 1598.

(Fogalmazványa az Országos levéltárban, a kolozsmonostori collegium protocolumai 15. k. 127. l. A Hevenesi-gyűjtemény már nem létező V. kötete 187. lapjáról vett másolata a M. Nemzeti Múzeum kézírattára 1280. Quart. Lat. 11. kötete 284/5. lapján.)

² Sulyok páter Kolozsvárrt kezdett tanulmányait Bécsben fejezte be.

³ Olvasandó így: Bedecs; Kolozsvármegye bánffyhungyadi járásában.

⁴ Nádasmenti község Kolozsvár közelében.

⁵ Ennek szövege a kötet előbbi lapjain olvasható, maga mondván benne Sulyok János, hogy atyjuk halála óta birtokaikat maga kezelte s most bátyja kívánságára csinál osztást, átadván neki e két jószágot.

⁶ Tollban maradt a fogalmazványban.

⁷ Előbbi nyilatkozatában a *divizió* alkalmából Sulyok Imre kijelenté azonban, hogy ha: „ipsam Societatem Jesu (quod Deus clementer avertere dignetur) hoc regno emigrare vel exulare contigeret, tunc mox praescriptae portiones possessionarias, non ad manus alienas, sed ad proprias eiusdem Joannis Sulyok vel haeredum et successorum ipsius hoc casu devenire et devolvi debeant atque condescendant.

⁸ Sulyok páter ez adományát Báthory Zsigmond 1599 februárius 25-én kelt levelében confirmálta s adta ki a páterek kívánságára „in formam privilegii”; szövegét ld. az idézett M. Nemz. Múzeumi kötet 285—288. l.

23.

Gyulafejervár, 1599 deczember 18.

Mihály havasalföldi vajda, császári helytartó a kolozsvári jezsuita-collegium érdekében.

Michaël Valachiae Transalpinæ vaivoda, Sacrae Caesareae Regiae-que Maiestatis consiliarius per Transylvaniam locumtenens eiusdemque Cis-Transylvaniam ac ditionum partiumque ei subiectarum fines exercitus generalis capitaneus. Egregio Francisco Bánffy de Bonchida. Salutem et favorem.

Ex significatione Reverendorum patrum Societatis Jesu in collegio Claudiopolitano commorantium intelleximus te possessionis Mákó in comitatu Colosiensi existentis habitæ tertiam saltem possidere et obtinere partem, nihilominus tamen nescitur quorum usus malis consiliis apertis templi et domus parochialis januis sacerdoteque catholico inde exturbato, hæreticum concionatorem in antelatum templum immisisses et eum concionari in templo iuberet. Cum autem dicti patres ad templum illud possessionem Mákó maiorem se habeant proprietatem¹, curaue magis ipsis quam tibi incumbat, supplicaverunt nobis ut remoto inde hæretico concionatore, catholicum sacerdotem admitti curaremus, eundemque imposterum ibidem contra quoslibet violentes impeditores et turbatores defenderemus, et protegeremus. Proinde tibi harum serie sub poena gravissimæ indignationis nostræ committimus et mandamus firmiter ut statim et absque omni ulteriori procrastinatione, intra duorum videlicet dierum spatium, extruso inde hæretico tuo concionatore, catholicum patrum Societatis Jesu sacerdotem admittere, inque officio suo libere, pacifice et citra quodlibet impedimentum procedere permittere et per vos, quorum interest, permitti facere nec imposterum eundem catholicum sacerdotem pro tempore constitutum ratione prævia (!) in persona rebus bonisque suis impedire, turbare, molestare, seu quovismodo damnificare præsumas, nec sis ausus modo aliquali. Secus nulla ratione factururus. Praesentibus perlectis, exhibenti restitutus.

Datum Albae Juliae, die 19. mensis Decembris. Anno Domini 1599.

(A Hevenes-i-gyűjtemény már nem létező V. k. 184. lapjáról vett újabb másolata a M. N. Múzeum kéziratára 1280 Quart. Lat. 11. jelzésű kötete 289—290. lapján.)

24.

Torda, 1601 deczember 3.

Báthory Zsigmond P. Maior Péter kolozsvári jezsuita-rektornak és társainak.

Sigismundus Dei gratia Transilvaniae et Sacrae Romanae imperii princeps; etc.

Reverende in Christo pater, nobis charissime.

Nobis quidem rerum vicissitudinem admirantibus, acerrimus hic patriæ casus, quo et provincia concussa tam graviter est, et nos ipsi

¹ Mákó birtokának ama részét, mely az 1594-ben kivégzett Kendy Sándorról szállott a kincstárra, a kolozsvári jezsuita-collegium Báthory Zsigmondtól Gyulafejervárrt kelt 1597 április 24-iki adománylevelével kapta s azóta használta. (A fejedelem fenti keltű birtokba helyező iktató-rendeletét ld. ugyancsak az alább id. kötet 269—272. l.)

iactamur, eo videtur tristior, quo magis atque totius reipublicae christianae rem agi sentimus, atque ab eo potissimum imperatore, cuius in nos gratitudinem paulo ante experti sumus benignissimam, et qui vicissim laborum, atque officiorum summo cum provinciae periculo a nobis praestitorum (palam toti mundo est) fructum coepit uberrimum, ac tam deploranda innocentissimae plebis devastatio, quomodo ab exercitu christianissimi, et clementissimi imperatoris proficisci possit, id vero nos reddit pene attonitos, qui si modum aliquem deprecandae tantae indignationis, ac praestandorum officiorum nostrorum inveniremus, eum profecto ambabus manibus arriperemus; verum enimvero haec fuit fatalis omnipotentis Dei dispositio, qui quando ei visum fuerit, procul dubio imponet modum tot malis quotidie ingruentibus, quod ut pro sua divina bonitate quamprimum faciat, ego vobiscum RR. PP. divinam ipsius Maiestatem supplex veneror. Nunc, quoniam nobis fortuna animarum etiam consolationem invidit, sublata sacerdotum copia, amanter a R. V^{ra} cupimus, mittat ad nos patrem Sulyok, qui nobis adsit. Hoc multis nominibus negare nobis non poterit, nam et paterna R. V^{rae} in nos affectio, et maiorum nostrorum erga Societatem merita, et nostra denique erga eandem obsequia, vel invito extorquebunt. Quod si vero P. Sulyok propter infirmam valetudinem (neque enim ulla alia causa, apud nos excusabit) venire non posset, mittat patrem Balthasarem.¹ Nos quoad usque nobiscum tenebimus, dabimus operam, ne quid ei desit. Interim nos plis Paternitatis V^{rae} orationibus commendantes, eandem bene valere optamus.

Datum ex oppido nostro Thordensi, 3. Decembris. Anno 1601.

(A budapesti Hevenesi-gyűjtemény 68. k. 301. lapjáról kiadva 1880-ban Szamosközy történeti maradványai IV. k. 158—159. l.)

Megjegyzés. E levél szélére Hevenesi Gábor XVIII. századi jezsuita-író a következő sorokat jegyezte: Secunda die Decembris soluta est fucata obsidio Colosvariensis, hac litteras Sigismundus dedit Tordae, altera obsidionis solutae die ad patres Colosvarienses, ex quibus vafrum, et nequam eius ingenium perspicere potest.

25.

Kolozsvár, 1602 márczius 10.

P. Maior Péter rektor Naprági Demeter erdélyi püspöknek.

Reverendissime domine in Christo observandissime. Pax Christi et humillima nostra obsequia, etc.

Per dominum Bánhegyi¹ non debui obmittere salutationem R^{tiae} V^{rae} in Domino, ut intelligat me et omnes nostros esse et fore qui alias fuimus servi in Christo R^{mae} D. Vestrae. Gratulamur ipsi de nova

¹ Mi a vezetékneve e magyar nevű páternek, nem tudjuk.

¹ Ez a Bánhegyi János Naprági püspök *bejárója* volt s magát így nevezte leveleiben: Episcopi Transylvaniae familiaris.

dignitate et officio,² sed dolebimus si non rediret ad nos et oves suas; fiat tum voluntas Domini et quid fuerit commodius et honestius R^{mae} D. Vestrae. Non est opus ut ipsam rogem ad iuvandam pacem, ut concludatur cum Sua Caesarea M^{te} propter bonum totius reipublicae christianae, sublevationem huius miserae provinciae, et etiam ad commodum Suae Caesareae Maiestatis. Nos hic sumus incolumes. Ex populo multi moriuntur. Petrus Pinky est cum P. Sulyok prope Sakmar, bis volui illum mittere ad R^{mam} D. V^{ram}, sed non est visus consensus; R^{ma} D. V^{ra} videat quid de eo agendum sit, et offero obsequia nostra. Tres sunt Albae nostrae, et dominus Lucas aegrotus. Hic sumus 11, apud Ser^{num} P. Antonius;³ duo Varadini, quos commendo R^{mae} Vestrae; duo prope Sakmar cum domino Prepostvári et domino Kereszturi,⁴ cum quibus est Pinky. Alii missi sunt in Austriam; si R^{ma} D. V^{ra} redeat, quaeso petat a R^{do} P. Alfonso⁵ det ipsi 12 aut 15 ex nostris, ut satis faciamus, sed post messem, iam enim non est unde alantur. Dominus conservet R^{mam} D. V^{ram}, et rogo si viderit R^{num} P. Alfonsum iubeat illi dici, me scripsisse per dominum Sennyei⁶ qui mittitur ad Suam Caesaream M^{tem}, et iam non liceat (!) quia d. Banhegyi festinat. Me cum omnibus nostris humiliter commendo R^{mae} D. Vestrae.

Claudiopoli, 10. Martii 1602.

Reverendissimae Dominationis Vestrae servus humilis in Christo

Petrus Maiorius Societatis Jesu mpr.

Külczime: Reverendissimo domino domino Demétrio Napragy electo episcopo Transilvaniae, etc. in Christo observandissimo.

(Sajátkezű eredetije a bécsi udvari- és államlevéltár *Hungarica* osztályában.)

26.

Gyulafejervár, 1602 április 25.

Báthory Zsigmond fejedelem a kolozsvári jezsuita-collegiumnak.

Nos Sigismundus Dei gratia Transilvaniae et Sacri Romani imperii princeps, partium regii Hungariae dominus, aurei velleris eques, et Sicularum comes, etc. Memoriae commendamus tenore praesentium significantes quibus expedit universis quod nos universas et quaslibet decimas possessionum Monostor, Bács, Kajántó, Tiburcz, Bogártelke, Jegenye, Mákó ac portionum possessionariorum in possessionibus Inaktelke et Bedecs vocatis in Colosiensi, item Borsa¹ et Keötelen in Dobocensi

² Arra vonatkozik, hogy ekkoriban kapta a pozsonyi prépostságot.

³ Ez Báthory Zsigmond új győntatója, a tudós P. Marietti Antal.

⁴ Itt Prépostvári Zsigmond és Keresztúri Kristóf fia értendő.

⁵ Vagyis Carrillo Alfonz, 1600 őszétől kezdve az ausztriai jezsuita-tartomány provincialisa.

⁶ Ez a katolikus Sennyei Pongrácz erdélyi tanácsúr.

¹ A Borsiban „supra templum iuxta fontem“ lévő üres telket a collegium lévő Nagy Ferencztől kapta 1602 márczius 20-án Kolozsvárt kelt adománylevelével. — Özv. Zakariás Jánosné, Pán Kata asszony borsai nemesi curiáját meg Maior Péter rector 1602 június végén vette meg a collegium részére 120 magyar forintot.

comitatibus existentium habitarum, R^{dorum} patrum Societatis Jesu collegii Claudiopolitani in perpetuum successivis temporibus eisdem in praedicti collegii rationem annuatim sine solutione arendae congerendis et accumulandis insuper eisdem patribus Societatis Jesu ex annuis proventibus decimarum huius regni nostri Transilvaniae annuatim in usum eiusdem collegii per arendatores nostros mille florenos hungaricales currentis et usualis monetae solvendo et pendendo, vigore aliarum litterarum nostrarum donationalium superinde confectarum et emanatarum, faventer dedimus et concessimus, imo damus et concedimus per praesentes. Quo circa vobis generoso Balthasari Szilvásy arendatori nostro decimarum Transilvaniensium et decimatoribus dictorum comituum Colosiensis et Dobocensis, cunctis etiam aliis quorum interest, aut intererit, eorumque vicesgerentibus modernis et futuris pro tempore constituendis harum serie committimus et mandamus firmiter quatenus vos quoque a modo imposterum successivis uti praemisum est semper temporibus dictis patribus vel eorundem hominibus easdem decimas praescriptarum possessionum et portionum possessionariarum sine ulla arendae solutione in rationem annotati collegii annuatim congerere accumulare permittatis, insuper ex annuis proventibus decimarum nostrarum Transilvaniensium millenos etiam florenos in usum saepe dicti collegii persolvere et pendere modis omnibus debeatis et teneamini. Secus non facturi. Praesentibus perlectis exhibenti restitutis.

Datum in civitate nostra Alba Julia, die 25. Aprilis. Anno Domini 1602.

(A Hevenesi-gyűjtemény már nem létező V. kötete 187. lapjáról vett másolata a M. Nemz. Múzeum kézírattára 1280 Quart. Lat. II. kötete 313–314. lapján.)

27.

Krakó, 1603 augusztus 15.

P. Argenti János erdélyi vice-provincialis hivatalos jelentése Aquaviva generálishoz a kolozsvári jezsuita-üldözésről.

Molto Reverendo in Christo Padre Generale. Pax Christi.

Con questa darò raguaglio alla Paternità Vostra del caso occorso nel collegio nostro di Claudiopoli, non si essendo potuto far prima per l'impossibilità di mandar lettere. Essendo Zechel Moisé con l'aiuto de' Turchi e Tartari intrato in Transilvania, et occupata la campagna, volendo ancora impatronirsi delle città, se ne venne alla volta di Claudiopoli,¹ et havendo a vista della città sollevato il campo, si trattò di accordo, et finalmente la città senz' aspettare assalto se li rese. Hor mentre ciò si trattava, un ministro Ariano predicò noi, eccitando il popolo con molte bugie e bestemmie a liberare (come lui diceva) la sua città dall' idolatri et idolatria, che tali chiamava noi et la religione cattolica, per il il culto delle sacra imagini, et essendo già concluso il negotio tra la città et il Moisé, li 8 di Giugno, giorno di domenica, il suddetto predicante di novo fece una gagliarda invettiva contro di noi, mostrando che quello era tempo opportuno. Onde essendo avvisato il P. Maiorio,

¹ E hivatalos jelentés egyes adatait magyarázó vonatkozásokat tanulmányunk megfelelő helyein részleteztük.

che il popolo era commosse, et che eravamo in pericolo, egli mandò al giudice della città², che è il supremo capo nel governo, per intendere ch'è rumore fosse quello che si spargeva, et pregarlo che avesse riguardo a quello che in ciò conveniva. Egli rispose, che non vi era altro che ciancie de' ministri, de' quali come di huomini loquaci non si dovea far conto alcuno, et che anco contra di lui nelle prediche avevano tumultuato per impedire il trattato di accordo di Moisè.

Il giorno seguente, che fu alli 9, fu avvisato di novo detto padre, che cresceva il pericolo non solo di essere mandati via, ma anco di essere ammazzati; ma dall' altre parte fu assicurato in nome d' alcuni senatori che non vi era pericolo, et che il popolo non havrebbe fatto cosa alcuna senza il consenso del senato; quale però non haverebbe acconsentito, anzi che essendo li ministri stati in senato, erano stati reietti; solo avvisavano che i nostri in quel tempo non uscissero di collegio, per non dare all' avversarii occasione di qualche insolenza. In questo istesso giorno alli 9 di Giugno, secondo l' accordo fatto, dovea uscire dalla città il presidio di 330 soldati Germani lasciatovi dal Sr Bocskay per difesa; con l' occasione della quale uscita il popolo prese l' arme in mano con pretesto di provvedere che quei soldati non facessero qualche inconveniente. Uscito dunque il presidio per ordine del senato, il popolo si ritirò nella piazza della città, con commissione di non deporre l' armi sin che dall' istesso senato non ne fosse data licenza. Lvi venuti li ministri predicanti, et maestri di scuola con li suoi scolari, si fecero essi scolari del popolo, et se ne vennero circa le 20 hore verso il collegio, et fatte come tre squadre *simul et semel* assalorino la chiesa, il collegio et il seminario, ove erano le scuole, et ciò in tanti gridi et strepiti di archibugiate et di altri instrumenti che parevano un essercito di furie infernali. Et a' primi gridi io et il P. Maiorio, che haviamo le camere vicino al choro, subito vi andassimo, et per raccomandarsi a Dio, et perchè in chiesa si sentiva il maggiore strepito, trovammo che già gettate a terra le porte della chiesa, con securi spezzavano li altari, et rovinavano ogni cosa. Fatta un poco di oratione, uscissimo, et egli andò per un corridore eti o per un altro, raccogliendo tutti li nostri, acciò tutti fossimo insieme perchè tutti pensassimo all' hora haver a morire. Egli havendo visitato dui infermi che erano da quella parte, si incontrò ne li nemici, da quelli fu ferito in testa, se bene per gratia di Dio la ferita fu legiera. A un sacerdote secolare, che solea stare ne' nostri villagi, et all' hora per la guerra si era ritirato nella città, volendo soccorrere detto padre, fu data con una di queste secure, che questi usavano per armi, una così gran sfianchata, que per molto tempo se ne risentirà, accompagnando colui col colpo con questa bestemmia: *Aiutati hora il tuo Christo, se può*. Piacque al Signore che il P. Maiorio uscisse dalle mani di coloro, et capitasse in mano di un capitano della città, amico suo, che con i suoi soldati lo salvò, et custodì. Gli infermi, uno ch' è il P. Thomaso Domani³, già lungo tempo contratto, fu da persone conoscenti transferito in casa di un cittadino, dove stette alcuni giorni, ma poi minacciando li Claudiopolitani di ammazzarlo, fu portato

² Gellyén Imre volt a város főbirája.

³ Az egykorú másoló hibájából így írva: Bornani.

in Monostor, villa nostra. L'altro che è Giorgio⁴, fu battuto, strascinato, et anco con una accetta trafiggita una mano; finalmente fu ancor egli portato via, et alcuni amici lo raccolsero, et lo tennero in secreto et stava meglio. Il fratello Manuel Neri, sacrestano et infermero, incontrato non discosto dalla camera dell'infermi con archibugiata nel petto e con ferite in testa fu ammazzato. Si è inteso da chi fu presente, che dimandando prima la vita, et poi intendendo che la causa era per la religione cattolica, egli disse, *se è per la fede, moro volentieri*, et così *se obtulit*; e non è meraviglia che Iddio gli facesse questo favore, perchè era religioso, (per quanto io in pochi giorni ho potuto conoscere,) di singular virtù. Il giorno seguente, essendo ancora insepolto, alcuni scolari nostri sopra di lui fecero un bel dialogo, concludendo tra di loro, che essendo morto per la fede esso martire anco era in cielo, et così per divotione presero de' particelle de' vestimenti per reliquia.

Io, per ritornare a me, non hebbi impedimento per la parte per la quale andai; onde convocati gli altri che erano in collegio, ci ritirassimo in loco remoto, dove tutti hebbero comodità di confessarsi et animarsi l'un l'altro a spargere il sangue per amor di Christo, et altri: ringraziare la Divina Maestà, che si fosse degnata darci quella occasione che tante volte havevamo dimandata di patir per amor suo. Da quel luoco si vedeva quello che si faceva in chiesa, che altro non era che il fracassar ogni cosa, in modo che i stessi banche erano fatti in minutissime parti; versarono il Santissimo Sacramento in terra et lo conculcarono con piedi, decollarono una statua della Beatissima Vergine, che era sopra un altare, spararono archibugiate ad imagini de' santi, et con diaboliche lingue gridavano: *A voi santi, defendetevi santi*; et sentivamo da una parte lo strepito horrendo nel collegio, et dall'altra nel seminario. Nel collegio entravano nelle camere, fracassavano ogni cosa, letti, casse, fornaci, porte, finestre, robbano tutto, et facevano mille indecenze. La libreria che era bellissima, et maggiore di quello che io mi havrei creduto, parte fu abrugiata, parte butata in un pozzo, parte lacerata, parte rubbata. Nel seminario facevano l'istesso, et tre nostri maestri che erano in scuola, furono dalla divina providenza miracolosamente salvati. L'avidità, come credo, della preda, et la brama di distruggere in mano ogni cosa, li trattenne in modo che non giunsero dove eravamo undeci insieme, se bene il loco era manifesto et aperto; et sempre cresceva il numero, et la furia delli heretici. Finalmente dopo un gran pezzo venne un senatore mandato dal senato con ordine di frenar il popolo, che non facesse dispiacere alle persone, et questo insieme con li ministri Ariani ci condusse fuor del collegio, per la calca del popolo, et ci accompagnarono per le principali strade et piazze quasi in trionfo alla porta della città, dove a pena permisero che si ponesse un poco di *chiara d'ovo* sopra la ferita del P. Maiorio.

Nel principio dell' assalto cominciò a piovere, ma poi quasi cessata la pioggia, nel uscire noi del collegio rinforzò, che per le strade correivano come fiumi de acqua, et nondimeno non permisero che niuno pigliasse cosa alcuna, se bene alcuni non haveano niente

⁴ Alegambe és Nádaszi „Mortes illustres et gesta eorum de Societate Jesu“ cz. műve (Róma, 1657.) 246. l. szerint vezetéknéve Bartolich volt.

in testa, et quasi tutti in sottana; et un sacerdote che con certi dolori giaceva in letto, a pena hebbe tempo di coprirsì con una veste, et così scalzo se ne venne sino alla porta, dove alcuni suoi parenti lo vestirono al meglio che si poté. Nel andare un ministro pregava un nostro padre, che in quel tempo predicava in nostra chiesa, che restasse con esso, et li prometteva molte cose; al che egli rispose, che se avesse havute cento anime, nè manco una glie ne havrebbe lasciata.

Alla porta della città trovammo un nobile cattolico, che entrava nella città, quale ci volse condurre a casa sua; ma quel ministro principale disse, che era decreto del senato, che subito uscissimo dalla città. Era all'ora la porta grande chiusa, et solo si apriva un portello, et fuori erano molti Turchi, et altri dell' essercito di Moisè, che volevano entrare, di modo che essendo il luogo strettissimo et angustissimo, quei cavalli che volevano entrare parte per la pioggia, parte perchè ogni uno voleva essere il primo ad entrare, con tanta rabbia impedivano il passo, che noi essendo a piedi, non potevamo penetrare senza essere calpestati da' cavalli; all'ora cominciarono i ministri a dire che essi non potevano contenere più il furore del popolo, che ci voleva amazzare, et che però uscissimo presto; dall'altra parte, oltra la difficoltà suddetta, altri dicevano: *Et dove volete andare, ogni cosa è piena di Tartari, i quali al suo solito vi inghiotiranno.* Ma Dio non ci abbandonò, perchè aperto il portello per noi, li stessi Turchi si ritirarono, et si restrinsero tanto con cavalli, in atto di rispetto et di riverenza, che havessimo loco da uscire. Usciti che faremo? Dove andremo? Ogni cosa ad intorno è abrugiato, et non habbiamo guida. Ecco un nobil cattolico che veniva alla città, il quale volentieri con noi ritornò indietro, et ci condusse al campo, dove erano due de' nostri padri per certi negotii, et molti cattolici amici; promise un servitore che ci venisse incontro con carri, ci furno per strada dati alcuni cavalli per i più deboli; trovammo un Turco solo in un carro, che ci pregò ad ascendere seco; asciesero quattro o cinque, sin che incontrammo quelli che venivano per noi, et così andassimo al campo che era discosto una bona legua Ungara, condotti dal figliuolo di un che fu principale nel mandar i nostri padri fuori de Transilvania in altri tempi.⁵

Moisè mostrò dispiacere e giurò, che non era consapevole di questo fatto. Il giorno seguente invitò a cena il P. Maiorio, et me; si condolse, promise molto, ma in altro tempo, perchè al presente bisognava cedere. Molti non lo credevano. Scrisse alla città che le nostre robbe si depositassero in sicuro, et si mandassero i nostri carri et cavalli. La città li rescrisse, che era stata furia del popolo, senza consenso del senato, et che quello che era stato morto non era religioso della Compagnia, ma soldato Germano, che era restato tra noi, et che era vestito da secolare, et che havendo voluto con arme difendersi, era stato amazzato; et mandò un carro con sei nostri cavalli.

Fra tanto seguitò la furia del popolo giorno et notte a guastare et rubbare grano et vino, mobile, sacrestia, et ogni cosa, et cominciarono a distruggere il seminario et il collegio, et finalmente la chiesa, che era la più bella in tutta Transilvania, dicendo che *Chi non vuole che*

⁵ Ez itt a jezsuiták 1588-iki kiűzetésére vonatkozik.

le rondini ritornino, destruggi il nido; et che se la provincia ritornerà in mano del Sr Bocskay essi andaranno al Turco. Et dopo un mese ancora infuriarono, et già ogni cosa era distrutta sino alli fondamenti, et portati via tutti li legnami, pietre, et ogni altra cosa; et si intese che in un giorno nel gettare a terra la chiesa 14 homini erano restati oppressi et morti, et altri in altri giorni, et tra loro ancora dopo di essersi imbracciati, fatti molti inconvenienti.

Stessimo nel campo 10 o 11 giorni, nel qual tempo da luoco sicuro fuomo avisati che li Claudiopolitani erano pentiti di non ci haverci ammazzati tutti et che tramavano di farlo, et che però ci levasimo dal campo. Finalmente Moisè pregato ci diede comitiva che ci accompagnò ad una fortezza di un nobile cattolico;⁶ et perchè intese che volevamo dividerci et anco alcuni andare in Polonia, egli con bel modo lo proibì, mostrando li pericoli, e dicendo che a suo tempo haverebbe dato guida; et poi s'intese che non voleva in modo alcuno che la fama di questo fatto penetrasse in questo regno, et venisse all' orecchio di questo rè.⁷

In questa fortezza ci trovammo 18 de' nostri con qualche provi- sione di vivere havuta da quel nobile; ma in gran pericolo, perchè tutta la fortezza era heretica, et un ministro cominciò ad eccitare la gente contro di noi, fingendo le più infami et le più vergognose cose contro di noi. Li signori erano nel campo, le moglie erano heretiche, già li animi si sollevavano, et non havevamo aiuto alcuno humano in tempo che per la guerra era lecito fare ad ogni uno quello che voleva; et perchè la fortezza era piena di donne concorse di altri luoghi per sicurezza, noi stavamo fuori sopra alcune stalle nelle stanze de' servitori aperte et disposte ad ogni uno giorno et notte, qui non potevamo stare tutti longo tempo, perchè non havendo il modo, partire era mortale perchè ogni cosa era piena di latroni, et contra il volere di Moisè, et mancavano le cose necessarie per il viaggio. Finalmente con bona occasione ci mandòno 4 nella Sicilia, in una parte dove sono tutti cattolici, et 14 restorno, et sette partirno per Polonia. Era difficile il giudicare qual fosse men pericoloso, o il restare, o l'andare. Il P. Maiorio giudicò, che fosse meglio che egli restasse con li padri Ungheri più vecchi, et io con gli altri più giovani, et gli Italiani partissero; et pas- sando per la Sicilia presi uno di quei padri che erano ivi, et così fossimo otto: P. Stefano Szalai, P. Bernardo Brigante, Stefano More, Daniele Vasarhelino,⁸ Tomaso Lucido, Simon Dinelli, Ambrogio et io.

Partimmo alli 12 di Luglio, et alli 12 di Agosto giunsimo in Cracovia.⁹ Il viaggio era stato lungo, perchè ci è bisognato fare un

⁶ Ez a Bogáthyak görgényi vára volt.

⁷ Értendő III. Zsigmond lengyel király.

⁸ Az egykorú másoló ezt így írta hibásan: Vanatelino.

⁹ Hogy Argenti atya jelentése mennyire pontos, azt megerősíti Claudio Rangone püspök, lengyelországi nuntius 1603 augusztus 16-ikán Krakóban írt tudósítása, emlyben az odaérkezett kolozsvári jezsuitákról a következőket jelenti: Il Superiore dei Giesuiti che era in Cladiopoli quando v'entrò Sechel Mose et fu scacciato con gl' altri, è capitato quattro giorni sono qui, et racconta grandissime crudeltà usate alli padri da quei Ariani, non tanto contro le persone loro et robba, quanto contro la chiesa stessa et fabriche, che hanno tutte sino a terra distrutte; etc. (Eredeti je ra ómai vatikáni Borghese-levéltár III. 90. a. jelzésű lapszámozatlan kötetében.)

gran circuito, et dovendo venire verso l'occidente, pigliammo la strada verso l'oriente; è stato difficile perchè più giorni ci è bisognato essere nelle selve et monti asprissimi, et giorno et notte è stato pericoloso, perchè nella Sicilia ci trovammo in un villaggio apestato, dove alcuni morivano ogni giorno di peste, et noi non ci potessimo partire da quel luogo se non il terzo giorno; et anche perchè alle volte su le strade per le selve habbiamo trovato le teste delli homini et cadaveri, segno di assassinamenti. Il Signore però ci condusse fuori di Transilvania, et entrando nella Moldavia, et fra quelli barbari Valacchi non mancorno pericoli. Facessimo riverenza a quel principe Geremia¹⁰ nella città di Sochava, dove egli si ritrovava, ci diede publica audienza, et ci si mostrò tutto amorevole, ringratiandoci della visita, compatendo alle miserie, offerendo ogni aiuto, et esecrando l'impietà dell'Ariani, et commovendosi grandemente con tutta la corte quando io li ennarai le cose fatte in chiesa contro il Signore, la Madonna, et i Santi, perchè questa gente scismattica è devota dell'imagini, et egli sopra la sua testa ne havea due picciole dorate, et i templi suoi di pietra in quella città sono dentro e fuori coperti di imagini, che non vi è un palmo di voto. Diceva che manco appresso i Turchi si trova che mai habbino fatte cose tali contra sacerdoti, et contra le chiese, et che però Iddio non lascierebbe impunito molto tempo così gran peccato, et allegava esempi di altre cose simili. Havendoci poi visti così mal vestiti, ordinò che si comprasse panno per vestirci, ma non ne trovò di negro, perchè in quelle parti il negro non si usa. Ci fermassimo ivi qualche giorno, et poi partissimo aiutati di viatico da quel principe, che anco ci havea dato denari per il vitto di quei giorni che vissimo ivi. Fossimo anco aiutati d'alcuni Polacchi, che ci mostrorno il core, con danari et con darci un gran carro che capiva tutti, i cavalli, compagnia et provisione per la strada, per la quale non si trovava nè anche luogo da stare la notte al coperto. Et così fossimo condotti in tre giorni fuori di Moldavia, et entrassimo nella Podolia, provincia di questo regno di Polonia; et entrati nella principallissima città Kamenez, vi trovassimo il vescovo conosciuto da V. P^{ta} in Roma,¹¹ il quale ci ricevè come padre; et il giorno seguente ci condusse ad una sua fortezza, dove ci diede carri, cavalli, vesti et homini che ci accompagnassero sino al Leopoli,¹² lontano 4 giornate, dove trovammo li nostri padri, che ci raccolsero con quella carità che in simili occasioni è propria della Compagnia. Ivi lasciato il fratello Simone Dinello, che si era amalato per strada, con il P. Bernardino Brigante per compagno, se ne venimmo a Hieroslavia,¹³ dove è il collegio, ed indi a Cracovia, aiutati di viatico da un canonico di Leopoli.

Hoggi giorno della B^{ma} V^{ne} Assunta ho havuto audienza dal rè, il quale con segni di molta pietà et commotione havea inteso il caso; ci ricevè benignissimamente, promise ogni protettione, et ha ordinato che ci sia dato viatico; visitammo poi il figliuolo di 8 anni¹⁴, che è il più

¹⁰ Mogila Jeremiás moldvai vajda.

¹¹ A kamenyeczi lengyel püspök ekkor Wolucki Pál volt.

¹² A magyaros llyvó (Lemberg) olaszos neve.

¹³ Lengyel neve: Jaroslaw.

¹⁴ Ez a lengyel trónörökös, a későbbi király.

bell' angetto che mai habbia veduto. Di qui mandai li nostri tre padri Ungheri in Austria, li due sono a Leopoli, Ambrosio haveva che fare in questa bella et real chiesa che si fabrica, Tomaso vedrò che questo provinciale¹⁵ lo ritenghi, et andarò a ritrovarlo a Calessio,¹⁶ dove si fa la congregatione provinciale, et ritornerò poi a Cracovia per aspettare quello che da V. P^{ta} mi sarà ordinato.

Questo è quanto posso dire a V. P^{ta} in questo fatto, aggiungendo che è certissimo che il senato di Claudiopoli, non tutti, ma i più principali, diedero alli ministri Ariani et calore al popolo, (lo dichiara quel senatore che ci cavò di collegio) la permissione che ogni cosa fosse distrutta, et non havere voluto che noi habiamo cosa alcuna; se bene Moisè diede autorità a due nobili, quali come commissarii nostri trattorno le cose nostre, quali pure si intese che havevan salvati qualche cosa, massime certi paramenti pretiosi donati dal principe Sigismondo alla nostra sacrestia. Che poi Moisè ne havesse parte, io lo credo, perchè altrimenti haverebbe almeno quando entrò in Claudiopoli due o tre giorni dopo la nostra uscita, impedita tanta ruina. Si crede che fosse con devensione secreta quando la città si diede, che egli promettesse, ma si nascondeva per rispetto de' nobili cattolici. Mezzano dell'accordo fu un pessimo heretico inimico della religione cattolica, et tutto il senato di Claudiopoli è Ariano. Ma già Dio ha cominciato la vendetta, [perchè] in Moldavia intesi di certo che Moisè era profligato da Radul, vaivoda della Valachia, che andava in aiuto del Sr Bocskay, et vennero homini dal campo, et ambasciatori a quel principe, che l'attestavano, anzi alcuni dicevano di haverlo veduto in prigione, et che era stato amazzato,¹⁷ se bene qui si dice che fugè et riparò l'essercito. Qui anche si dice che è entrato il Sr Bocskay nella provincia, et andando verso Claudiopoli, la città si voleva dare, ma che egli non la voleva a patti, altrimenti tutta questa provincia è dissertata dalla maggior parte della nobiltà, che tutta era con Moisè, è morta oppressa; tutti i villaggi, eccettuata una poca parte, sono abrugiati, tutti i lavoratori in numero grande condotti via da' Tartari; la guerra, la fame, la peste dell'anno passato, quella che comincia adesso, et simili altre miserie hanno guasto il tutto; le crudeltà usate da' soldati et Tartari sono incredibili, et le cose che si vedono paiono sogni. Io ho veduto le persone levare con detti la carne a' cadaveri de' cavalli, et levare il sangue; in Enyedino un rustico vinto dalla fame amazzò la sorella, et cotta la carne, parte ne consumò egli, parte vendè in piazza; ma poi scopertosi il fatto fu squartato, et posti i quarti nei quartieri della città.¹⁸ Nè devono queste cose causare maraviglia, perchè havendo quella provincia bandito Iddio da se, ha bandito Iddio da lei ogni bene et fatta soggetta a ogni male.

La P^{ta} V. habbi per raccomandato, et faccia raccomandare al Signore quelle povere genti, et i nostri padri, che restano fra di loro;

¹⁵ A lengyelországi jezsuita-provincia tartományfőnöke ekkoriban: P. Strinerius Decius volt.

¹⁶ A lengyel Kalisz latinos neve.

¹⁷ Ez igaz volt, mert Székely Mózeset tényleg a havasalföldi vajda harczosai ölték meg az 1603 július 17-iki brassó-melletti csatában.

¹⁸ Ezt Szamosközy is följegyezte, munkái IV. k. 176. l.

io con li miei compagni domandiamo a V. P^{ta} la santa sua paterna beneditione, et ci raccomandiamo alle sue sante orationi et sacrificii.

Di Cracovia, il giorno dell'Assuntione al cielo della B^{ma} Vergine 1603.

Di V. P^{ta} humilissimo servo nel Signore

Giovanni Argenti.

Az író életén: Breve relatione nel successo intorno ad alcuni cattolici religiosi, tentato dalli heretici Ariani in Claudiopoli l'anno 1603.

(Egykorú másolata a római Vallicelliana-könyvtár L. 22. kötete 200/4. l.)

Megjegyzés. E rendkívül érdekes és színes leírás oly hatást keltett Olaszországban, hogy egy élelmes bresciai nyomdász hozzájutván másolatához, rögtön kinyomatta ily czímen:

Copia d'una lettera del R. P. Gio: Argenta della Compagnia di Gesù al molto Reverendo D. Claudio Aquaviva, Preposito Generale della medesima Compagnia. Delle insolenze delli Heretici Arriani, fatte nella Chiesa et Collegio di detti Padri in Claudiopoli di Transilvania, et come Iddio ha cominciato a castigarli.

In Brescia, per li Figliuoli di Vincenzo Sabbio, 1603. Con licenza de' Superiori.

Ezt a 8-r. 14 lapnyi nyomtatványt *Sommervogel* jezsuita-lexiconá említi, de ma már nincs meg sehol; sem a római jezsuita-collegium nagy könyvtárában, sem a bresciai könyvtárban; s nem ismeretes még könyvészeti munkákból sem.

TARTALOMJEGYZÉK

Bevezetés	III.
A Báthory-egyetem története	1.

Oklevéltár

Vilna, 1579 július elején. Báthory István király első tervezete a kolozsvári jezsuita-főiskoláról	39.
Kolozsvár, 1579 október 5. P. Sunieri Ferencz provinciai Caligari püspök lengyelországi nuntiusnak	40.
Kolozsvár, 1580 februárius 25. P. Szántó István Raynaldus Frigyes vatikáni könyvtárosnak	42.
Kolozsmonostor, 1580 márczius 27. P. Odescalchi Lajos Caligari pk. nuntiusnak	43.
Kolozsmonostor, 1580 április 11. P. Wujek Jakab rector Caligari pk. nuntiusnak	45.
Kolozsvár, 1580 április 23. P. Odescalchi Lajos Caligari pk. nuntiusnak	47.
Kolozsmonostor, 1580 szept. 30. P. Odescalchi Lajos Caligari pk. nuntiusnak	48.
Kolozsmonostor, 1581 febr. 26. P. Odescalchi Lajos Caligari nuntiusnak	51.
Kolozsvár, 1581 május 11. P. Wujek Jakab rector Báthory István királynak	53.
Vilna, 1581 május 12. Báthory István király alapító levele a kolozsvári jezsuita-collegium részére	53.
Kolozsvár, 1581 május 29. P. Wujek Jakab rector Báthory István királynak	54.
Kolozsvár, 1581 szept. 21. P. Szántó István Raynaldus vatikáni könyvtárosnak	55.
Kolozsvár, 1581 szept. 21. P. Szántó István Sirleto Vilmos biborosnak	56.
Róma, 1583 februárius 5. XIII. Gergely pápa bullája a kolozsvári seminarium részére ígért 1200 tallérnyi évi segélyről	65.
Niepolomice, 1583 februárius 13. Báthory István király alapító levele a kolozsvári collegiummal kapcsolatos seminarium részére	57.
Kolozsvár, 1583 márczius 18. P. Possevino Antal jezsuita atya szabályzata a kolozsvári seminarium részére	58.
Kolozsvár, 1584 februárius 26. P. Campani János Pál lengyelországi provinciai Bolognetti Albert massai püspök, biboros, lengyelországi nuntiusnak	63.
Kolozsvár, 1587 december 8. P. Wujek Jakab rector Aquaviva generálisnak	67.
Kolozsvár, 1595 november 2. P. Wujek Jakab rector P. Garcia Alabianusnak, a krakói jezsuita-missió főnökének	68.
Kolozsvár, 1597 április 5. P. Major Péter rector jóváhagyja Szilvási János gyalui kátholikus lelkész könyvét	69.
Kolozsvár, 1598 augusztus 25. P. Pollaert Marcell atya P. Viller Bertalan ausztriai tartományfőnöknek	70.
Kolozsvár, 1598 december 11. P. Sulyok Ferencz kolozsvári magyar prédikátor adománya a kolozsvári jezsuita-collegiumnak	71.
Gyulafejevárvár, 1599 december 18. Mihály havasalföldi vajda, császári helytartó a kolozsvári jezsuita-collegium érdekében	73.
Torda, 1601 december 3. Báthory Zsigmond fejedelem P. Major Péter kolozsvári jezsuita-rectornak és társainak	73.
Kolozsvár, 1602 márczius 10. P. Major Péter rector Naprági Demeter erdélyi püspöknek	74.
Gyulafejevárvár, 1602 április 25. Báthory Zsigmond fejedelem a kolozsvári jezsuita-collegiumnak	75.
Krakó, 1603 augusztus 15. P. Argenti János erdélyi vice-provinciai hivatalos jelentése Aquaviva generálishoz a kolozsvári jezsuita üldözésről	76.

Sajtóhiba. A 28. lap 29. sorában Szikszai helyett olvasandó Szilvási.

